Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Voorbereiding en aanvang der in de Ned. hervormde kerk in de eerste helft der XIXde eeuw voorgevallen afscheiding: historisch kritische studie

https://hdl.handle.net/1874/242601

VOORBEREIDING EN AANVANG

DER

IN DE NED. HERVORMDE KERK

IN DE

EERSTE HELFT DER XIX^{de} EEUW VOORGEVALLEN AFSCHEIDING.

HISTORISCH-KRITISCHE STUDIE.

VOORBEREIDING EN AANVANG

DER

IN DE NED. HERVORMDE KERK

IN DE

EERSTE HELFT DER XIX^{de} EEUW VOORGEVALLEN AFSCHEIDING.

HISTORISCH-KRITISCHE STUDIE.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
0829 9962

Diss Utr 1879

VOORBEREIDING EN AANVANG

DER

IN DE NED. HERVORMDE KERK

IN DE

EERSTE HELFT DER XIX^de EEUW VOORGEVALLEN AFSCHEIDING.

HISTORISCH-KRITISCHE STUDIE.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. E. MULDER,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

EN

OP VOORDRACHT DER GODGELEERDE FACULTEIT,

AAN DE

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

op Zaterdag den 27sten September 1879, des namiddags te 1 uur,

DOOR

CORNELIS CHRISTIAAN SCHOT,

GEBOREN TE BABAUW (TIMOR-KOEPANG, NED-INDIË.)

Predikant te Aagtekerke.

BIBLIOTHEEK DER UNIVERSITEIT TE UTRECHT

UTRECHT — J. BIJLEVELD — 1879.

GEDRUKT BIJ G. A VAN HOFTEN, TE UTRECHT.

AAN MIJNE MOEDER.

EEN WOORD VOORAF.

Aan het einde mijner academische loopbaan gekomen, is mij de gelegenheid welkom, allereerst eenige woorden te mogen richten tot U, Hooggel. BEETS, *geachte Promotor. Het zijn woorden van dank voor wat gij voor mij waart, ook voor uwe zeer gewaardeerde hulp, bij de vervaardiging van dit proefschrift mij verleend. Wilt vervolgens Hooggel.* DOEDES, VAN OOSTERZEE *en* VALETON, *ieder in het bijzonder, ook mijne betuigingen van erkentelijkheid ontvangen. Het is niet in uwen geest gehandeld, met vele woorden hierover uit te wijden; daarom alleen dit korte woord, maar ernstig gemeend. Ook gij, Hooggel.* TER HAAR, *zijt mij onvergetelijk.*

Terwijl in de aangename herinnering aan wat de Aca-

demie mij gaf, ook de gedachte aan U, Hooggel. BRILL *en* DE JONG, *niet zal kunnen worden uitgewischt. En waar hier in dezen oogenblik het verleden, zich weder helder aan mij vertoont, daar komt gij vooral mij voor den geest, vrienden van vroegeren en lateren tijd. God zegene u.*

Vaartwel!

AAGTEKERKE,
September 1879.

C. C. S.

INLEIDING.

Extra ecclesiam nulla salus.

Ubi enim ecclesia, ibi et spiritus Dei; ubi spiritus Dei, illic ecclesia et omnis gratia. (Irenaeus).

Πιστεύομεν εἰς τὴν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν.

Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum.

Intusschen heeft de ervaring der laatste eeuwen het reeds voor het christelijk geweten verzegeld, dat het werk der Hervorming wel de wederkeerige betrekking tusschen CHRISTUS en de enkele zielen weder duidelijk en toegankelijk heeft gemaakt, daarentegen de herstelling der gemeente volgens het plan van CHRISTUS en het voorbeeld der apostolische leer en praktijk had verzuimd. Terwijl LUTHER de herstelling en regeling der gemeente uit de hand gaf, hebben wel is waar ZWINGLI en CALVIJN dit werk aangevat, maar veel meer door regtstreeksche overname der oudtestamentische economie als uit den geest der apostolische vrijheid en innigheid.

Een nieuw boek over de navolging van J. CHR. Uitgegeven door M. BAUMGARTEN. Holl. vert. p. 66.

De Synode van Dordt was in de jaren 1618 en 1619 gehouden en daarin was beproefd, allereerst een einde te maken aan de hooggaande twisten tusschen Remonstranten en contra-Remonstranten twisten die de geheele republiek aan den rand van haren ondergang schenen te zullen brengen [1]).

1) B. GLASIUS. Gesch. d. Christ. Kerk en Godsd. in Nederland 1842. deel I. pag. 145. „Treurig was de toestand van het Vaderland, zoo

In dit opzicht kan ook niet ontkend worden, dat de Synode-nationaal, gehouden te Dordt volkomen geslaagd is. Zij is niet alleen eene Synode nationaal, maar veelmeer eene algemeene Synode der toenmalige Protestantsche christenheid. Volgens hetgeen men vindt in hare handelingen, Sess. 3, 34, 37 en 62, bestond deze vergadering uit de vermaardste in- en uitlandsche godgeleerden. Dientengevolge werden hare besluiten niet alleen in deze gewesten volkomen geëerbiedigd, maar zelfs werden zij goedgekeurd door de Gereformeerde Kerken in Frankrijk en elders.

Maar niet alleen wilde deze vergadering orde brengen in de toenmalige verwarring, ook voor de toekomst wilde zij zulke storingen voorkomen. Het is duidelijk dat dit laatste alleen betrekking kon hebben op onze gewesten. „Nadat dan ook de leerquaestiën afgeloopen, „de Remonstrantsche gevoelens veroordeeld, en de „buitenlandsche godgeleerden vertrokken waren, zette „de Synode hare werkzaamheden voort in hare 155ste „zitting. Deze werkzaamheden worden *post-acta* ge„noemd en zijn niet mede opgenomen in de *Acta ofte „Handelinghen des Nationalen Synodi.* Aan deze han„delingen hadden de afgevaardigden der uitheemsche „Gereformeerde Kerken medegewerkt, en zij zijn uit„gegeven met het oog op al de buitenlandsche Gerefor„meerde Kerken. Maar wat nu zou worden vastgesteld,

„treurig, dat de Gezanten der uitheemsche Mogendheden het noodig „achtten, tot herstel der rust te raden." — Vooral belangrijk hiervoor het werkje van Mr. Groen van Prinsterer, *La Hollande et l'influence de Calvin.* 27 Mei 1864. Onder anderen pag. 20 en 21. „A bon droit les Réformés voyoient, ou prévoyoient, dans la doctrine des Armeniens un retour vers le Papisme. L'expérience a justifié leurs craintes," enz. En pag. 28: „La République, en 1618, fut sauvée par l'énergie des adhérents de Calvin."

„betrof „de Huyshouding der Kerken van ons Vaderlant „in het bijzonder," en behoefde voor de buitenlandsche „Kerken, die daar geen belang bij hadden, niet gedrukt „te worden." [1])

Voor onze kerken evenwel van uitsluitend belang, zijn zij dan ook, na eenige jaren zoek geweest te zijn, teruggevonden en op last der Generale Staten en onder toezicht hunner gecommitteerden gedrukt, alsmede kort daarna eveneens op autorisatie der Staten Generaal in het Nederduitsch overgebracht en uitgegeven.

Uit wat hierin bepaald werd, blijkt nu zonneklaar, hoezeer men zich beijverde, voortaan alle verwarringen voor te komen, en alle ketterijën te vermijden.

Van daar die bepalingen voor de Academiën, opdat Staat en Kerk voortaan „ghewenschte vruchten uyt die Plantsoen-hoven trecken mochten."

Waarin onder anderen voorkomt:

6. Dat alle Professoren van yder Faculteit en konst tot betuyginge van hare overeenstemminge in de regtsinnige Leere, in den aanvang van hare bedieninge de Formulieren van eenigheyd, de belijdenis en de Catechismus deser Kerken onderteekenen.

Alsmede;

8. Dat den Professoren der Theologie verboden werde nieuwe gevoelens voor te stellen, strijdende tegens die in de Kerke aangenomen: en niet toegelaten problematicé eenige scrupulen tegen de aangenomen Leere ligtveerdelijk te moveren [2]).

Maar de Synode liet het niet hierbij. Nog werden door haar drie *formulieren van onderteekening* opge-

---

1) C. Hooyer. Oude Kerkordeningen 1865. pag. 435.

2) Zie hierop C. Hooyer. Oude Kerkordeningen 1865. pag. 442 en 443.

steld. Een voor de professoren in de theologie en de regenten en onderregenten der theologische collegiën, opgesteld in Sess. 175, één voor de rectoren en schoolmeesters (Sess. 164) en één voor de dienaren des woords (Sess. 164).

Van dit laatste wordt duidelijk gezegd, dat het was, niet alleen strekkende, om overeenstemming met de rechtzinnige leer te doen betuigen, maar ook, om „de uytvlugten van sommige, waarmede sy de Kerken plegen te bedriegen" voor te komen [1]).

---

1) Het is voor het verder beloop onzer beschouwingen misschien niet ondienstig, den tekst van dit formulier hier te vermelden, het luidt: „Wij ondergeschreven Bedienaren des Goddelijken Woords, ressorterende „onder de classe van N. N. verklaren opregtelijk en in goeder conscientie „voor den Heere, met dese onse onderteekening, dat wij van herten „gevoelen en gelooven, dat alle de Artikulen en stukken der Leere, in „de Belijdenis en Catechismus der Gereformeerde Nederlandsche Kerken „begrepen, mitsgaders de Verklaringe over eenige Poincten der voorseyde „Leere in de Nationale Synodus, Anno 1619 tot Dordregt gedaan, in „alles met Gods woord over een komen: Beloven derhalve dat Wij de „voorseyde Leere neerstelijk sullen leeren en getrouwelyk voorstaan, „sonder yet tegen deselve Leere, 't zy opentlyk of heymelyk, directelyk „of indirectelyk te leeren, of te schryven. Gelyk ook, dat wy niet allleen „alle dwalingen tegen dese Leere strijdende, en met namen ook die in „de voorseyde Synodus zyn veroordeelt, verwerpen, maar dat wy ook „genegen zyn, deselve te wederleggen, tegen te spreken, en allen arbeyt „aan te wenden, om deselve uyt de Kerke te weren. En indien het „soude mogen gebeuren, dat wy na desen eenig bedenken of ander ge„voelen tegen dese Leere kregen, beloven wy dat wy 't selve nog open„lyk, nog heymelyk, sullen voorstellen, leeren of verdedigen met predi„ken of schrijven: dat wy 't selve alvoren den Kerkenraad, Classis en „Synodus sullen openbaren, om daar geëxamineert te worden: bereyd „zijnde t' aller tijd ons het oordeel des Kerkenraads Classis of Synodi „gewilliglyk te onderwerpen: op poene dat wy hier tegen doende, metter „daad (ipso facto) van onse diensten gesuspendeert sullen zijn. En in„dien de Kerkenraad, Classis of Synodus t' eeniger tijd om gewigtige „redenen van nadenken, om te behouden de eenigheyd en suyverheyd

Zijn nu deze pogingen met goeden uitslag bekroond? Heeft het mogen gelukken eenstemmigheid en eenheid in de Kerk onzer landen te vestigen? Het antwoord hierop is dikwijls verschillend gegeven. Evenwel komt het ons voor, dat dit niet zoo geheel ontkennend moet luiden. Werkelijk zien wij na dien tijd, dat zelfs door tegenstanders op theologisch gebied, de grondslag door deze Synode gelegd niet wordt verlaten. Bekend zijn vooral de oneenigheden tusschen Coccejanen en Voetianen, op het punt van Dordt waren zij evenwel een.

Maar andere invloeden kwamen opdagen waaraan het gelukt is, dit werk der vaderen krachteloos te doen worden en te ontbinden. Zij kwamen tot ons uit Frankrijk, waarmede wij steeds in nauwe aanraking zijn geweest. Als voorlooper voor die verandering, is het veld winnen, der Cartesiaansche wijsbegeerte niet over het hoofd te zien. Aangaande het wassen van dezen invloed bericht GROEN VAN PRINSTERER ook in zijn Handboek: „De Schriften van DESCARTES (1596—1650) „wiens weten van twijfelen uitging, en die de rede „boven de openbaring gesteld had maakten ook hier „te lande, waar hij zelf geruimen tijd verkeerd had, „merkbaren opgang."

En dat zij ook in de Kerk van invloed waren wordt ons duidelijk uit YPEY en DERMOUT, die na zich de vraag

„der Leere, goed vond van ons te eyschen nader verklaringe van ons „gevoelen over eenigen Artykel deser belydenis, des Catechysmi, of „verklaringe des Synodi Nationalis: soo beloven wy ook mits desen, dat „wy t' aller tyd daar toe sullen willig en bereyd syn, op poene als „boven. Behoudens nogtans het regt van appel, ingevalle wy misschien „door sententie des Kerkenraads, des Classis of Synodi meenden be„swaart te zijn; gedurende welken tyd van appel, wy ons met de uyt„spraak en 't oordeel des Provincialen Synodi sullen te vreden houden."

ter beantwoording gesteld te hebben: „Van waar hadden „die verschijnselen van te groote vrijheid, van losheid „in denken, van ligtzinnigheid enz., waarvan men in „*de eerste dertig jaren na de beslissing van het verschil „met de Remonstranten* [1]) niets vernomen had, hunnen „oorsprong?", ons vermeldt hoe onder anderen een der voornaamste voorstanders van de Cartesiaansche wijsbegeerte deze wilde toegepast zien. Deze voorstander LUDOVICUS MEIJER gaf namelijk in 1666 een werk uit, getiteld: *de Wijsbegeerte, de Uitlegster der heilige Schrift.* Hierin beweerde hij: „dat het goddelijk gezag der heilige „Schrift alleen door de Cartesiaansche wijsbegeerte zijne „zekerheid kreeg, en dat derhalve alle, geene uitge„zonderde waarheden van het Evangelie, dus ook de „verborgenheden, aan het gezond verstand en aan de „menschelijke rede, bij het licht, dat DESCARTES had „ontstoken, niet alleen getoetst, maar daarvan zelfs „afhankelijk moesten gemaakt worden" [2]).

Deze invloeden werden evenwel nog krachtig tegengestaan, en de Hervormde Kerk werd door voortreffelijke Godgeleerden beschermd. Evenwel waren de zoo evengenoemde stroomingen voorboden van wat later als een verwoestende vloed uit Frankrijk zoude komen opdagen. En de kracht om daaraan weerstand te kunnen bieden werd hoe langer hoe minder. Van daar dat ook in 't kort, van den toestand op het einde der 17de en het begin der 18de eeuw kan gezegd worden: „Zegenrijk „voorzeker was nog de invloed eener Kerk waarin de „de zaligmakende leer der Heilige Schrift met rechtzin„nige nauwgezetheid voorgedragen werd, maar zij bezat

1) Wij cursiveerden. Deze woorden bevestigen, wat wij aangaande het gevolg der Synode van Dordt, reeds zeiden.

2) YPEY en DERMOUT II. pag 572.

„de geloofskracht niet meer welke, beter dan eenig „overleg van menschelijke wijsheid, de volkeren, als „ware 't door een hooger levensadem, verjongt" [1]).

„De zelfstandigheid van een volkskarakter, waarvan Godsvrucht de hoofdtrek geweest was, werd in de 18de eeuw op velerlei wijs ondermijnd. Overdaad en weelde, verkwisting en losbandigheid, werden algemeen. Navolging der franschen gaf, in letteren en zeden den toon."

„Allengskens minder werd in Kerk en zamenleving de kracht van het Evangelie bespeurd; zoodat de Godsdienst voor velen een zaak van gewoonte, sleur, verveling en weldra ook van huichelarij was. — Reeds begon de kiem van het Deïsme te botten in een zoo verwaarloosden akker."

En spoedig was de tijd daar, dat een ongunstige wind ook over deze velden de giftige zaden rijkelijk strooide. Voltaire en Rousseau in Frankrijk, de deïsten in Engeland waren als zoovele planten die ook onze landen grootelijks schaadden. Een geenszins onverdraagzaam historieschrijver vermeldt hieromtrent: Bij sommigen.... was de prediking van het ongeloof slechts zeldzaam van geboren Nederlanders (dan toch ook Nederlanders), maar met graagte van Voltaire, Rousseau en anderen ontvangen, hoogst welkom [2]).

En wij kunnen niet nalaten hier ons de woorden van den grooten historicus te herinneren, waar hij over dien tijd zegt, dat er was: Algemeenheid der overhelling naar twijfelarij. De zegen der Hervorming, waardoor het ongeloof eenigermate, zelfs in de Roomsche Kerk gestuit werd, was geweken voor de steeds voortwerkende kracht van het menschelijk bederf. Rome was telkens

1) Gr. v. Prinsterer. Handboek.

2) B. Glasius. Gesch. d. Chr. Kerk en Godsd. in Nederl. II. pag. 233.

dieper gevallen; want elken Evangelischen zuurdeesem had het ijverig van zich geworpen. In de Protestantsche Kerken was allengskens meer nauwgezetheid in leer dan in leven, meer berusting in verkregen uitkomsten dan ijver voor Gods Koninkrijk, een geloof op overlevering meer dan uit overtuiging, geweest. Zij waren, nadat ze door de kennis des Heeren en Zaligmakers Jezus Christus de besmettingen der wereld ontvloden waren, in dezelve wederom gewikkeld: het was te voorzien dat ook voor haar het laatste erger dan het eerste zou zijn (2 Petr. 2: 20) [1].

En waarlijk als men dit in aanmerking neemt wordt het duidelijk hoe alle kracht van aanval niet alleen maar van verweer was geweken, toen die meer, dan zelfs in 1618, noodig was geweest. Het ongeloof dat bij de rechtzinnigen maar al te veel werd gevonden, kon immers den strijd niet voeren tegen het ongeloof dat openlijk optrad met verwerping van alle vormen, van alle gezag en van God zelf. Eenige jaren had dit eenen toestand ten gevolge, waarin het kwaad doorwerkte, alleen niet openlijk tot uitbarsting kwam. Een droevige tijd was dit voor de gemeente. De gemoederen der gemeente werden hierdoor zeer bedrukt, en eigenaardige toestanden waren hiervan het gevolg.

Eene gisting ontstond, die aan de eene zijde pogingen deed ontstaan om langs wettelijken weg de kwade invloeden te weren, aan den anderen kant meer in vereeniging met het Hoofd der gemeente, en alleen bij en van Hem hulp deed zoeken en verwachten.

Deze twee stroomingen worden door een geschiedschrijver niet volkomen juist met de namen van „on-

---

1) Handboek II. pag. 724.

verdraagzaamheid" en zucht naar „Mysticisme" aangeduid [1]).

Het is waar dat in den angst en te midden van het klimmend gevaar, terwijl door de leden der gemeente om zich te verdedigen naar een der beide middelen van verweer, zoo even aangeduid, werd gegrepen, niet altijd de wijze waarop men zich van een dier wapens bediende goed te keuren was. Het is waar dat er onverdraagzaamheid werd gevonden, maar niet alles wat den schijn daarvan had, zal men nu nog zoo durven noemen. Het is ook waar dat de mystiek zich somwijlen in zeer verderfelijke afdwalingen heeft verloopen, maar het zal velen wel duidelijk zijn, dat juist in zulke tijden van verval, ook de mystiek alleen het ware vuur heeft kunnen blijven koesteren. En om een der beschermelingen van evengenoemden historicus, door hem als slachtoffer der onverdraagzaamheid beschouwd, te nemen, namelijk ANTHONY VAN DER OS. Ons wil het niet duidelijk worden dat de klassis van Zwolle zoo erg ongelijk had toen zij maatregelen nam tegen den man die in die dagen naar luidt, „onvoor„zigtig genoeg was om in eene openbare leerrede „(Nov. 1752) te betoogen, dat de H. Schrift de eenige „geloofsregel was, en dat de Dordsche Vaders geenszins „bedoeld hadden, dat hunne uitspraken onveranderlijk „zouden blijven, maar dat zij integendeel het aan eenen „lateren, meer verlichten tijd hadden overgelaten, om „hierin die verbeteringen aan te brengen, die noodig „mogten bevonden worden" [2]).

Maar indien het hier alleen bij ware gebleven. —

1) GLASIUS II. pag. 232, onverdraagzaamheid. II. pag. 234, zucht naar Mysticisme.

2) GLASIUS.

VAN DER OS beriep zich (na afgezet te zijn) wel „op „eene Nationale Synode; maar na drie jaren ambteloos „doorgebragt te hebben, liet hij niet alleen zich de „roeping der Doopsgezind-Remonstrantsche gemeente „te *Beverwijk* welgevallen, maar ook, tot ergernis van „vriend en vijand, zich herdoopen. Later werd hij „Doopsgezind Predikant te Oost-Zaandam, en stierf „eindelijk in hoogen ouderdom te Zwolle" [1]). Zoo bericht GLASIUS ons verder. Nu blijkt hieruit ten minste duidelijk, dat om van al 't overige niet meer te spreken, VAN DER OS het Sacrament van den doop niet uit het rechte oogpunt beschouwde. Zijne dwaling op dit punt, zoude alleen voldoende geweest zijn, om ten minste in de oogen van $\frac{2}{3}$ der Christenheid, het vonnis der afzetting over hem door de Zwolsche Klassis geveld, volkomen te rechtvaardigen.

En wat de verschijnselen aangaat die in 1745 onder de prediking van GERARDUS KUYPERS te Amsterdam plaats vonden, en zich nadat deze te *Nijkerk* op de Veluwe was beroepen ook daar weder voordeden, wij vinden ze zeer opmerkelijk. Te *Nijkerk* openbaarde zich in November 1745 het eerste geval. „Luide werd „er onder de godsdienstoefening geschreid, gekermd „en gejammerd. Sommigen verloren hun bewustzijn, „en de Kerk was inderdaad eene plaats van ergerlijke „tooneelen. Eene geheele menigte was verontrust over „hare zaligheid" [2]). Men heeft dit dweepzucht genoemd, en zelfs de Leidsche Hoogleeraar J. VAN DER HONERT, noemde in meer dan een geschrift zijnen voormaligen leerling KUYPERS als eenen zijner heilige

1) GLASIUS II. pag. 215.

2) GLASIUS II. pag. 236. YPEY en DERMOUT, spreken hierover veel bezadigder dan GLASIUS.

betrekking onwaardigen man. Wij evenwel vinden het getuigenis belangrijk aangaande dezen aangevallene gegeven, dat ligt in de woorden: „KUYPERS antwoordde „op bezadigden toon, en voorzeker is dezen in het „geheele geval geen goede wil te ontzeggen."

„Ja, hij en ROLDANUS, zijn ambtgenoot, vleiden „zich met de hoop, dat zich hier een bijzondere gang „der Voorzienigheid zou openbaren."

Mocht dit gevoelen toen meer algemeen geweest zijn en men in geloof aan Christus, getracht hebben dezen stroom, waarin zich het leven der gemeente uitte, te leiden [1]).

Maar juist dit lieten de hoofden der Kerk na. Even als nog velen nu doen, werd dit alles als dweeperij met minachting beschouwd.

En in den strijd tegen onverdraagzaamheid en mysticisme werd op ruwe wijze elke uiting van het geestelijk leven gestuit, met deze uitwerking, dat het rationalisme zich hoe langs zoo meer als een kouden wind over deze Kerken liet gevoelen en het geestelijk leven deed kwijnen.

Eindelijk kwam de lang voorbereide uitbarsting der revolutie in Frankrijk. Het jaar 1793 zag den haat tegen God en zijne instellingen, in waanzinnige woede zich uiten. 21 Januari, LODEWIJK XVI onthoofd. 7 November, de Christelijke godsdienst in Frankrijk afgeschaft. 10 November, de dienst der rede ingesteld. 24 November, de Christelijke jaartelling verlaten. De geesten uit den afgrond voerden gebied, en de pestwalm verspreidde zich over geheel Europa.

---

1) Hierover GLASIUS II. pag. 238. De besmetting was toen van Nijkerk naar andere plaatsen in Gelderland, Utrecht, Zuid-Holland, Groningen, Friesland, Overijssel en Drenthe overgeslagen, enz.

Ook in de Kerk kwam verduistering. Nog meer dan vroeger bleef, „terwijl de Fransche letterkunde „nog steeds in onze streken zeer geliefd was, de God-„geleerdheid evenwel minder onder den invloed van „Frankrijk, waar het ongeloof te ligtzinnig, vlugtig „en schaamteloos was, dan wel van Duitschland, waar „het ongeloof met wetenschappelijkheid, bedaarden en „gematigden zin, schijnbaren eerbied voor de Openbaring „en behoud van dierbare woorden vergezeld ging." De invloed van ERNESTI, MICHAELIS en SEMLER nam steeds toe.

„Onder de benaming van *Predestinatie* en *Dordtsche Kerkleer* werd van lieverlede de gansche leer der zaligheid bespottelijk gemaakt; in Journalen, in Prijsverhandelingen, bijv. van *Teylers Genootschap* (waarbij, in nieuwerwetschen zin *de rede en de Bijbel* tot gidsen moesten zijn); in Romans (zoo als *Sara Burgerhart* en *Willem Levend*); in naamlooze geschriften en *Stichtelijke Werken*, niet enkel van Dissenters, maar evenzeer van leden en zelfs leeraars der Hervormde Kerk" [1]).

Wel traden er verdedigers op, zooals KLINKENBERG, DE HAAS, VAN ALPHEN, BONNET, HINLOPEN. Maar ook zij waren onder den invloed van den drukkenden dampkring. Mr. GROEN zegt dan ook van hunne pogingen: „*Veeltijds* was de tegenspraak flauw; in vorm en toon, alsof het om een wetenschappelijk vraagstuk en niet om den hoeksteen der zaligheid te doen was. Menigmaal was de handhaving zelve der waarheden van droevige inmengselen niet vrij."

De Kerk was niet meer eene Goddelijke stichting, maar eene Societeit, een *Kerkgenootschap*, dat dus even wisselvallig was, als de menigte der leden, waarin het

---

1) Deze aanhalingen uit GR. v. PR. Handboek II. pag. 840, 841 en 842.

zijnen grond en oorsprong vond. En bij deze groote dwaling kwam ook nog alle afkeer van leerstellingen. „Men wilde niet het dogmatische; alleen het praktikale; de vrucht zonder den boom."

Algemeene verdraagzaamheid en menschenliefde wilde men. De leer door LESSING in zijn *Nathan der Weise* gepredikt was geliefd.

„De kern der Godsdienst, zeide men, was God lief „te hebben als den barmhartigen Vader van allen, en „op het voorbeeld van den goeden en wijzen Zaligmaker, „in elken stand de deugd te betrachten." *Van Gods gerechtigheid en des menschen zondigheid*, wilde men niets hooren.

Het was een oppervlakkige tijdgeest, die in niets uitblonk, dan alleen in afkeer van het waarachtig Christelijke.

Als opmerkelijke uitingen van den geest dier dagen, waardoor hij volkomen wordt geschetst, zijn vooral bekend, allereerst *de brief aan alle leeraren en opzieners der Protestantsche gemeenten in Nederland*, uitgevaardigd den 10^{den} September 1796.

Die brief behelsde eenen minnelijken voorslag tot vereeniging. En hierin werd van dezen voorslag onder anderen gezegd, dat zij was: „overeenkomstig met de *mildere denkbeelden* van velen, in de onderscheidene Protestantsche, Christelijke genootschappen, en gewijzigd naar eene, sedert eenige jaren, meer en meer toegenomene verdraagzaamheid." Dat, eindelijk „in denzelven heerschte die geest van christelijke vrijheid, welke, met behoud van den eenigen grondslag des geloofs, het onderscheidend kenmerk is der Protestantsche Kerk" [1]).

---

1) YPEY en DERMOUT IV. pag. 211 enz.

De andere uiting vinden wij in de stichting van het genootschap *Christo sacrum* te Delft, door leden der Waalsche gemeente (1797). Het stelde zich ten doel, alle Christelijke gemeenten, met verwerping der geloofsbelijdenissen, in ééne gemeenschap te doen oplossen [1]). Evenwel had Christo sacrum ook eene geloofsbelijdenis, want indien iemand die nog niet in ééne der Protestantsche kerkgenootschappen eene geloofsbelijdenis had afgelegd, in zijne gemeenschap wilde opgenomen worden, kon dit niet geschieden alvorens hij verklaarde, zich te kunnen vereenigen met *al de hoofdpunten der Christelijke leer, waarin de verschillende kerkgenootschappen eenstemmig dachten of denken konden.*

Hoewel in hetgeen de leden van Christo sacrum deden veel aantrekkelijks lag, en hoewel hetgeen zij bedoelden meer onze goedkeuring zoude kunnen wegdragen, dan wat door de Remonstranten werd gewild, zijn toch de beweegredenen die in beide pogingen kenbaar worden, in den grond verkeerd. In beide gevallen gingen Christenen uit van de meening, dat zij, in eigen kracht, de kerk van Christus moesten verbeteren of hervormen. Dat Christus alleen in zijne gemeente te gebieden heeft, dat Hij alleen herstel kan brengen, werd vergeten.

Het vergif der revolutietheorieën, dat alle gezag komt van beneden en niet van God, was ook hierin kenbaar. De Kerk werd beschouwd, als een societeit. Zoo was het in 1795 gesteld, met de kerken dezer landen. Maar nu zoude deze kerk waarin het leven nog werd gevonden, maar sluimerend, dit lichaam, welks bloed traag door de aderen vloeide, niet alleen inwendig den verderfelijken invloed der revolutietheorieën

---

1) Ypey en Dermout IV. pag. 248 enz.

ondervinden, ook van buiten af had zij den aanval der revolutie te doorstaan. Sedert 1795 is voor haar een nieuw tijdperk gekomen, *het is dat van geweld en berooving*, op allerhande wijze aan haar gepleegd. Dit geweld heeft door verloop van tijd verschillende vormen aangenomen en is nóg niet geëindigd. Het toen aangevangen tijdperk loopt werkelijk nog door, hoewel er verschillende wijzigingen zijn waar te nemen. Tot nog toe zijn vooral twee vormen van aanval de overheerschende geweest, en wel in 1795 en de eerstvolgende jaren, die van *berooving*, het gewelddadig ontnemen aan de kerk van eigendom en rechten, en eenige jaren later de vorm van *overheersching*, het zich mengen van den Staat in de aangelegenheden der Kerk. Aan dit onwettige gezag van den Staat in de Kerk, is ook bij de nieuwe kerkelijke organisatie in 1816 geen einde gemaakt, deze organisatie is veeleer een product van *de overheersching van den Staat.* En ook de toestanden die wij meer opzettelijk tot onderwerp van dit ons onderzoek hebben gemaakt, vallen in dit tijdperk en doen duidelijk het geweld aan den dag komen. Het is voortdurend één beginsel, dat de hoofdpersonen in dezen strijd heeft gedreven, het beginsel van *verzet tegen Christus.* En of zij zich zulks bewust of niet bewust waren, hierdoor werden de daden der hoofdpersonen op dit tooneel zeer zeker bepaald.

In hoe droevigen toestand de kerk hierdoor geraakte wordt duidelijk, wanneer wij ons herinneren, dat de revolutiebegrippen, die bij haar binnen waren gedrongen, niet plotseling verdwenen, toen van buiten den aanval der revolutie begon. Integendeel kunnen wij haren toestand vergelijken bij die van eene stad, die terwijl de vijand voor de poorten staat, inwendig door

onverschilligheid der burgers en door het heulen van sommigen met den buiten staanden vijand, op den rand van haren ondergang wordt gebracht. Deze in- en uitwendige toestanden duren ook nu nog voort.

De schok van den eersten aanval was geweldig. De besluiten tegen de Kerk volgden elkander snel op. — Duidelijk was de proclamatie van den 28sten Aug. 1796 waarbij „uit de erkentenis van den Mensch en den „Burger," en uit de „grondbeginselen van Vrijheid, „Gelijkheid en Broederschap," werd besloten, „dat er „geene heerschende of bevoorrechte kerk meer bestaan „zou, en dat alle Plakaten en Resolutiën, uit het „oude stelsel der vereeniging van Staat en Kerk ge„boren, vernietigd zouden worden!"

De scheiding van Kerk en Staat werd hierbij uitgesproken. Hoe men het evenwel met deze leus moet nemen, blijkt onder anderen uit wat de volks-Representanten van Holland deden, toen zij ook van de Predikanten, alsof zij staatsambtenaars waren, den eed (of eene plechtige verklaring) van onderwerping aan den toenmaligen Regeeringsvorm eischten. Of was het eene getrouwe toepassing van het beginsel der scheiding van Kerk en Staat, toen vijftien Amsterdamsche predikanten omdat zij den eed aan de Regeering niet wilden doen, door haar werden afgezet.

Maar het beginsel van *scheiding* werd slechts *eenzijdig* toegepast; want voor zoover de Staat hulp kon weigeren aan de Kerk, werd het gevolgd, om evenwel vergeten te worden, zoodra aan den onwil tegen de Kerk zonder gevaar voor den Staat kon bot gevierd worden.

Dit laatste bleek vooral in de staatsregeling van 1797 en 1798. Toen werd zelfs het recht zoo ver vergeten, dat de eigendomsrechten tegenover de Kerk

niet meer geëerbiedigd werden. Met woeste hand greep men in de belangen van haar, die nu eenmaal moest boeten, omdat zij de Kerk was. Er werd bepaald, dat alle kerkgebouwen en pastoriehuizen, vóór 1581 bestaan hebbende, met derzelver fondsen en goederen, het eigendom zouden zijn van de gezamenlijke ingezetenen en bewoners van de stad, het dorp, of de plaats, waaronder zij gelegen waren.

Ook werden de *Geestelijke goederen en fondsen*, die na 1581 onder nationale, provinciale of kwartierlijke *administratie* gebracht waren, voor een *nationaal eigendom* verklaard.

Een termijn van drie jaren, werd nog als overgangstijdperk vastgesteld. De staatsregeling van 1798 verscherpte nog eenigszins, hetgeen in 1797 bepaald was. Deze eerste vorm van aanval veranderde evenwel spoedig, in dien van *overheersching*. Nu vergenoegde men zich niet meer met berooven, maar ging men zich als patroon, beschermheer, gedragen. „Toen het eerste jaar dezer eeuw geteld werd, was er in de weder veranderde Staatsregeling meer gematigdheid gekomen. Men begon op nieuw te neigen tot zekere hereeniging van Kerk en Staat en voor de bezoldiging van kerkelijke personen werden van wege den Staat maatregelen beraamd [1]).

Zelfs werd in 1803, een algemeene Dank- en Bededag van staatswege uitgeschreven. Men kwam tot het inzicht dat de Kerk voor den Staat toch wel van nut was, en zoude in 1805 bij de staatsregeling waarschijnlijk zich hierdoor ten opzichte der Vaderlandsche Kerk hebben laten leiden, hoewel de voorrechten boven de andere kerken des lands afgeschaft moesten blijven,

---

1) Kerkelijke Wetten voor de Herv. C. Hooijer 1846, pag. 14.

indien niet weder verandering in den regeringsvorm ware gekomen, door de verheffing van LODEWIJK NAPOLEON tot Koning van Holland.

Onder zijne regeering werd wel is waar een *Concept-Reglement op de Organisatie* van het Hervormd-Kerkgenootschap in het Koninkrijk *Holland* ontworpen en eindelijk goedgekeurd, maar tot uitvoering werd zulks niet gebracht, door de daaropvolgende inlijving dezer gewesten in het Fransche Keizerrijk. Van dit Concept-Reglement wordt door BROES gezegd: [1])

Dit *Concept-Reglement*, in zijn geheel weinig bekend, schijnt de overgang van het oude tot het nieuwe geweest te zijn. Ja, de arbeid daaraan besteed, door de inlijving in het Fransche Keizerrijk voor eene wijle afgebroken, mag gerekend worden, in het jaar 1815 hervat te zijn, en in het tegenwoordig geldend *Algemeen Reglement*, als hetwelk van gelijken geest is, voltooid te wezen.

Evenwel is dit laatste niet juist. Niet onaardig is hiervoor, hetgeen C. HOOIJER, na in zijne uitgave van het werk, *Kerkelijke Wetten* voor de Hervormden in 1846, dit gevoelen van BROES als het zijne overgenomen te hebben, later in zijn werk „Oude Kerkordeningen der N. H. Gemeenten (1563—1638)," uitgegeven in 1865, hieraangaande zegt.

„Men heeft meermalen gezegd (leest men daar op pag. 495), dat het algemeen reglement voor de Hervormde Kerk van 1816 uit het Concept-Reglement van 1809 zou gegroeid zijn.... Voor dit gevoelen vindt men echter bij de vergelijking van beide Reglementen geen genoegzamen grond. Wel heeft men bij het ontwerpen van het

---

1) BROES. Kerk en Staat, IV D., 1 st. bladz. 151.

Reglement van 1816 denzelfden weg ingeslagen, als in 1809, door eene consulerende commissie te benoemen, die nu alleen uit Predikanten bestond, en die naar een gesuppediteerd plan van kerkregeling het reglement vervaardigd heeft. Dit ontworpen Reglement is door drie leden van den Raad van State en den Commissaris-Generaal voor de Hervormde Eeredienst gewijzigd, en daarna als Staatsbesluit van 7 Jan. 1816 (Staatsblad n°. 1) door den Koning uitgevaardigd. Het mag met recht verwondering baren, dat men, bij deze navolging van de handelwijs des Konings LODEWIJK NAPOLEON, vergeten heeft op te merken, hoe hij, naar de constitutionele wetten van 1806 (Tweede afd. art. 1), het *recht tot zulke organisatie* bezat, maar dat Koning WILLEM I ditzelfde recht bezwaarlijk uit de grondwet van 1814, en nog veel minder uit die van 1815 ontleenen kon." (Verg. Mr. S. J. HINGST, Kerk en Staat, in de Gids van April 1863, bl. 37). De overeenstemming tusschen de beide Reglementen, is dus, zeer gering.

„En wat de beginselen betreft, moet ter eere van „het Concept worden gezegd, dat het de inmenging van „den Staat in Kerkelijke Zaken zooveel mogelijk geweerd, „terwijl het Reglement van 1816 haar zooveel mogelijk „uitgebreid heeft." Ten slotte zegt zelfs HOOIJER, nogmaals met verwijzing naar Mr. S. J. HINGST: In één woord, het Concept van 1809 heeft de vrije ontwikkeling der Kerk krachtig gehandhaafd, terwijl het Reglement van 1816 de gansche Kerk onder zulke regeringsvoogdij heeft gebracht, dat *hare onafhankelijkheid, voor welke onze vaderen zoo ijverig gestreden hebben, bijna geheel is weggevaagd.* [1])

---

1) Het cursiveeren geschiedt hier door ons.

Evenwel moet deze tegenstelling tusschen het Concept-Reglement en dat van 1816, ook niet overdreven worden. De toenmalige Staatsregeling was geheel op de Revolutie-beginselen gebouwd, en wij herinneren hieraan, dat de constitutioneele wetten van 1806, worden gezegd LODEWIJK NAPOLEON, het recht tot Organisatie der Gereformeerde Kerken te hebben gegeven.

Waar dit recht door die wetten werd gegeven, begingen zij geweld aan de Kerk, en waren zij volkomen in overeenstemming, met het revolutie-beginsel van *overheersching van den Staat, in de Kerk.* En dat van die overmacht weinig of geen gebruik werd gemaakt, moet gezocht worden in den aard van Koning LODEWIJK NAPOLEON, en in de krachtige houding van de uit politieken en kerkelijken bestaande consuleerende commissie. Terwijl toch der commissie door den Minister de gronden werden aangegeven, waarop het ontwerp zou moeten rusten, en zij bovendien nog een uitgewerkt plan van kerkregeling, naar hetwelk zij haren arbeid inrichten kon, ontving, heeft zij zich echter door dat plan de handen niet al te zeer laten binden.

Haar Voorzitter JONA WILLEM TE WATER, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden, heeft hieraangaande verklaard, „dat de Commissie zich voornamelijk ten doel heeft gesteld, van de vroegere kerkordeningen alles te behouden, wat niet inliep tegen de tijdsomstandigheden, waarin men verkeerde, en er bij te voegen, wat toen noodzakelijk kon geoordeeld worden." (Levensbericht, pag. 118).

Evenwel is ook hier gelet op de tijdsomstandigheden, en wel in ongunstigen zin. Hoewel deze commissie onbewimpeld den lof uitsprak van het bestuur *waaronder meer dan twee eeuwen het voornaamste belang der*

Kerk, voornamelijk de zuiverheid der geloofsleer, *ongeschonden was bewaard gebleven*, kon zij toch niet nalaten, iets aan den revolutionairen tijdgeest toe te geven, en daartoe moest het federatief-stelsel geheel vervallen, om de Kerk alzoo in overeenstemming te brengen met de monarchale staatsregeling. In plaats van tien provinciale synoden, zooals vroeger, stelde men één Synode voor als het eenig middenpunt van het hooger kerkelijk bestuur. En deze centralisatie, moest ten volle bereikt worden, door de bepaling, dat de leden *der Classen en der Synode* hoofdelijk en vrij zouden stemmen en handelen, als niet langer blijvende gelastigden van gemeenten in de Classen, of der Classen in de Synode, maar als algemeene zaakverzorgers der Hervormde Kerk of ressorten van dien.

En waar overigens deze commissie zeer kerkelijk gezind was, heeft toch ook toen de Kerk reeds de overheersching van den Staat gevoeld, in wat door den Minister VAN DER CAPELLEN verricht werd.

Deze was volstrekt niet tevreden met alles wat geschiedde. De Commissie, bij voorbeeld, had bepaald, dat de leden der Synode door de Classen zouden worden benoemd. De Minister daarentegen acht het voegelijk en raadzaam, dat *de Koning de benoeming* heeft, de eerste maal *onmiddelijk* en vervolgens uit voordragten van de Classen. Vooral opmerkelijk is deze zinsnede uit des Ministers missieve aan den Koning, gedateerd den 18den van Wijnmaand 1809, waar hij zegt: „Ten „andere meende ik somtijds bij de commissie te veel „gehechtheid aan het oude te bespeuren, in gevallen, „waarin hoogere belangen volstrekt verbetering vorder„den, en, mijns inziens, *de zaak van de godsdienst en*

„*der verlichting*, door het toegeven daaraan, zouden „worden benadeeld." 1)

Het is hieruit duidelijk dat er tusschen wat nu geschiedde en in 1816 gezien werd wel eenige overeenkomst bestond. Dezelfde geest van geweld jegens de Kerk, sprak zich nu hoewel niet zoo boud, en zonder zulk goed gevolg uit. Dezen Geest herkent men ook duidelijk in de redactie door den Minister gegeven voor § 15, Hoofdst. IV van het Concept-Reglem. Dit artikel luidt:

§ 15. De Synode zal niet bevoegd zijn eenige verandering te maken in de aangenomene leer en liturgie der Hervormde Kerk, noch in hare oordeelen of beslissingen daarvan mogen afwijken.

De Minister teekende hierbij aan:

§ 15. Korter, doelmatiger en *meer liberaal* schijnt de volgende redactie: De Synode zal niet bevoegd zijn verandering te maken in de leer der Hervormde Kerk, noch mogen afwijken *van de grondbeginselen* van derzelver liturgie.

Zooveel over dit Concept-Reglement, dat even als wij vroeger zagen, na alle formaliteiten ondergaan te hebben, slechts wachtte op de vaststelling des Konings; toen door het verhaast vertrek van Lodewijk Napoleon naar Frankrijk en door de inlijving van onze gewesten in dat rijk, dit gewichtig werk geheel steken bleef, en alle arbeid hieraan besteed zonder vrucht was.

Wel beproefde Napoleon het, eene kerkelijke organisatie, overeenkomende met die der Protestantsche Kerken in Frankrijk, alhier in te voeren, eene orga-

---

1) Te vinden op pag. 516 van Hooijer „Oude Kerkordeningen."

nisatie waarbij de oppermachtige wil van den overheerscher, ook in de godsdienstige aangelegenheden krachtig zoude gevoeld worden, maar ook deze kwam niet tot stand door den val van den Franschen Keizer.

Zoo waren dan de oude kerke-ordeningen, voor zooverre door de scheiding van Kerk en Staat sommige hunner bepalingen niet opgeheven waren, nog ten volle van kracht, en bestond de hoop, dat nu de vrijheid van ons volk zoude worden hersteld, ook de Kerk, *langs historischen weg*, dat is *volgens hare aloude instellingen en beginselen*, zich weder zoude kunnen herstellen. En die instellingen waren immers blijven bestaan. Wel waren zware stormen over deze gewesten gegaan, en had de Kerk veel geweld ondervonden en geleden, zij was evenwel niet ontbonden, en deze beproevingen hadden tot zegen kunnen gedijen, uit verlies winst, had ook hier tot waarheid kunnen worden. Evenwel zoo is het niet geweest.

Het verderf was in Staat en Maatschappij, ja in de Kerk zelve te diep doorgedrongen, en bleef doorwerken. — Het tijdperk van *overheersching* der Kerk door den Staat was niet geëindigd, veeleer heeft die overheersching zich sterker dan ooit doen gevoelen. Deze gebeurtenissen staan evenwel in direct verband met ons onderwerp, en het is daarom dat wij deze korte inleiding nu besluiten, om tot de meer rechtstreeksche behandeling van wat wij ons voorstelden over te gaan.

Daartoe zullen wij allereerst de organisatie *van* 1816, *en wat daarmede in verband staat beschouwen*, en vervolgens de *herleving der gemeente nagaan*, om ten slotte *sommige der vormen van oppositie*, tegen het ongeloof en de revolutie in de Kerk, naar eisch te kunnen beschrijven en beoordeelen.

ORGANISATIE VAN 1816.

Toen NAPOLEON de organisatie reeds te voren genoemd, wilde invoeren, is onder anderen uit dezen lande ook door den Minister van Binnenlandsche Zaken, VAN DER CAPELLEN, eene, door den hoofdcommies J. D. JANSSEN gestelde memorie ingezonden, waarbij zooveel mogelijk werd aangedrongen, op het niet invoeren der voorgestelde regeling. In die memorie werd van de tot nu toe bestaande regeling onzer kerken het volgende gezegd. „Deze inrichting had, sedert de „tijden der kerkhervorming in de zestiende eeuw, altijd „plaats gegrepen. Zij was door de ondervinding steeds „van alle verkeerde wijzigingen, waarvoor zij, als men„schelijk werk, vatbaar was geweest, gelouterd. Ook „stemde zij *in allen deele* overeen met den geest der „protestantsche kerk, die hier te lande gevestigd was. „Wijders droeg zij de goedkeuring weg van al de „leden der hervormde kerk. Alsmede ook, wanneer „de oude *Nederlandsche kerkorde* plaats moest maken „voor eene andere, hoe goed ook deze in haren aard „zijn mocht, zouden buiten allen twijfel daaruit aller„hande nadeelige gevolgen moeten ontspruiten" [1]).

1) YPEY en DERMOUT IV. pag. 498.

Nu evenwel de Vorst uit het huis van Oranje regeerde, zoude het spoedig blijken dat men niet meer gedacht aan wat nog in 1813 in die memorie was gezegd. Immers ook WILLEM I en zijne regeering, wilden verandering, eene nieuwe organisatie. Den 26 April 1814 deed dan ook de Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken, aan den Vorst het voorstel, om ééne algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk zamen te roepen, opdat deze al die verbeteringen zou kunnen maken, welke die Kerk zou behoeven. Dit middel, indien die algemeene Synode volgens de oude kerkordeningen ware beroepen geweest, was volkomen wettig. Maar dat eene algemeene Synode in dien zin werd bedoeld, is ons niet duidelijk; veeleer schijnt uit de overigens duistere woorden [1]) van het rapport van den staatsraad tot het tegendeel te moeten besloten worden. Immers er kon geen vrees bestaan, *dat de wettigheid eener Synode niet zou erkend worden*, indien zij volgens de aloude inrichting onzer kerken was zamengeroepen. De bedoelde woorden uit het rapport van den staadsraad kunnen evenwel ook door de zucht om een argument te vinden ingegeven zijn, en dan zoude natuurlijk onze gevolgtrekking hieruit gemaakt vervallen. Overigens vindt men in dit rapport al weinig beginselvastheid, en springt voor alles in het oog, *de vrees* voor zulk eene nationale of generale Synode. Wel werd voorgewend dat behalve het gevaar

---

1) YPEY en DERMOUT IV. pag. 652, alwaar: Daarenboven stond het te vreezen dat over de *wettigheid* zoodaniger Synode, bijaldien zij niet ware zamengesteld uit afgevaardigden van de bijzondere kerkklassen, geen gering ongenoegen onder de hervormden, *ten minste onder derzelver leeraars*, zouden kunnen rijzen, hetwelk naar de natuur der zake wanorde moest verwekken.

door den raad hierin gezien, bovendien zulk eene Synode niet *wenschelijk was.* „Nieuwigheden in de kerk of in zaken van de kerk in te voeren was, gelijk de geschiedenis getuigen kon, meermalen eene bron geweest van ongelegenheden, van twisten en beroeringen. Gevaarlijk scheen dit inzonderheid voor eenen nauwelijks gevestigden staat, die geen zoodanige ongelegenheden, van welken aard ook, velen kon." Ja zelfs meende de raad, „*dat, volgens het* 139ste *artikel van de Grondwet, 's vorsten bemoeiingen met de kerkgenootschappen zich niet verder behoefden uit te strekken, dan tot schikkingen van eenen financiëlen aard.*" Maar hoe stout deze laatste woorden ook waren, dadelijk daarop legde de fiere Raad van State het hoofd in den schoot, en allerdeemoedigst liet zij er op volgen: „Evenwel, ingevalle de vorst eene nadere regeling van „het bestuur volstrekt noodig mogt keuren, sloeg de „raad voor het benoemen van eene konsulerende kom„missie, zamengesteld uit eenige bijzondere, *verlichte* „leeraars der hervormde kerk in de onderscheidene „provinciën en andere kundige lidmaten der hervormde „gemeenten." [1]) Alles kwam dus hierop neer, dat men het wettige middel niet wilde omdat men voor de bijeenroeping eener algemeene Synode vreesde, maar overigens niettegenstaande artikel 139, toch den Staat volkomen vrijheid gaf op andere wijzen te komen tot wat hij bedoelde. De regeering wist evenwel wat zij wilde en volgens besluit van den 12den October 1814, werd bepaald dat eene konsuleerende kommissie zoude worden benoemd. Den 28sten Mei 1815 werden de benoemingen gedaan op voordracht van den Secretaris

---

1) Ypey en Dermout IV. pag. 652 en 653.

van Staat, en het zamenroepen dier kommissie geheel aan dezen Staatsdienaar overgelaten. Inmiddels was er een *Algemeen Reglement op het Bestuur der Hervormde Kerk in de Nederlanden* ontworpen, hetwelk den 17den Juni 1815 aan de leden der Commissie werd toegezonden, met uitnoodiging om hunne gedachten ten deze in vertrouwelijke correspondentie aan den Commissaris voor de Kerkelijke Zaken mede te deelen. Eenige belangrijke *Aanmerkingen over het Bestuur van de Kerk*, van dien ambtenaar waren hierbij gevoegd [1]). Wij zien het de overheersching van den Staat over de Kerk blijkt duidelijk. De revolutie-beginselen waren niet verlaten.

Reeds in 1837 schreef dan ook Mr. Groen van Prinsterer, over den toestand dier dagen. „Door welke „denkbeelden werd de staatkunde, toen het revolutio„naire Keizerrijk was gevallen, bij het regelen der ge„wigtigste onderwerpen geleid? Dit immers weet nu „iedereen; door dezelfde theoriën die de omwenteling „van 1789 te weeg hebben gebragt. Heilrijk, meende „men, op zich zelf, was die leer door overdrijving „schadelijk geworden; en tegen dit misbruik, zoo „dacht men althans, waren voldoende waarborgen ge„steld. En wat had men gedaan? Eene leer, die „verderfelijk is, wederom in werking gebracht" [2]).

Zoo was dan ook de grondwet van het nieuwe koninkrijk in beginsel godsdienstloos.

„De Grondwet heeft, noch onderwerping aan het „Evangelie, noch enkel Evangelische verdraagzaamheid

---

1) Glasius pag. 246.

2) Groen v. Prinsterer. De Maatregelen tegen de Afgescheiden aan het Staatsregt getoetst, pag. 5.

„bedoeld. Wel daarentegen *afscheiding van Kerk en* „*Staat*, zoodat ten aanzien der Regeering het Christen- „dom op één lijn met de valsche Godsdiensten geplaatst; „zoodat het Evangelie wel verre van verbindend te zijn, „niet langer als rigtsnoer van het staatsbestuur mag „worden gevolgd."

De grondwet scheen evenwel, voor de behoorlijke zelfstandigheid en onafhankelijkheid der Kerkgemeenschappen te zorgen. Ja zelfs, erkende Z. M. zelf, bij een besluit van 16 Mei 1814, alleen bevoegd te zijn tot schikkingen van een financiëelen aard. „Doch ook hier had spoedig dat ter zijde stellen, *dat weder terug nemen plaats*, waardoor de liberale praktijk *in haar fraaiklinkende theorie naar goedvinden wijziging brengt.*" Zoo werd dan in zake het onderwijs aan de rechten en belangen der Christelijke, in 't bijzonder der Gereformeerde Kerk te kort gedaan.

Zoo werd vooral de onafhankelijkheid der Kerk geschonden. En volgens de grondwet had deze zelfstandigheid moeten geëerbiedigd worden. „Dit verlangen naar zelfstandigheid was te meer billijk om de gelijke bescherming die aan de bestaande gezindheden toegezegd was; zoodat de Gereformeerde Kerk, na het verlies van al wat naar heerschappij geleek, toch even vrij als, bij voorbeeld, de Roomsch-Catholijke moest zijn. Eindelijk mocht de grondwet, die ruimschoots de noodige macht tegen aanmatiging der Geestelijkheid, tegen elken inbreuk op het wereldlijk gezag, had verleend, gerekend worden de rechten der overheid binnen de grenzen eener onvermijdelijke tusschenkomst te hebben beperkt."

„Maar deze verwachtig, hoe welgegrond is bij de uitkomst ijdel geweest. En de oorzaak er van? Alwe-

der de invloed van dezelfde alles overmeesterende, alles doordringende revolutie-theorie [1]). Deze toch beschouwt en behandelt *de Kerk* als *eene maatschappelijke inrichting, in den Staat en onder het Bestuur;* als een element dat moet worden geutiliseerd; als een werktuig dat zeer nuttig en ook schadelijk kan zijn, en daarom in de hand dient gehouden en zelfs een weinig te worden geklemd; als eene dienares welke aan de hand van het Gouvernement behoort te gaan. Deze theorie is ook hier leiddraad geworden. Men heeft de Gereformeerde Kerk *geadministreerd*, *georganiseerd*, *gecentraliseerd;* zoodat de aard dezer handelwijs en het merk van haar oorsprong reeds in die nieuwerwetsch-liberale benamingen aangeduid wordt en opgesloten ligt."

Dit is geschied door den Staat. De Kerk werd niet gehoord [2]). De commissie uit kerkelijken benoemd,

---

1) Om goed te worden begrepen wat wij bedoelen met „revolutie," volge hier een woord van DE MONTALEMBERT waar hij de revolutie beschouwt in betrekking tot de vrijheid, en dan schrijft: „Je ne parle pas de *la révolution* comme d'un *fait*, d'un *acte*, d'un *orage passager;* je parle de la révolution érigée en *principe*, en *dogme*, en *idole;* de cette révolution qui ne se borne pas à un pays, à une époque, mais qui pretend envahir tout l'esprit humain, lui tenir lieu de religion et de société; qui prêche la légitimité de l'insurrection partout et toujours, sauf contre elle-même; qui, sous le nom de démocratie, n'est que l'explosion universelle de l'orgueil; qui après avoir tout obtenu, demande encore tout, insatiable comme la mort, et comme elle implacable. Je dis que cette révolution non seulement n'est pas la liberté, mais qu'elle en est l'antipode-Victorieuse ou vaincue, elle tue la liberté, en la supprimant quand elle triomphe, en la faisant redouter et haïr quand elle l'invoque dans ses défaites. C'est elle qui prépare les peuples à la tyrannie, elle les en rend dignes; elle les contraint surtout à s'y résigner, crainte de pire."

2) Wij herinneren hier nogmaals, aan de reeds vermelde woorden van C. HOOYER. „Het reglement van 1816 heeft de gansche Kerk onder „zulke regeeringsvoogdij gebracht, dat hare onafhankelijkheid, voor welke „onze vaderen zoo ijverig gestreden hebben, bijna geheel is weggevaagd."

was door de regeering gekozen. En deze commissie ontving reeds een „Algemeen Reglement" dat slechts aan haar oordeel werd onderworpen, maar ontwierp zulks niet. De commissie gedroeg zich ook geheel en al als *een staatscreatuur*. De meerderheid dezer verzameling heeft wellicht deze gelegenheid zeer blijde aangenomen, om met den Staat achter zich aan de Kerk hare beginselen te kunnen opdringen. Den 25sten Oct. 1815 hield zij hare eerste zitting en op den 4den November daaraanvolgende is *het ontwerp*, haar door het Gouvernement voorgelegd, eenparig onderteekend. Vervolgens werd over dit ontwerp, door het Ministerie en eene Commissie uit den staatsraad beraadslaagd, terwijl het daarna als Reglement bij Koninklijk besluit van den 7den Januari 1816 bekrachtigd en nog in het hetzelfde jaar in werking gebracht werd en door den Commissaris-Generaal aan *de bestaande kerkbesturen*, *die ontbonden werden*, toegezonden.

Daarop zijn *bij koninklijk besluit* van den 6den Febr. 1816, de *secretaris* der synode, *de quaestor en bij koninklijk besluit* van den 28 Mei 1816, *de overige dertien stemmende* en de drie *praeadviserende leden voor de eerste synodale Vergadering*, *benoemd geworden*, die te 's Gravenhage, den 3den Juni 1816, hare eerste zitting begon, *welke met eene aanspraak door genoemden Commissaris-Generaal geopend werd.*

De rechten der Hervormde Kerk werden gruwelijk geschonden. En heeft de Kerk zich hiertegen niet verzet. Voorzeker, er is verzet geweest. Wel was de toestand zoo, dat nooit een gunstiger tijdstip voor zulk geweld had kunnen gekozen worden. De beginselen van ongeloof en de doode orthodoxie waren algemeen. De deugd-theologie, de oppervlakkige pelagiaan-

sche wereldbeschouwing, was nog al algemeen. En de voorstanders hiervan hadden vijanden, in de dood-orthodoxen, maar konden ook niet het hart winnen der gemeente. Hun was de steun van den onchristelijken staat o, zoo welkom. Nu zouden zijn niet wederstaan kunnen worden en toch hoe droevig de toestand der Kerk was, zij hebben bij monde van de klassis van Amsterdam, de kerk hooren protesteeren.

Dit protest alsmede het antwoord zullen wij hier niet in hun geheel vermelden. Beiden zijn elders te vinden [1]).

Opmerkelijk is het dat in die tijden en nog later van dit allerbelangrijkst protest weinig notitie werd genomen, ja dat men zelfs niet de moeite nam het machtig te worden, zooals onder anderen blijkt uit de woorden van prof. ROYAARDS: „Den inhoud van dit „Adres, *dat niet gedrukt is*, kent men uit het Antwoord „van den Commissaris-Generaal aan de klassis van „Amsterdam, wegens de Organisatie van het Bestuur „der Hervormde kerk, 28 Maart 1816."

Ook GIESELER heeft, zooals Dr. C. E. VAN KOETSVELD zulks, in zijne bewerking van Nippold's, Handbuch der neuesten kirchengeschichte seit der Restauration von 1814, terecht in eene noot aanmerkt, wel het antwoord, maar geenszins het adres vermeld [2]).

---

1) Het antwoord onder anderen te vinden in het werk van GIESELER (De bewegingen enz.) pag. 16. Adres en antwoord beide, uitgegeven bij BRAVE, 1817. Het adres vervolgens bij A. CAPADOSE, Ernstig en biddend woord aan de getrouwe Leeraren der Herv. Kerk 1835. Amsterdam bij W. MESSCHERT pag. 60—74, alsmede bij J. VERHAGEN Jr., De Gesch. der Chr. Geref. Kerk 1879, pag. 66 enz.

2) De christelijke wereld der laatste halve eeuw van Dr. F. NIPPOLD, bewerkt door Dr. C. E. VAN KOETSVELD, pag. 514.

Men had het evenwel kunnen kennen. A. CAPPADOSE zegt in zijne brochure „Ernstig en Biddend woord aan de getrouwe Leeraren der Herv. Kerk enz. 1835," hieraangaande het volgende. „Zeker het mag niet vergeten „worden, dat zich dadelijk na de invoering van het „algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde „kerk in het Koningrijk der Nederlanden, hier en daar „eenige stemmen daartegen hebben verklaard. *Zoowel „de classis van Leijden en Woerden*, als *in 't bijzonder „die van Amsterdam* hebben hare bezwaren ingebracht. „Of die van de eerstgenoemde het licht hebben gezien, „betwijfelen wij zeer, maar zeker is het, dat de Classis „van Amsterdam, en haar worde toegebracht de eere „die haar toekomt, opentlijk en duidelijk met hare „bezwaren is voor den dag gekomen. Daar nu dit „gewichtig stuk [1]) zeldzaam voorkomt; en, hetgeen „opmerkelijk is, hetzelve in de geschiedenis der Neder„landsche Hervormde Kerk van YPEY en DERMOUT, „naar het schijnt opzettelijk verzwegen wordt, ter„wijl Prof. ROYAARDS, in zijn meergemeld belangrijk en „hoogst nuttig werk over het Kerkrecht verklaart, dat „dit adres van Amsterdam *niet gedrukt is*, en Z. H. Gel. „dus slechts zeer in 't voorbijgaan en wel uit het and„woord van den Commissaris-Generaal aan de Classis, „van deszelfs inhoud gewag maakt, zoo acht ik het geen „onnuttig werk te zijn, die belangrijke, hoe dan ook „door den diplomatieken toon den voordracht wellicht

---

1) *Memorie van Bezwaren*, overhandigd door eene Commissie uit de Classis van Amsterdam, aan Z. M. den Koning, tegen het Algemeen Reglement enz. en brief tot antwoord aan de Classis van Amsterdam, geschreven door Zijne Excellentie, den Commissaris-Generaal voor het Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, provisioneel belast met de zaken der Hervormden. Te Amsterdam, bij W. BRAVE, 1816.

„minder krachtige Memorie, hier in te lasschen"; . . . . waarop dan het adres in CAPADOSE's werk volgt.

De Klassis sprak daarin na eene beleefde inleiding allereerst het volgende uit:

„Voor wij eenige (bezwaren), over den inhoud van „het Reglement zelve voordragen, zij het ons vergund „bescheidenlijk aan te merken, hoe vurig wij gewenscht „hadden, dat, indien eenige nieuwe verordening, be„trekkelijk ons Kerkbestuur, noodig ware geoordeeld, „*dezelve uit den boezem onzer Kerkelijke Vergaderingen*, „onder approbatie van Uwe Majesteit hadden mogen „voortkomen." En een weinig later: „Van de eerste „oprigting af der Hervormde Nederlandsche Kerk, heb„ben de Leeraars en Opzieners der gemeenten geheel „op zichzelve, in onderscheidene Provinciale en Nati„onale Synoden, Kerken-ordeningen vervaardigd en in„gevoerd; ook in het jaar 1586 is dit geschied in het „Synode van 's Gravenhage, zijnde de aldaar vastge„stelde Kerke-ordening, door den toenmaligen Gouver„neur-Generaal LEYCESTER en de Staten van Holland „geapprobeerd. Naderhand is die Kerke-ordening niet „anders dan blootelijk *overzien*, en overeenkomstig de „tijdsomstandigheden eenigzins veranderd; maar ook „dit is geschied in en door het Nationaal Synode van „Dordregt in het jaar 1619, en hebben Heeren Com„missarissen Politiek, op dat Synode tegenwoordig, in „naam der Staten-Generaal, dezelve insgelijks geap„probeerd. Hoezeer moesten wij wenschen, Sire! dat „onze sedert meer dan twee eeuwen gevestigde Kerke„lijke Vergaderingen opgeroepen waren geworden, om, „*indien veranderingen in onze Kerke-orde waren noodig „geweest, dezelve onder approbatie der Gemagtigden van „Uwe Majesteit te stellen.*"

Hierna gaat het adres over tot het aangeven der bezwaren tegen den inhoud van het Reglement. Men leest dan: „Maar, ten opzigte van den *inhoud van het* „*Reglement* zelve, hebben wij geene geringe *bekom-* „*meringen.*

„Veelvuldig zijn de aanmerkingen, welke, zoo over „*den aard* van den besturingsvorm, bij het Reglement „bepaald, als over de *groote* veranderingen, die daaruit „zullen voortvloeijen, gemaakt worden.

„Niet minder over *vele bijzondere artikelen* van het „Reglement; . . . . . .

. . . . . .

„Eene *hoofdzaak*, waaromtrent wij niet zonder be- „kommering verkeeren, betreft *de onbepaaldheid* van „den invloed, welke aan het Ministeriëel Departement „voor de zaken der Hervormden wordt toegekend.....

„Vooral, Sire! hebben wij een allergewigtigst be- „zwaar, geboren uit de groote magt van het Synode, „aan hetwelk, volgens Art. 16, *het hoogst kerkelijk* „*bestuur zou worden opgedragen*, en waarvan de leden, „naar Art. 4, *altijd hoofdelijk zouden moeten stemmen* „*zonder aan lastbrieven gebonden te zijn.*

„Veronderstelt, dat de bedoeling is van Art. 23, en „volgende, dat de Synode, zonder te zeer afhankelijk „te zijn van het Ministeriëel Departement, belast zou „wezen met *het ontwerpen en doen invoeren van alle* „inrigtingen op de examina der aankomende Leeraren, „de plaatselijke Kerkeraden, de Predikantsberoepingen „en inzonderheid, met *het regelen en verbeteren van het* „*Godsdienstig onderwijs;* welk eene groote magt wordt „dan niet aan hetzelve toegekend! Was dezelve be- „trekkelijk tot zaken van minder gewigt, wij zouden „er ons niet zoo zeer over bekommeren; maar hier

„geldt het inrigtingen, *die met onze belijdenis in het*
„*naauwst verband staan*, — inrigtingen, die de wijze
„der openbare verkondiging van het Euangelie en het
„bijzonder onderwijs der Christenen regelregt betreffen.

„Naar de grondbeginselen, door onzen Heer en diens
„Apostelen voorgeschreven, en naar de wetten onzer
„Kerk verklaren wij Art. 31, van onze Nederlandsche
„Geloofsbelijdenis, één der formulieren van de ver-
„eeniging onzer Opzieners en Belijders, *dat de Dienaars*
„*des Woords, in welke plaatsen zij zijn, eene zelve magt*
„*en authoriteit hebben, zijnde allegaar Dienaars van*
„JEZUS CHRISTUS, *den eenigen algemeenen Bisschop en*
„*het eenig Hoofd der Kerk*, en wij betuigen *te gelooven,*
„*dat de Dienaars des Woords Gods, Ouderlingen en*
„*Diakenen, tot hunne ambten behooren verkoren te wor-*
„*den, door wettelijke verkiezing der Kerk.*

„Indien aan zoo weinige Leden van het Synode,
„het *hoogst*, het *oppermagtig bestuur* in de Kerk zou
„worden opgedragen; zou dan niet het eerste gedeelte
„van het aangehaalde artikel worden tegengesproken?

„Indien zij verordeningen kunnen maken *op de plaat-*
„*selijke Kerkenraden*, uit welke de magt van Kerkelijk
„bestuur oorsprongelijk is; zoo zouden zij ook wel de
„beroeping der Predikanten en anderen, tegen het
„tweede gedeelte van het artikel, kunnen veranderen,
„die alzoo zouden ophouden, hunne zending uit de
„Gemeente te hebben.

„Het regt, *om het Godsdienstig onderwijs te regelen*
„*en te verbeteren*, — *om het misschien in te rigten naar*
„*de nieuwe verordeningen omtrent het lager schoolwezen*, —
„*het regt, om welligt onze formulieren van eenigheid en*
„*onze liturgie* te veranderen, behoort Sire! naar ons
inzien, niet toegekend te worden aan een Synode, van

„zoo weinige personen, welke, zelfs in de allergewig-
„tigste zaken, aan geenen lastbrief van hunne vergade-
„ringen, zouden gebonden zijn....

„Sire! daar alle deze onderwerpen, van zulk eenen
„tederen aard zijn, hebben de grondleggers van de Her-
„vormde Nederlandsche Kerk wijselijk gezorgd, dat het
„gezag in kerkelijke zaken niet een klein getal perso-
„nen werd opgedragen, maar aan alle de Dienaren en
„aan eenige Ouderlingen, in Klassen vergaderd, — een
„getal van omtrent meer dan tweeduizend uitmakende,
„welke gewoon zijn, Gecommitteerden naar het Synode
„te zenden met bepaalde lastbrieven. Deze vaststellin-
„gen hebben zij geoordeeld, de beste waarborg te zijn
„voor onze kerkelijke vereeniging en het behoud van
„de regten des gewetens.

„Zich te moeten onderwerpen aan hetgeen weinige
„Mededienaren zouden goedvinden voor te schrijven, te
„gelooven of niet te gelooven, te leeren of niet te
„leeren, zou in den grond weinig verschillen, van op
„nieuw onderworpen te geraken aan zekere soort van
„*Pausselijk of Bisschoppelijke Heerschappij*, tot afwer-
„ping van welke onze Vaderen zoo veel geleden hebben.
„Het kan niet anders of Uwe Majesteit moet met ons
„gevoelen, dat over hetgeen men gemeenschappelijk
„gelooft en leert, zoo veel mogelijk, allen behooren
„gekend te worden en te besluiten. De éénheid, in
„onze Kerk stand grijpende, was de vrucht, zoo veel
„mogelijk, eener langdurige vereeniging van aller be-
„grippen en gevoelens. Zou men eene andere eenheid
„in *geloofs- en leerpunten* willen daarstellen, — door
„bevelen van *weinigen* daarstellen; wij bidden U Sire!
„te overwegen hoezeer daardoor inbreuk zou geschieden
„niet alleen op de regten van ons geweten, maar ook

„op die van zoo vele duizenden, — voor het behoud „van welker dierbaar eigendom wij de bescherming van „Uwe Majesteit inroepen."

Verder toont de Classis aan dat men op dien ontworpen weg voortgaande „groote verdeeldheid, *zoo geene scheuring*, heeft te vreezen."

En zegt zij eindelijk: „Met al den aandrang onzer „zielen, Sire! heffen wij opwaards ons oog, en smeeken „onzen verhoogden Heer, die zoo lang de Hervormde „Kerk behoed heeft, dat deze gevaren mogen worden „afgewend! maar wij, die bekend zijn met den *inner-*„*lijken* toestand van onze Gemeenten, weten, hoe weinig „er zelfs noodig is, om schadelijke vermoedens en wan-„trouwen omtrent oogmerken tegen de Hervormde Kerk „te doen ontstaan. Wij weten, hoe bekommerd de „meest Godsdienstigen zijn, dat men, tredende buiten „de inrigtingen, die de wijsheid der Vaderen heeft vast-„gesteld, van schrede tot schrede zal voortgaan in het „veranderen der *meest gewigtige* leerstukken, en door „eene ongeregelde zucht tot het nieuwe, den Godsdienst „in *de hartader* zal aantasten."

Dit was de hoofdinhoud van het Protest der Classis van Amsterdam, en ook die van Leiden en Woerden, heeft tegen de regeling van Staatswege, hare stem naast Amsterdam doen hooren. Onder het Amsterdamsche adres stonden te namen, R. J. VAN DER MEULEN, *Praeses*, en D. C. VAN VOORST, *Scriba*. Het was gedateerd den 4den Maart 1816.

Hierop kwam een antwoord onder dagteekening van den 28sten Maart 1816. De ongenoemde schrijver der stukken over de bewegingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk, door GIESELER uitgegeven, hoewel een groot lofredenaar van alles toen door den Staat verricht,

moest toch over dit antwoord zeggen: „Dit adres werd zoo men op den vorm ziet, *niet in behoorlijke en bescheidene taal* wederlegd door een' brief van den toenmaligen Commissaris-Generaal voor de Protestantsche Eeredienst" [1]).

Wat den inhoud aangaat vindt deze ongenoemde, dit schrijven evenwel allezins geschiedkundig waar. Wij voor ons kunnen hoewel in de aanmerkingen, den vorm betreffende, door ons ook gedeeld wordt, in de waardeering van den inhoud met X niet medegaan. Of zoude zelfs niet eene *onwaarheid* moeten genoemd worden, wat wordt gezegd: „Eene *Consulerende Kerkelijke Commissie*, bestaande uit Predikanten van de onderscheidene Synodale ressorten, — mannen van bekende braafheid, kunde en talenten, — *ontwierp op 's Konings uitnoodiging*, een algemeen Reglement enz. En verder:

„En zoo voorgelicht, bekrachtigde de Koning het werk der consulerende Commissie:" Terwijl het duidelijk blijkt dat *niet de* consulerende *Commissie* het Reglement *ontwierp*. Glasius zegt duidelijk: „*Inmiddels was er* een Algemeen Reglement op het Bestuur der Hervormde Kerk in de Nederlanden *ontworpen*, hetwelk den 17 Juni 1815 *aan de leden der Commissie werd toegezonden*, met uitnoodiging *om hunne gedachten ten deze* in vertrouwelijke correspondentie aan den Commissaris voor de Kerkelijke Zaken *mede te deelen*" [2]).

Hier was dus eene verkeerde voorstelling der feiten. En waar deze misgreep, anders aan onkunde zoude moeten toegeschreven worden, zoo kan dit hier in geenen

---

1) De hollandsche vertaling van dit werk pag. 15.

2) Glasius III, pag. 246. Ook Ypey en Dermout, stellen het aldus voor.

deele geschieden. Deze verkeerde voorstelling schijnt dus met opzet gegeven te zijn.

Verder zijn woorden uitgesproken die van eenzijdige geschiedbeschouwing getuigen. Als daar luidt: „Z. M. bediende zich in dit geval dus niet, dan met de grootste omzigtigheid en na met ervarene kerkelijke personen geraadpleegd te hebben, van *een regt*, door de Souvereinen dezer landen, *sedert de Reformatie onafgebroken uitgeoefend*. Hierop valt althans veel af te dingen. En de strijd der Kerkelijken en Staatsgezinden, leert andere gevolgen trekken.

De commissaris-generaal spreekt verder op een hoogen toon van gezag het uit: „dat het vaststellen van wijzigingen ter bereiking van *eene meerdere concentratie*, door den *waren* geest van het Protestantisme aan geenen souverein betwist wordt; vooral niet, wanneer die souverein de leeraars uit 's lands kas bezoldigt [1]), en zich in alles als derzelver beschermheer gedraagt." Hiertegen meenen wij te moeten wijzen op eenige woorden van een bekend historicus, waar hij de stelsels der Remonstranten en der Calvinisten, aangaande de betrekking van Staat en Kerk vermeldt, en dan zegt dat het stelsel der Contra-Remonstranten was:

„Kerk en Staat zijn twee afzonderlijke maar in „elkander geschoven levenskringen. Wat nu betrekking „heeft op de uitwendige aangelegenheden van het ge„meenebest, en dus ook der kerke, bezorgt de politieke „Overheid; maar al wat de *geestelijke* aangelegenheid

1) De bezorger der hollandsche uitgave van De bewegingen enz., heeft hierop eene noot gegeven: Deze zoogenaamde *bezolding* is niet dan de vervulling van eenen *noodzakelijken pligt*, welken de Staat, tegen intrekking der Kerkegoederen gedurende en na de Hervorming heeft op zich genomen.

„van de kerk en dus ook van het gemeenebest, raakt, „staat ter competentie van de „ecclesiastieke Over- „heid." Alzoo heeft de magistraat macht om den ker- „kendienaar te richten, maar ook de kerk macht om „de magistraatspersonen voor zich te citeeren en te „straffen met censuur. En wat voorts de vaststelling „der leer, de instelling der kerkorde en de kerkelijke „jurisdictie betreft, in deze alle is de kerk autonoom, „de kerk de handelende en gezaghebbende macht, en „komt den Magistraat geen andere bevoegdheid toe „dan van medewerking, approbatie en executie" [1]).

Het geheele antwoord is dan ook onbegrijpelijk overmoedig. Op de bezwaren wordt geen afdoend antwoord gegeven. Het groote bezwaar dat de Classis vond *in de weinige talrijkheid van de leden der Synode en in het niet gebonden zijn aan lastbrieven* wordt niet uit den weg geruimd. Op veel wordt zelfs niet gelet. Het is of de Commissaris-Generaal niet heeft willen overtuigen, maar overbluffen. Vandaar verkeerde voorstellingen, spitsvondige redeneeringen en, zooals de schrijver der „bewegingen" het uitdrukt, wanneer men op den vorm ziet, *niet behoorlijke en niet bescheidene taal.*

Bovenal eigenaardig is aan 't einde het volgende:

„Deze verklaring Zr. M. aan de Leden der tegen- „woordige Klasse van *Amsterdam* mededeelende, acht „ik mij tevens verpligt, hun te herinneren: dat der- „zelver vergadering, als *Collegie van Kerkelijk Bestuur*, „met den laatsten dezer maand Maart, volgens de, „overeenkomstig den last Zr. M., gestelde orders, zal „ophouden te bestaan, en als zoodanig *niet* weder

---

1) Dr. A. Kuyper. De Leidsche Professoren en de Executeurs der Dordtsche Nalatenschap 1879, pag. 44 en 45.

„bijeenkomen; maar dat de Predikanten van het Klas-
„sikaal ressort zich zullen behooren te bepalen tot de
„werkzaamheden, bij het algemeen Reglement aan de
„Klassikale- en Ringvergaderingen opgedragen."

Door dit antwoord werd de oppositie overmand. De staatsmacht handelde met de kerk als met eene prooi. Evenwel is de kracht van het toenmalig protest, door een tijdelijk rusten der oppositie, niet verbroken. De organisatie van 1816 is daardoor niet gewettigd. Duidelijk is gebleken dat de bezwaren, door de Classis van Amsterdam geopperd, gegrond waren.

Opmerkelijk is ook hierover wat Dr. C. E. van Koetsveld *zegt:* „De organisatie van 1816, waar „tegen zich slechts ééne enkele stem [1]), die van de „Classis Amsterdam, verhief, maakte de oude banden „langzamerhand losser, en gaf, in Synode en mindere „kerkbesturen, aanleiding tot zekere dominokratie, die „van het regt der gemeente weinig notitie nam" [2]).

Dat schenden van het recht der gemeente, *dat weinig notitie nemen* daarvan, door enkelen, die hunne inzichten *der* kerk wilden opdringen, is sedert 1816 mogelijk geworden. Deze *enkelen* werden hierin door den staat gerugsteund. En door dit geweld is ruimschoots ongenoegen en onrust verwekt. De bewegingen hierna in de Kerk onzer landen ontstaan, zijn hierdoor opgewekt en uitgelokt, en bevestigen volkomen, dat de Classis van Amsterdam juist had gesproken toen zij zeide: dat men op dien ontworpen

---

1) A. Capadose zegt: Zoowel de classis van Leyden en Woerden, als in 't bijzonder die van Amsterdam hebben hare bezwaren ingebracht. (reeds vroeger geciteerd).

2) Pag. 541. De Christel. Wereld d. laatste halve eeuw van Dr. F. Nippold, voor Nederland bewerkt door Dr. C. E. van Koetsveld.

weg voortgaande „*groote verdeeldheid, zoo geene scheuring, had te vreezen.*" Immers gedurende de tijden van verwarring, die voorafgingen, waren in de kerk, en dat vooral onder de leeraren allerlei dwalingen ingeslopen. En indien de *leer* der Hervormde Kerk, die duidelijk is uitgesproken in hare belijdenisschriften, weder als vroeger zoude moeten gehandhaafd worden, was het duidelijk, dat velen hunne betrekkingen in de kerk zouden hebben moeten verlaten. Dit wilden evenwel de meesten dier leeraars niet, en vandaar dat door hen leervrijheid werd verlangd. De eer en het voordeel, aan den dienst der Hervormde Kerk verbonden, wilden zij wel ontvangen, maar in dien dienst zich naar de voorschriften en eischen dier Kerk gedragen, dat wilden zij niet. Deze gevoelens hadden ook voorname vertegenwoordigers onder de weinigen, die door den Staat tot het samenstellen der eerste Synode, volgens de organisatie van 1816, geroepen werden. Deze leden waren evenwel in een moeielijk geval geplaatst. Wel waren voor hen van kracht de artikelen 23 en 24 van 't Algemeen Reglement, die hun niet weinig macht gaven, en die aldus luidden: [1])

Art. 23.

Het Synode ontwerpt algemeene kerkelijke reglementen en verordeningen, en draagt dezelve voor aan het meergemelde Ministerieel-Departement, ten einde daarop de goedkeuring des Konings te erlangen.

Art. 24.

Het Synode maakt in het bijzonder bepalingen omtrent de wijze van *admissie* en de *examina* van hen, die tot leeren bestemd zijn, ten einde van derzelver

---

1) Te vinden bij G. VAN DER TUUK. Handboek I. pag. 10.

kunde en geschiktheid volkomen te doen blijken. Bij deze verordeningen zal acht moeten geslagen worden op het gene in de vijfde afdeeling ten aanzien van Waalsche, Presbyteriaansche-Engelsche en Schotsche kerken bepaald wordt.

Maar indien al bijzondere bepalingen van allerlei aard door de Synode mochten worden gemaakt, kon bezwaarlijk in die bepalingen het beginsel van *leervrijheid* opgenomen worden, terwijl in art. 9 van ditzelfde bovenvermelde „Algemeen Reglement" stond geschreven:

Art. 9.

De zorg voor de belangen, zoo van het Christendom in het algemeen, als van de Hervormde Kerk in het bijzonder, *de handhaving harer leer*, de vermeerdering van godsdienstige kennis, de bevordering van christelijke zeden, de bewaring van orde en eendragt, en de aankweeking van liefde voor Koning en Vaderland, moeten steeds het hoofddoel zijn van allen, die in onderscheidene betrekkingen met het kerkelijk bestuur belast zijn.

En niet alleen dit art. 9 bond den wetgever, maar ook, *eene* andere uitspraak, die der toenmalige Synode geenszins onbekend is geweest.

Wij bedoelen het duidelijke woord van den Commissaris-Generaal, in zijn antwoord aan de Classis van Amsterdam gesproken, en dat aldus luidt:

„Maar daarenboven; het Synode wordt thans niet opgeroepen, om leerstellige geschillen te beslissen, maar om de Kerk te besturen. Wat de leer zelve betreft, zijn de verpligtingen van deszelfs leden, en die van alle andere kerkbesturen begrepen in het 9de *Artikel van het Algemeen Reglement*, hetwelk met ronde

woorden van hen vordert, de *handhaving van de Leer der Hervormde Kerk.*" [1])

Dit laatste woord hetwelk toont hoe art. 9 van 't Algemeen Reglement moet worden opgevat, is voor geen verkeerde uitlegging vatbaar. Immers het is geschreven in het antwoord, aan de Classis van Amsterdam, zooals zij nog bestond volgens de oude kerkinrichting. Het is geschreven, voor de nieuwe kerkelijke organisatie was ingevoerd. En het blijkt dus duidelijk, dat waar hier gesproken wordt van de leer der Hervormde Kerk, daaronder niets anders kon bedoeld worden, dan de toenmalige Classis van Amsterdam daaronder moest verstaan. De Leer der Hervormde Kerk, was hier dus de leer in de „belijdenisse des Geloofs der Nederlantschen kerken, oft den christelicken Catechismum" vervat. Want niet anders kan bewezen worden, daar hoewel de kerkorde van Dordt door de Staten van Holland en Westfriesland niet bekrachtigd was, dit evenwel niets hieraan afdoet. Immers welke der kerkordeningen men ook in de verschillende Klassen volgde, zij allen kwamen hierin overeen, dat de 37 artikelen, of de catechismus, belijdenisschriften der Kerk waren. En om dit duidelijk aan te toonen zullen wij herinneren, aan het besluit der Staten van Holland en West-Friesland, dat volgens YPEY en DERMOUT [2]), hoofdzakelijk van den volgenden inhoud was: dat de besoigne op de kerkenordening van den jare 1619, met den eersten bij de hand genomen en afgedaan zoude worden, en dat ondertusschen de Staten niet hadden kunnen goedvinden, dat bij provisie eenige

1) De bewegingen in de Ned. Herv. Kerk. edid. GIESELER pag. 24.
2) II. aant. op pag. 164. II. pag. 241 (283).

orde beraamd of geresolveerd werde te volgen, maar alle zaken te laten bij het gebruik, dat in elke Klasse dien aangaande tot dien tijd toe gevolgd was, met onderhoud van al zulke regten van patroonschap of andere als iemand wettiglijk waren competerende [1]).

Hieruit blijkt dus dat daar, waar in Holland en West-Friesland de kerkorde van Dordt niet werd gevolgd, nergens eene minder kerkelijke van kracht konde zijn dan die van 1591.

En nu is het zeer merkwaardig tegenover elkander te stellen, wat in beide kerkordeningen aangaande *de Leer* wordt gezegd.

Allereerst dan volge hier, van die van 1591 uit afdeeling 3 „van de Examinatie der Kercken-Dienaren".

„Ende om te verhoeden dat de ghene die beroepen wordt niet en zij van eenigh quaet ghevoelen, sal van nooden wesen hem te doen verclaren, dat hij wil houden ende navolghen de leeringhe der heyligher Propheten ende Apostelen, soo als die begrepen is inden ouden ende nieuwen-Testamente, ende sommierlijck vervatet inden Catechismo bij de Kercken van Hollandt en West-Vrieslandt aenghenomen."

en vervolgens van die van 1619,

Art. 53. Van de Leere enz.

De dienaaren des Woords Gods, item die Professoren, in de Theologie ('t welk ook de andere Professoren wel betaamt) zullen de belijdenisse des Geloofs der Nederlantsche Kerken onderteekenen, en de Dienaaren die zulks refuseren, zullen *de facto* van haaren dienst bij den Kerkenraad, of Classe opgeschort worden, ter tijd toe zij haar daar inne geheelijk verklaart zullen

1) Zie het Groot plakkaatboek; III D. pag. 470, en Kerkelijk plakkaatboek; II pag. 305, 306.

hebben, en indien zij obstinatelijk in weigeringe bleven, zullen zij van haaren dienst geheelijk afgestelt worden.

Art. 54.

Insgelijks zullen ook de School-Meesters gehouden zijn de Artijkelen als boven, of in de plaatze van dien, den *Christelijken Catechismum* te ondertekenen [1]).

Wij zien het, welke der beide kerke-ordeningen ook in de toenmalige Classis van Amsterdam gevolgd werd, dit staat vast, dat zij onder de leer der Hervormde kerk moest verstaan de Leer in den Catechismus uitgesproken, en ook als daarmede van gelijken inhoud de leer der 37 artikelen [2]).

---

1) C. Hooyer. Oude Kerkordeningen.

2) De nationale Synode gehouden te 's Gravenhage in 1586, spreekt in hare „Kerkenordeninge" van de Leere, enz.

Art. 47. De Dienaars des Woords: item die Professoren in de Theologie (hetwelk ook den anderen Professoren wel betaamt) zullen *de Belijdenisse des Geloofs der Nederlandscher Kerken* onderteekenen ende de Dienaars die zulks zullen refuseeren, zullen *de facto* van haren dienst bij den Kerkenraad ofte de Classe opgeschort werden, ter tijd toe zij haar daar in geheelijken verklaart zullen hebben: ende indien zij obstinatelijken in weigering blijven, zullen zij van hare dienst geheelijken afgestelt werden.

Art. 48. Insgelijks zullen ook de Schoolmeesters gehouden zijn de Artikelen als boven, ofte in de plaatse van dien den Christelijken *Catechismum* te onderteekenen.

De provinciale Synode gehouden te Middelburg in 1591, bepaalt in hare *acta* in:

Art. XLV van de Leere, enz. „De Dienaren des Woorts, Item, de Professoren in de Theologie ende andere Consten ende Leeren oft Talen, mitsgaders de Rectores van de publijcke Schoolen, sullen *de belijdenisse des Geloofs der Nederlandscher Kerken, ofte den Christelicken Catechismum onderteeckenen* ende de Dienaers des Woorts die sulcks sullen refuseren, sullen *de facto* van haren dienst bij den Kercken-Raedt ofte Classe opgeschort worden, ter tijd toe sij haer daer inne verklaert sullen hebben: Ende indien sij obstinatelijck in weigeringe blijven, sullen van haren dienst geheelijk afgeset worden."

En deze opvatting der Leer wordt nog duidelijker gepreciseerd, wanneer wij bedenken, dat in alle gereformeerde Kerken, een unaniem gevolgd *onderteekeningsformulier* voor de predikanten bestond. Een formulier door de Synode nationaal van Dordt, in hare 164ste Sessie opgesteld, welks inhoud wij reeds in onze inleiding vermeldden.

Daarom kunnen wij begrijpen dat de eerste Synode in 1816, volgens de nieuwe organisatie beroepen, bij de groote macht door haar verkregen, toch ook, in niet geringe verlegenheid moet verkeerd hebben, door wat art. 9. in verband met de toelichting uit het schrijven van den Commissaris-Generaal Repelaer van Driel, bepaalde en eischte. Immers de leer der Hervormde Kerk, werd door velen der leeraars, niet meer geacht. De revolutiebeginselen waren ver doorgedrongen. Leervrijheid werd door sommigen begeerd. En ook de Synode had onder zich dezulken. Door deze is dan ook ten slotte de uitweg gevonden, en het vaststellen van een nieuw onderteekeningsformulier, voor de aankomende Leeraars, het middel daartoe geweest. Het oude onderteekeningsformulier toch, door ons reeds vermeld, was geenszins dubbelzinnig geweest. Het nieuwe, nu ontworpen, was dubbelzinnig in de hoogste mate. En dit is aan geen onwillekeurige fout toe te schrijven, maar met opzet gebeurd, zooals duidelijk blijkt uit wat later hierover gehandeld, gesproken en geschreven is.

De belangrijke zinsnede uit dat formulier, luidt aldus;

wij verklaren: „dat wij de belangen, zoo van het Christendom in het algemeen, als van het Nederlandsche Hervormde Kerkgenootschap in het bijzonder, door leer

en wandel, zorgvuldig zullen behartigen; dat wij *de leer, welke, overeenkomstig Gods Heilig Woord, in de aangenomene formulieren van eenigheid der nederlandsche Hervormde Kerk is vervat,* ter goeder trouwe aannemen en hartelijk gelooven:" enz [1]).

Hierbij werd aan den onderteekenaar overgelaten te bepalen, wat *de leer* was die overeenkomstig Gods Heilig Woord is. Zij was vervat in de aangenomene formulieren. Ook moest de onderteekenaar zelve maar onderzoeken, *wat die formulieren waren.* De synode noemde ze niet. Eerst vele jaren later sprak een lid dier eerste Synode, DONKER CURTIUS, het uit, dat die aangenomene formulieren waren: de 37 artikelen en de Catechismus [2]). Tot dien tijd was dit aan ieders persoonlijke opvatting overgelaten, hoe men die woorden moest verklaren. En dan *in* die formulieren, welke men als de aangenomene zoude beschouwen, was de leer overeenkomstig Gods Woord vervat. Maar een ieder moest ze daaruit opdelven of zoeken, de Synode wilde geene nadere bepalingen hierover geven. Dus zien wij dat er de grootste ruimte werd gegeven, aan de subjectieve gevoelens der onderteekenaars, terwijl de objectiviteit der formule zeer gering was.

Het kwaad door deze bepaling gesticht is dan ook geenszins gering geweest, en werkt nog voort. Hierdoor zijn mannen van allerlei richtingen en van verschillende kleuren, in hetzelfde kerkverband gebracht en gekomen, en is die groote verwarring voorbereid waarin wij nu de Nederlandsch Hervormde Kerk zien verkeeren.

Ook was deze wijze van handelen der Synode, geheel

---

1) G. VAN DER TUUK. Handboek I pag. 251.

2) Godgeleerde bijdragen 1835, 9de dl. pag. 12 en 13.

tegen het door haar van regeeringswege *ontvangen mandaat.* Zij moest de *leer* handhaven en voor hare handhaving zorg dragen. Zij heeft *niets van dit alles* gedaan. Met recht komt dus bij het ongenoegen, *over hare te zamenroeping* door den Staat, over het geweld daarbij wederrechtelijk der Kerk aangedaan, *nog de billijke verontwaardiging over zulke onwettige handeling, en schending van haar mandaat*, als hierdoor werd begaan. Vooral omdat dit laatste op zoo behendige wijze geschiedde, dat zulks aan Z. M. en aan den Commissaris-Generaal, als niet met zulke theologische spitsvondigheden vertrouwd, geheel moest ontgaan. Wij zien dus dat de organisatie van 1816, op onwettige wijze ontstaan en ingevoerd, ook *in zich zelve gevaarlijk* is geweest. Want hoewel de suprematie van den Staat, hoe grievend ook, niet rechtstreeks betrekking had tot *de geloofsleer*, heeft evenwel de Synode, door hare positie hiertoe in staat gesteld, zich willekeurig *daaraan vergrepen, en de Kerk willen onderdrukken.*

Immers, eene verandering te willen maken in de leer der Herv. Kerk, kwam in des Konings gedachte niet op. De Synode was hiertoe evenzeer onbevoegd.

En wat, vraagt Mr. Groen van Prinsterer, is er desniettemin in het Kerkgenootschap reeds spoedig gebeurd? „Dit is, na hetgeen in de laatste jaren door de leden zelve van de Synode, onder wederzijdsche beschuldigingen en démentis, bekend is gemaakt, thans niet meer een geheim. Men weet nu dat, door eene subtiele verandering in het formulier, hetwelk door de leeraars wordt onderteekend, door eene weluitgedachte woordschikking, terwijl alles in schijn wordt behouden, alles inderdaad op losse schroeven werd gesteld."

„Liefst, vervolgt Groen, qualificeer ik deze han-

delwijze niet. Ook hebben zij die er voornamelijk de hand in gehad hebben, de moeite aan anderen bespaard, toen zij vóór weinige jaren in den kreet van verontwaardiging over de mogelijkheid van zoodanig bedrog hebben gedeeld; toen zij met den hatelijken naam van jesuitische streken hebben bestempeld wat zij daarna, als een meestertrek van vindingrijk vernuft, onder de dierbaarste trofeeën hunner kerkregeering hebben geteld" [1]).

---

1) De maatregelen tegen de afgesch. aan h. Staatsr. getoetst 1837.

HERLEVING DER GEMEENTE.

Door den zoo even beschreven toestand en geest der kerkregeering, is in stede van zuivering, steeds grooter verwarring ontstaan. Terwijl vroeger *niet de vrijheid van het geweten, maar wel de vrijheid van prediking beperkt was*, zoodat de nieuw aankomende leeraars moesten beloven „indien het soude mogen gebeuren, dat wij na desen eenig bedenken of ander gevoelen tegen deze Leere kregen, beloven wij dat wij 't selve *nog openlijk, nog heymelijk*, sullen voorstellen, leeren of verdedigen met prediken of schrijven:" enz., bestond nu de grootst mogelijke vrijheid in dezen. Een ieder bracht vrijelijk zijne private gevoelens en meeningen, in stede van de Leer der Kerk, aan de gemeente, welker opziener hij was. Wel bleven er steeds leeraars die de Kerk bleven eeren, en de gezonde evangelieverkondiging brachten, hun getal was evenwel niet bijzonder groot. Velen hunner waren lieden die niet weinig van het geloof der schriften hadden verloren, of ook dezulken, door wie de leer nog al zuiver verkondigd werd, evenwel als een van buiten geleerd lesje, zonder dat het leven hunne woorden bezegelde,

veeleer ze dikwijls weersprak. Bij de zoodanigen werd ook meer afgebroken, dan hunne gewone werktuigelijke predikatiën en catechisatiën konden herstellen.

Te midden dier verwarring stonden evenwel zooals wij reeds aanduidden, sommigen getrouw op hun post. Zelfs werden de toestanden rondom hen, als zooveel prikkels te meer, die hunnen ijver aanvuurden. En de pogingen door hen ondernomen, om het leven der gemeente aan te wakkeren bleven geenszins vruchteloos. In de gemeente zelve was reeds herleving gekomen, en zoowel onder het volk, als onder de aanzienlijken werden er gevonden, die door hunnen arbeid hiervoor duidelijk pleiten. Het is op deze drieërlei groepen, dat wij moeten letten. Zij zijn in 't kort, allereerst *de getrouwe leeraars* [1]), vervolgens uit de gemeente, BILDERDIJK *en de zijnen*, waaronder van de aanzienlijksten des lands, en ten laatste sommige zoogenaamde *oefenaars*, onder anderen VIJGEBOOM.

Van de eerste groep zullen wij twee namen vermelden [2]) die of door den krachtigen invloed hunner werkzaamheden, of door de wijze waarop hunne pogingen beoordeeld werden, niet van gewicht ontbloot zijn. Wij noemen dan allereerst NICOLAAS SCHOTSMAN, predikant te Leiden. Deze leeraar had ter gedachtenis der Synode van Dordt, op haren tweehonderdsten verjaardag, eenige leerredenen gehouden. Deze stukken gaf hij daarop in druk onder den titel:

1) „De christel. wereld der laatste halve eeuw" pag. 511. „Nog altijd stonden er orthodoxe leeraars pal, al moesten zij zich met eene bescheiden plaats vergenoegen. De piëtistische kringen recruteerden in stilte hunne bekeerden, en betreurden vroegere dagen."

2) Hiertoe behoorden ook, de geleerde Kantiaan J. J. LE ROY, en LUCAS EGELING, die in zijne geheel eenige persoonlijkheid een beeld was, van het zuiverste piëtisme.

Eerezuil, ter gedachtenis van de voor twee honderd jaren te *Dordrecht* gehoudene Nationale-Synode, opgerecht door NICOLAAS SCHOTSMAN, Pred. te Leiden. Anno 1819 Leiden bij J. VAN THOIR. gr. 8°. 204 pag.

Het bestond uit twee leerredenen, de eene over Hand. XX : 30 en 31*a*, de tweede over Openb. XVI : 16.

In dit geschrift (de eerste leerrede) zegt de schrijver dat men in zijne dagen wonderlijk oordeelt over de Dordtsche Synode. Hij laat zijne tijdgenooten hieraangaande zeggen: „ja maar het oordeel over de „Dordsche Synode is nu geheel anders gewijzigd, dan „vóór twee eeuwen. Toen prees men al, wat zij „verrigt had. Nu de driften bekoeld zijn, oordeelt men „anders."

Men oordeelt dan nu: „dat deze Kerkvergadering „meer uit staatkunde, dan uit zucht tot het behoud „der waarheid zamengeroepen is; — dat de daar be„handelde geschillen niet zakelijk waren, maar slechts „op woordenstrijd neerkwamen; — dat er redenen „zijn, om de vereischte bekwaamheid en het wettig „gezag der Dordsche Vaderen te betwijfelen; — dat „zij zich in het beoordeelen der geschillen meer door „menschelijke drift en partijzucht, dan door liefde tot „de waarheid hebben laten leiden; — dat hun verrigte „arbeid niet bekroond is geworden met heilzame vruch„ten; en — eindelijk, dat het in onze dagen, waarin „men de *broederliefde* en *vereeniging* der Protestanten „behartigt, niet te pas komt, die oude twisten op te „halen, en aan de Kerkvergadering, die dezelve zoo „gestreng beoordeeld heeft, met lof te gedenken."

Daarom en opdat zulke verleidende redenen geen ingang zouden vinden in onbevooroordeelde gemoederen,

zeide SCHOTSMAN de evengemelde bedenkingen nog eens kort en bondig te willen weerleggen.

Deze weerlegging werd in de theologische en geletterde wereld, alles behalve gunstig ontvangen. — Wij zullen als proeve daarvoor alleen vermelden, iets uit de recensie op dit geschrift, die gevonden werd in *de Vaderlandsche letteroefeningen.* Aldaar wordt, in het 1ste stuk van 1819, op pag. 504 enz., dit werk aldus aangekondigd:

„Zietdaar, Lezers! een boekje, hetwelk geen Chris-„ten, wien de echte Evangelische geest, een geest „van liefde en nederigheid, bezielt, en wien de vrede „der Christenkerk ter harte gaat, zonder ergernis, „zonder droefheid en ontevredenheid kan lezen. . . . . „De Hervormde Leeraar SCHOTSMAN, heeft op nieuw „willen toonen, *hetgene men al voorlang wist*, dat zijn „nomen ook een omen is . . . .; en deze Leerredenen, „in dit boekje uitgegeven, zullen nu, zoo als het heet, „voor deze Synode eene eere-zuil, voor hem zelven „gewis eene altoosdurende *Schand-zuil* zijn."

In dergelijke bewoordingen gaat het nu door, en volgt de bespreking van den inhoud, tot de recensent op het einde van zijn referaat, nog eens duchtig uitvaart en vooral zijne strenge afkeuring doet hooren niet alleen over het ongepaste, volgens zijne meening, maar ook vooral om het *ontijdige* van dit geschrift [1]).

---

1) Wij achten het niet ondienstig, deze zamenvatting van grieven van den recensent, hier te vermelden.

„Zietdaar, Lezers! het beloop en den algemeenen inhoud van dit stukje. „In meerdere bijzonderheden hebben wij ons, om der ongemeene hate-„lijkheid wille, niet mogen inlaten. Maar vuilaardiger is over de oude „geschillen nooit geschreven, bitterder zijn *de door de Dordsche Synode „veroordeelde gevoelens* nooit doorgestreken, *partijdiger* werd het op die

De verontwaardiging van den recensent was zoo groot, dat hij, stond het in zijne macht, dien vermetele zoude straffen. Daarom zegt hij: „Voorwaar elk, „die, in zulk een' tijd, de vrijheid der drukpers mis- „bruikende, den vrede komt verstoren, ongetergd, uit „louteren moedwil, zijne broederen op het lijf valt, „kwaadaardig *den publieken geest wederstreeft*, en zich „tegen den openlijk verklaarden goeden *wil der hoogste* „*Autoriteiten* aankant, — neen! er is geen voorwend- „sel, waarmede zulk een van schuld kan worden vrij- „gepleit. *En dan zulk een, die door het publiek* [1]) „*bezoldigd wordt*, om het Evangelie der liefde en des „vredes te verkondigen!.... De algemeene veront- „waardiging behoort hem te blijken; de kerkelijke „tuchtroede behoorde hem te kastijden. Zij vervolgt „*zedeloozen*, *ontuchtigen*, enz. behoort zij, in den dienaar „der Kerk, die anderen ten voorbeelde strekken moet, „de schandelijkste overtreding van het *groot gebod*,

---

„Synode voorgevallene nooit herhaald, en *stouter werd*, onder dat alles, „*hier en daar nooit gelogen*, dan hier geschied is.

„Voorheen, in het barnen der twisten" lieten zulke „buitensporighe- „den" zich begrijpen, „schoon nimmer verontschuldigen."

„Maar wat zal men dan inbrengen tot verschooning der uitgave van „zulk een geschrift, als het tegenwoordige, in eenen tijd, waarin geen „hamerslag van twist gehoord wordt, alle driftstorm zwijgt, diepe vrede „heerscht, *de Protestanten alomme elkander naderen*, de Algemeene „Christelijke Synode der Hervormde Kerk in Nederland, aan alle Prote- „stanten, als geliefde broeders in den Heere Jezus Christus, betuiging „doet van broederlijke gezindheid, welke, *bij alle verschil van begrippen*, „*kan en moet bestaan*, en verklaart, zich *tot aankweeking daarvan steeds* „*op het duurst verpligt te achten*, enz."

1) Zeer eigenaardig wordt hier gezegd, dat de leeraars door „het publiek" bezoldigd worden. Het „publiek" en „den publieken geest" moeten zij gehoorzamen. Van Gemeente is hier geen sprake. Die schijnt niet meer te bestaan.

„welks betrachting de Heer Christus met die der *liefde* „*Gods* gelijk stelde, te dulden?

Maar de recensent draafde hier door, hij herinnerde zich ten laatste, dat, „dit hatelijke stuk pronkte met „*eene kerkelijke goedkeuring*, en deze nog wel (de lezers „moesten zich verbazen,) geteekend door den President „van het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland, „die dezelfde man is, als *de President van de Alge-* „*meene Christelijke Synode der Hervormde Kerk*, en „die, als zoodanig mede de circulaire aan de Protes- „tanten [2]) geteekend heeft, waaruit wij hiervoor de „schoonste betuigingen en verklaring van *broederlijke* „*gezindheid* bijbragten."

Wij gaven dit proefje van beoordeeling, omdat hieruit zoo schoon den geest der toen oppermachtige richting blijkt. Niettegenstaande *de kerkelijke goedkeuring* waarmede het geschrift van SCHOTSMAN was voorzien, durfde de man die dezen leeraar verweet te kort te schieten in het betrachten der christelijke liefde, zelve de allerpartijdigste woorden spreken, ja zelfs het gebod der liefde zooverre vergeten, dat hij SCHOTSMAN niet onduidelijk gelijk stelt, *met zedeloozen en ontuchtigen*. Immers de zedeloosheid en de ontucht zijn niet zwaarder overtredingen, dan het verdedigen der oude Kerk dezer landen, en harer Synode nationaal. „Ex ungue leonem." Moest bovendien de richting, welker woordvoerder hier bij het vermelden van „den wil der hoogste Autoriteiten" en het eischen van onderwerping daaraan, zelf integendeel, den President van het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland en

---

2) De genoemde *Circulaire* was, die tot uitnoodiging om mede het derde Eeuwfeest der Hervorming te vieren, van den 16^{den} Juli 1817.

de Kerk, in *hare kerkelijke goedkeuring* weerstreeft, zich niet machtig gevoelen. En herkennen wij in deze richting niet de kinderen der *revolutie*, die de MONTALEMBERT zoo juist omschrijft, als hij ook van haar sprekende zegt: *La révolution, qui prêche la légitimité de l'insurrection partout et toujours, sauf contre elle-même.*

Immers SCHOTSMAN's geschrift was tegen haar gericht. En de gemeente wilde wel naar dien duisterling hooren, en zijne woorden meer achten dan de zoetsappige redenen over liefde, vrede en verdraagzaamheid, der vrienden van den recensent; hoewel die vrienden, blijkens den recensent, er niets in zagen, bij het bespreken der algemeene menschenliefde en het aanprijzen der vrijheid, van hunnen kant die liefde niet te betrachten, die vrijheid den tegenstander niet te gunnen.

Den tweeden naam, dien wij nog wilden noemen, is die van den Haagschen predikant DIRK MOLENAAR. Deze leeraar is zeer bekend door zijn „adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten." Dit werkje verscheen naamloos in 1827, en maakte zoo grooten opgang, dat nog in datzelfde jaar eene *tweede druk* verscheen. En de oorzaak van het veelvuldig lezen van dit vlugschrift, wordt onmiddellijk duidelijk, zoodra men eenigszins den inhoud hiervan nagaat.

De schrijver had in een werk van den Eerw. KUIPER, rustend Predikant te Haarlem, aanleiding gevonden tot het uitvaardigen van zijn „adres." „Hulde doende," zegt hij, „aan 's mans doel en toeleg, ... jammerde „het mij, die ook gewoon ben het verval van ons „dierbaar vaderland nacht en dag te bepeinzen en te „betreuren, dat de eerwaarde man, van wiens goeden „toeleg ik lang gehoord had, in deze zaak eenigzins „mistastte en, zoo ik vrees, voedsel geeft aan de

„eigenlijke oorzaken van het verval in de godsdienst, „en de listen van onzen tijd al te veel, (hoewel zonder „dit te willen) in de hand werkt."

MOLENAAR gaat daarop verder, „met de eigenlijke oorzaken van het verval in den godsdienst" volgens zijne overtuiging aan te wijzen. Hij doet dit evenwel met de grootste voorzichtigheid, en voelt zich daarom gedrongen, zich allereerst bij het publiek in te leiden met de woorden: „Ik sta in geenen deele met DA „COSTA, CAPADOSE, THELWALL [1]), VIJGEBOOM of der- „gelijken in verband. Ik kenne deze menschen niet, „en weet niet dezelve ooit gezien te hebben. Ik keure „zelfs zeer vele onberadene en onbewezene uitdruk- „kingen in hunne schriften af, en mag niet, dat men „zoo onbepaald en onbesuisd spreekt. Maar ik ben „aan de andere zijde ook zeer verre verwijderd van „die strenge, onbarmhartige en onchristelijke oordeel- „vellingen, welke over deze menschen geveld worden, „en geloof veeleer, dat zij geenszins de aanleiders zijn „van het wantrouwen, hetwelk in onze dagen tegen „de Leeraren plaats heeft [2]); maar dat het gedrag van „sommige Bedienaren des Evangelies zelve daartoe aan- „leiding gegeven heeft, en nog steeds voortgaat te „geven." Verder zegt deze schrijver:

„Het kan niet ontkend worden, dat er onder de „belijders van de Hervormde Godsdienst in deze dagen „verwarring en oneenigheid plaats heeft. Ik spreek

---

1) In 't jaar 1825 kwam een groote watervloed. „Een Engelsch zende- „ling, THELLWAL te Amsterdam onder Israël werkzaam, gaf een brochure „uit die ten titel had: *Keert u tot Hem, die slaat.* Die brochure zag herdruk op herdruk." Officieele stukken, deel II. p. 26. (BRUMMELKAMP).

2) Deze woorden bevatten niet onduidelijk, een bewijs dat er leven kwam in de gemeente.

„geen enkel woord van vele wargeesten, die eigentlijk „zelve niet weten wat zij gelooven, en die het onderling „met elkander niet eens zijn. Maar ik heb het oog „op de regtzinnig Gereformeerden en de meer liberalen „in onze kerk. De eersten zeggen zich te houden aan „de Dordsche Synode, de anderen willen vrij zijn, en, „zoo als zij zeggen, naar eigen inzigt en vrije over- „tuiging denken en spreken. Het laatstgenoemde ge- „voelen schijnt veel voor te hebben; .... Hetzelve wint „daarom des te meer veld, *omdat men het doel en „bedrijf der Dordtsche Synode in een ongunstig licht „weet te plaatsen, het geloof aan de vaststellingen dezer „Synode weet te doen voorkomen, als eene vordering, „gelijkstaande aan die der Roomsche kerk*, enz.

Deze voorstelling der zaken is, volgens MOLENAAR, zeer onhistorisch. De Synode van Dordt heeft geenszins iemands geweten aan banden gelegd. Die in de kerk dezer landen niet vermocht te blijven, kon vrijelijk henengaan. De andere gezindheden hadden immers vrijheid „tot de uitoefening van hunne belijdenis," en het stond zoo aan elk vrij tot eene andere gezindte over te gaan, wanneer hij de Calvinistische leer te streng en niet overeenkomstig zijne inzichten vond.

Er was vrijheid van geweten, maar in de Kerk was er geen leervrijheid. Juist hiertegen zondigden de Arminianen, en hierdoor ontstond onrust. Hierin, schrijft Ds. MOLENAAR verder, moest de Synode van Dordt voorzien. Onder anderen zegt hij: „In deze „Kerkvergadering werd dus geenszins de wet gesteld, „wat wij gelooven moeten, dit mag geen Kerkverga- „dering opleggen en dit kan zeker geen Gereformeerde „Synode doen, die zich houdt aan het zevende artikel „onzer Nederlandsche geloofsbelijdenis. De Dordsche

„Synode stelde alleenlijk bij vernieuwing vast, dat de „leer in de formulieren van éénheid vervat, de zuivere „Calvinistische leer was, die door onze Hervormde „Kerk in ons vaderland beleden werd, voegde er „daarom vijf artikelen bij, die eene nadere uitbreiding „van die punten in zich bevatteden, over welke de „Remonstranten getwist hadden, en bepaalde bij ver- „nieuwing de onderteekening en bezwering van deze „formulieren van éénheid door alle de Predikanten, „Professoren, Catechiseermeesters, Schoolonderwijzers „en Kerkeraadsleden, ten einde de éénheid en de rust „in de Kerk te bewaren, en te zorgen dat de zielen „niet door dwaalbegrippen zouden misleid worden. Elk „dus, die zijn gezond verstand gebruikt en met een „onbevangen oordeel uitspraak doet, *zal moeten erken-* „*nen, dat deze inrigting niets gemeens heeft met de* „*Roomsche banden, gelijk elk eerlijk man, die zich met* „*de gevoelens onzer Kerk niet vereenigen kan, liever* „*onze Kerk verlaten zal, dan ontrouw worden aan zijn* „*woord en eed.*"

Er was evenwel groote verwarring ontstaan in de Kerk. En MOLENAAR zegt hiervan: „De vrijheidszucht, „welke ons vaderland besmet en verwoest heeft, is „tot de godsdienst, langs onderscheidene wegen, door- „gedrongen en heeft zich meester weten te maken van „de algemeene denkwijs der menschen....

„Uit deze en dergelijke oorzaken is men meer en „meer vijandig geworden tegen de Calvinistische leer, „en zijn de verwarringen en twisten veroorzaakt, welke „in onze dagen plaats hebben en die zooveel onrust „en verval met zich voeren. *Intusschen zegt men, dat* „*wij in onze dagen algemeen tot beter en zuiverder en* „*grondiger gedachten over de godsdienstleer gekomen zijn,*

„*en dat dus het aanzien dezer leer, derzelver prediking,*
„*en de denkwijze der menschen langzamerhand in onze*
„*Kerk moeten veranderd en op den nieuwen leest moeten*
„*geschoeid worden.*" Indien dit alzoo ware, zegt MOLENAAR, dan is de vraag, wat moet het kerkbestuur onzer Gereformeerde gemeenten in dit geval doen? „Is het „goed en geoorloofd elk dan maar zijne vrijheid te „geven en hem te laten leeren en prediken en belijden „wat hij wil [1])? wat zal er dan, van schrede tot „schrede voortgaande, eindelijk van komen?

In andere Kerken, waar men zulk eene vrijheid had of gebruikte, was men er toe gekomen, om bijv. de wonderen weg te redeneeren, de Godheid van CHRISTUS te loochenen, en alles wat uit zulke loochening noodzakelijk moet voortvloeien. Maar ging onze Kerk ook niet reeds dien weg op? Immers MOLELAAR vervolgde: „Zijn niet reeds de schriften van Gereformeerde Leeraren „voorhanden, welke dit gezegde staven, en wordt het „hier en daar niet in de Predikatiën bespeurd? Ik „vrage aan elk eerlijk hart: *is dit eerlijk?* Is dit „eerlijk zoolang er Leeraren en belijders zijn, die bij „de oude en bezworen leer der Hervormde Kerk uit „overtuiging verkiezen te blijven? Is men van oordeel, „dat onze Kerk, dat onze Dordsche vaders gedwaald „hebben? *goed! maar waarom dan niet eene algemeene „kerkvergadering belegd en een bedaard en Christelijk „adres aan alle de Hervormden gemaakt met voorstel, „om de leer te veranderen en dan gezien, wie dit niet*

---

1) Uit deze vraag, blijkt, dat het Kerkbestuur *toen*, die vrijheid gaf. Dit was dus een zondigen tegen het mandaat, der Synode door de regeering gegeven. Bij het ongenoegen over het ontstaan der organisatie van 1816, was dit *onwettig* gedrag dier Kerkregeering allezins geschikt dat ongenoegen nog te vermeerderen.

„*verkozen, de kerken en goederen eenvoudig en in groote*
„*bedaardheid verdeeld, en vrede en liefde langs dien*
„*weg bevorderd? En is deze maatregel niet goed, waarom*
„*dan niet eenen anderen gekozen, bij welke men den*
„*eerlijken weg bewandelen kan?*"

Na dezen weg om uit de verwarring te geraken aangewezen te hebben, beschouwt de schrijver nog eenige oorzaken dier verwarring. En hier is het, dat hij ook aan de organisatie van 1816, een groot deel van het kwaad wijt. Ook heeft de aldus ingestelde Kerkregeering zelve niet veel goeds gesticht. Onder anderen wordt door hem uit „de verordeningen omtrent de eeredienst" in de algemeene Synode van 1817 gemaakt, geciteerd: „*Voorts is ten opzigte van onze Liturgie-*
„*formulieren, bij het Synode wel in overweging gekomen,*
„*of het opstellen van nieuwe, of wel het veranderen der*
oude dienstig konde zijn aan de bevordering eener meer
„*stichtelijke bediening van Doop en Avondmaal; doch*
„*het is aan hetzelve voorgekomen, dat deze maatregel*
„*ongepast en ontijdig zoude zijn. Immers zijn die Litur-*
„*gieformulieren opgesteld ten gebruike van Leeraars,*
„*welke nog niet behorelijk geoefend waren in al de deelen*
„*der H. bediening, en welke dus nodig hadden door*
„*zekere voorschriften aan eene gepaste en eenparige lei-*
„*ding gewend te worden. Deze behoefte bestaat niet*
meer: enz. De adresschrijver kan niet mede instemmen met die uitspraak, dat de formulieren alleen voor de *onervarenen* zouden opgesteld zijn. Maar verder zijn deze woorden der Synode oorzaak van het miskennen der formulieren.

„Intusschen, zegt hij, is het ons bekend geworden,
„dat een aantal jonge en zelfs meer bejaarde Predi-
„kanten door dit schrijven van de Synode, zijn misleid

„geworden, die of voor zichzelven nieuwe formulieren „ontworpen, of de lezing en het gebruik der oude „nagelaten of grootelijks veranderd hebben, op de eene „plaats tot veel ergernis van sommigen, en op de „andere tot bevordering van een bandeloos liberalisme."

Ook van de onderteekenings-formule voor aankomende leeraars, in 1816 opgesteld, zegt hij het volgende. „Daarin wordt den aankomenden Leeraar de „onderteekening afgevorderd: *dat wij de leer, welke overeenkomstig Gods Heilig Woord in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen en hartelijk geloven.*" „Dit stuk is met zooveel list en subtiliteit gesteld, dat de wijze en brave vader KRIEGER (de President dier Synode) zekerlijk geen kwaad vermoedende, het niet bemerkte en dat velen na hem het niet zoo spoedig hebben ingezien."

Immers men ziet, „dat er niet staat *dat de formulieren onzer kerk overeenkomstig Gods woord zijn*, maar met zinsbehouding, *dat men die leer gelooft, welke overeenkomstig Gods woord in de formulieren onzer kerk vervat is.* De onderteekening geschiedt dus niet, omdat men die formulieren erkent als overeen te komen met Gods woord, als uitdrukkende de leer van Gods woord; maar *voor zoo ver* zij met Gods woord overeenkomen. . . . .

„Duidelijk is het dus, dat alle jonge Predikanten, „welke na 1816 zijn aangekomen, de volkomenste „vrijheid in leer en prediking hebben, als zij alleen„lijk maar zorgen, dat zij hunne stelsels uit den Bijbel „kunnen bewijzen en dit is niet moeielijk, daar reeds „het oud vaderlandsche spreekwoord zegt: daar is geen „ketter of hij heeft zijn letter!

Na nog meer over de droevige toestanden op het kerkelijk gebied, gezegd te hebben, spreekt MOLENAAR ten laatste: „Dit een en ander wenschten wij onzen „land- en geloofsgenooten onder de aandacht gebracht „te hebben. Niet om daardoor menschen tegen men- „schen op te zetten, want de geest heeft geen lust tot „nijdigheid; *maar om nog iets tot ware verbetering der „verontrustte en bedreigde Vaderlandsche Kerk te mogen „bijdragen* [1]). Indien toch het kwaad nimmer gezegd „en aangewezen wordt, hoe kan het dan verbeteren? „Laat men alles stilzwijgend voortgaan, dan wordt „het van jaar tot jaar erger, en wij zullen eindelijk „ons te laat beklagen, over iets, dat wij hadden kun- „nen voorkomen. Daarom bidden wij alle rechtzinnige „geloofsgenooten, zich te hoeden voor onverschilligheid „omtrent de waarheid, die ons naar Gods woord van „de vaderen is overgeleverd, en te houden wat wij „hebben, opdat niemand onze kroone neme, maar „vooral te zorgen voor twisten en oneenigheden, die „nooit het goede stichten, maar de waarheid te be- „trachten in de liefde."

Terwijl hij zijn adres besluit, met de woorden: „God, die mijn hart kent, weet waarom en met welke „bede ik dit geschreven en verzonden heb en ik eindig „daarom met aan elk mijner lezers toe te roepen: *ziet „ik heb het ulieden gezegd!*" [2])

Een groote opschudding verwekte dit geschrift. Overal werden pogingen in het werk gesteld, om den naamloozen schrijver, uit te vinden. Zelfs de koning

---

1) Het cursiveeren geschiedt hier door ons.

2) Het geciteerde ontleenden wij aan het, „Adres aan alle mijne Herv. Geloofsgenooten," tweede druk, te Amsterdam bij J. H. DEN OUDEN, 1827.

beval den Minister van Justitie een streng onderzoek in te stellen en Z. M. zoo spoedig mogelijk te berichten wie de schrijver was. Hij was spoedig gevonden. En nu had MOLENAAR zeer veel te doorstaan. Een dergenen die zijn geschrift, of eigenlijk zijn persoon, fel aanrandde, was de schrijver van het naamloos uitgegeven geschrift: „Het Adres enz., getoetst aan den Geest der Waarheid, der Liefde en des Vredes." Amsterdam bij G. PORTIELJE 1827. Deze schrijver was BERNARDUS VERWEY, vroegere ambtgenoot van MOLENAAR, toen rustend leeraar te 's Gravenhage.

Zijn werkje begint in de *inleiding* aldus: „Reeds „voor eenigen tijd werd mij ter lezing gezonden een ge„schrift, voerende den titel van: Adres aan mijne „Hervormde Geloofsgenooten, te Amst. bij J. H. DEN „OUDEN 1827. Het trok niet veel meer mijne aan„dacht, dan menig ander liefdeloos en twiststokend „voortbrengsel uit dien winkel. Het ergerde mij wel, „dat er zoo vele lasterlijke onwaarheden, op hatelijken „toon gezegd, in voorkwamen; doch ik dacht, de man, „die het geschreven heeft, indien hij Predikant is, is „boos, dat hij niet genoeg in aanmerking komt, geenen „invloed heeft en welligt buiten eenig kerkelijk bestuur „blijft..... Voorts geloofde ik, ter goeder trouw, „dat het Blaadje wel in den vloed der vergetelheid „wegdrijven en met andere blaauwboekjes,..... naar „den kruidenierswinkel zou verzonden worden. Maar „die verwachting werd op ééns te leur gesteld, toen „men alomme hoorde vragen: *„hebt gij dat twiststokend* „ADRES *eenes scheurmakers al gelezen?*" Niet geneigd „noch gewoon, om mij in twisten te mengen, welke „mij niet aangaan,.... was het voornemen bij mij niet „opgekomen, om eene enkele pen tot het schrijven

„eener wederlegging te versnijden. Doch, na het ont-„staan van ontrustende geruchten, van geprikkelde harts-„tochten en van beklag over het twiststoken, in dagen „van uitwendigen vrede, in een zoo gezegend land, onder „het bestuur van eenen vaderlijken en niet te verge-„lijken Koning, bij de heilzaamste inrigtingen van een „doelmatig onderwijs ter opleiding van edele jongelingen „voor Kerk en Burgerstaat, gevoelde ik eene neiging, „om een enkel woord te schrijven over dat stuk, het-„welk mij voorheen, in stilte, reeds geërgerd had, „*maar nu vooral hatelijk en schadelijk voorkwam, nadat „het zoo veler opmerkzaamheid tot zich trok*" [1]).

Uit den toon der inleiding, kunnen wij al dadelijk den inhoud en de wijze van aanvallen beoordeelen. Het is met groote oppervlakkigheid gesteld, en het verwondert ons niet dat MOLENAAR veertien jaren later kon getuigen [2]):

„Vraagt iemand: is het dan waarheid, wat de „schrijver in zijn *Adres* heeft gezegd? dan mag ik met „blijdschap en op goede gronden verklaren, dat mij „nog nimmer de onwaarheid der door mij aangevoerde „punten overtuigend is aangewezen, niettegenstaande „ik er velen toe heb uitgenoodigd. Wel is er een „naamloos stuk tegen mij uitgegeven, getiteld: *Het „Adres getoetst aan den geest der waarheid, der liefde „en des vredes*, hetwelk naderhand bleek van wijlen „mijnen rustenden ambtgenoot BERNARDUS VERWEY te

---

1) Wij cursiveeren. De aanhaling is uit: Het adres enz., getoetst aan den Geest der Waarheid, der Liefde en des Vredes. — Een woord, ter geruststelling, voor de vrienden der Hervormde Kerk. Amsterdam, G. PORTIELJE 1827.

2) In zijne: Noodzakelijke Zelfverdediging door D. MOLENAAR, Amsterdam J. H. DEN OUDEN, 1841.

„zijn, maar hetzelve was zoo weinig overtuigend en „daarenboven op zoo vele plaatsen in tegenspraak met „zichzelven, dat het mij ontraden werd de pen daar„tegen op te vatten, en is ook later zeer krachtig „wederlegd in een werkje, getiteld: *De Toetser ge„toetst*, van den Heer J. Le Feburé, Lidmaat der „Hervormde Gemeente te *Leiden*. Een toen nog levend „Hoogleeraar heeft mij in eene briefwisseling wel „trachten te bewegen tot herroeping van mijn stuk, „en mij bedreigd, ingeval zulks door mij werd nage„laten, in een werkje, door Z. H. E. in het licht te „geven, de Vaderlandsche Kerk beter te willen onder„rigten; doch dat boekje is niet verschenen, niettegen„staande Z. H. E. vele jaren daartoe tijd en gelegen„heid gehad heeft."

Bovendien kon Molenaar zich toen om de juistheid van wat hij van het *onderteekeningsformulier* gezegd had te staven, beroepen op het betoog hierover in n°. 1 van de *Godgeleerde Bijdragen* voor het jaar 1835. Immers daarin werd duidelijk uitgesproken, wat men tot nog toe had nagelaten, dat de zin der woorden van het formulier was, te verklaren dat men geloofde in de leer, vervat in de formulieren van eenheid, *voor zooveel* die overeenkomt met Gods Woord.

Dit geschrift waaruit wij citeerden, is dan ook niet geschreven, om te antwoorden op grondige aanvallen, die Molenaar's Adres had moeten ondervinden, maar alleenlijk om verkeerde geruchten, betreffende des schrijvers persoon, te weerspreken. Het betreft namelijk zijn verder gedrag, na het verschijnen van zijn Adres.

Men zeide dat hij, bevreesd voor den storm die tegen hem opstak, het hoofd in den *schoot* had gelegd, dat hij was teruggeweken. Zelfs vrienden van hem

geloofden dit, wilde de oude MOLENAAR verdrijven. Hij had niets herroepen [1]).

„Dusver," vervolgt MOLENAAR, „het geheel der zaak

1) Het is om de belangrijkheid der zaak zelve, ook om te hooren wat hem in die dagen wedervoer, dat wij wat op pag. 12 van het laatstgenoemde geschrift wordt gevonden laten volgen. „Het *Adres* was nu „sints April 1827 in de wereld, het werd gelezen en beoordeeld zonder „eenige geruchtmakende beweging te verwekken, tot in Julij van dat„zelfde jaar. *Neen, hetzelve werkte in stilte en zeer gezegend*, het deed „de oogen van velen opengaan en een aantal weldenkenden betuig„den de onbewimpelde en waarachtige waarheid van deszelfs inhoud, al „dachten sommigen ook voor zichzelven en naar eigen licht wat vrijer over „de Leer. Maar wat zal ik nu van den verderen loop der zaak zeggen? „Zal ik alles verhalen wat er alzoo gesproken en gedaan is, en waarvan „ik naauwkeurige aanteekeningen heb gemaakt? Neen. Ik zwijg van „de aanleiding en van de personen, door welke het *Adres* ter kennis „van Z. M. Koning WILLEM I werd gebragt, *) alsmede op welk eene „wijze en waarom men verlangde, dat dit stuk in handen van den Mi„nister van Justitie zou gesteld worden, en welk eenen loop deze zaak „verder heeft gehad, dewijl ik meen dat deze bijzonderheden thans op „mijnen weg minder liggen en beter met den sluijer der stilzwijgendheid „bedekt blijven. Geheel en al zwijg ik van alles, wat er van tijd tot „tijd in de Maandwerken en Dagbladen aangaande mij en mijn *Adres* „dikwerf zoo hatelijk als onwaarachtig of overdreven gesteld werd, als„mede, wat deze en die mij om dit *Adres* hebben aangedaan en doen „lijden, *even alsof ik mij aan eene misdaad, ja zelfs aan eene groote „en strafbare misdaad had schuldig gemaakt;* in plaats van dit, meen „ik, dat ik door een veertienjarig zwijgen op dit alles getoond heb, dat „ik door Gods genade weet te dulden, te verdragen en te vergeven; „*maar als men nu in* 1841 *nog in den waan verkeert en wil, dat anderen „daarin blijven zullen, dat ik in* 1827 *het hoofd in den schoot heb „gelegd en mijn eenmaal geschreven en door de uitkomst zoozeer beves„tigde Adres zou herroepen hebben.* Dan, zegt MOLENAAR, moet ik wel „uitdrukkelijk tegen deze meening opkomen." Hierbij geeft hij de stukken en de toedracht der zaak, waaruit ook volgens ons door hem ten volle tot het tegendeel mag worden besloten. Wij zullen de stukken als aanhangsel laten volgen.

*) De Koning werd dus opzettelijk hierop attent gemaakt.

„gegeven hebbende, zoo mag ik dan nu ook op mijne „beurt aan het onpartijdig oordeel de uitspraak over „laten of het kenmerkende van mijnen brief aan den „Koning wel geweest is het hoofd in den schoot te „te leggen, of veeleer Z. M. te disabuseren en mijzel„ven vrij te maken van geregtelijke vervolgingen, die „mij allezins onaangenaam hadden moeten zijn."

Uit deze citaten ontleend aan de „Noodzakelijke zelfverdediging" een geschrift door MOLENAAR geruimen tijd later, in 1814 geschreven, kunnen wij niet alleen zien hoeveel deze leeraar om zijne oprechtheid heeft moeten verduren, maar ook hoeveel weerklank dit *Adres* gevonden heeft. Immers de felheid waarmede het gelaakt, en de ruwheid waarmede de schrijver behandeld werd, zijn een zeker bewijs dat het doel had getroffen, en bij de gemeente instemming vond.

Dit laatste is mij bovendien overtuigend gebleken, niet alleen uit de vele edities die van het *Adres* noodig waren, maar ook uit enkele geschriften mij ter hand gekomen. Deze stukjes zijn blijkbaar door eenvoudigen geschreven. Zij zijn te vol fouten en te onbeschaafd om hier iets daaruit te citeeren, de titels zal ik evenwel vermelden, voor hem die er belang in mocht stellen.

De titel van het eene boekje is: *Het Adres aan alle mijne hervormde geloofsgenooten, tegen een lasteraar verdedigt. Met een woord ter aanmoediging aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten.*

Het andere stukje was getiteld: *Den schrijver tegen het adres ontdekt: of een woordje aan dien zich noemende Oudeman.*

Beide stukjes zijn verschenen ter drukkerij van M. VAN DER VEN, in de 2de Molstraat nº. 334, te 's Gravenhage.

In beide wordt niet de minste instemming gevonden met het geschrift van BERNARDUS VERWEY, te voren reeds vermeld, en waarvan MOLENAAR schijnt te willen zeggen, dat dit het eenige werkje is waarin gepoogd werd, openlijk zijn Adres te ontzenuwen. Hem scheen het ontgaan te zijn, of in 1841 onbekend te wezen, dat nog iemand zulks had beproefd, in eene brochure onder den titel van: *Brief aan een' vriend over het veel geruchts gemaakt hebbend Adres enz., door een' voorstander van waarheid en christendom. 's Grav.* 1827. De toon van dit stuk is bedaarder, en de schrijver toont een man van veel kennis te wezen. Bij veel juists hierin te vinden, is toch het doorgaande betoog ver van afdoende, en wordt de geschiedenis der kerken dezer landen geheel beschouwd uit het oogpunt waaruit YPEY en DERMOUT zulks doen. Deze historieschrijvers zijn zijne autoriteiten, ook voor de beoordeeling der Synode van Dordt. Ook op hun voetspoor wordt door hem gesproken van twee stroomingen in onze gewesten, die van ZWINGLI en CALVIJN; en zulks als of die zeer uit elkander liepen en steeds even sterk en altijd gelijktijdig bestonden, zonder zich met elkander te vermengen of elkander uit te sluiten. Ja ten slotte zoude zelfs in den grond de calvinistische richting ons volk eigenlijk vreemd zijn. Zoo zegt hij onder anderen op pag. 6: „Vooreerst ben ik het met „hem (MOLENAAR) geheel niet eens, als hij verzekert, „dat de volgers van ARMINIUS of de Remonstranten, in „vijf voorname artikelen, van de *Gereformeerde* leer „afweken. Hier toch verwart de schrijver blijkbaar „de gereformeerde leer met de bijzondere leer van een' „der beroemdste kerkhervormers, CALVINUS. Maar ver„dient dan ZWINGLIUS onder de kerkhervormers niet

„mede eene aanzienlijke plaats? en mag de leer, door „hem gepredikt, niet mede den naam van de *Gerefor-*„*meerde* dragen?" [1]) Op diezelfde wijze redeneerende, zoude men mogen zeggen: maar verdient dan LUTHER onder de Kerkhervormers niet mede eene aanzienlijke plaats? en mag de leer, door hem gepredikt, niet mede den naam van *Gereformeerde* dragen? Dus de leer der Luthersche kerken is de *Gereformeerde* leer. Maar immers, behalve dat dergelijke wijze van redeneeren niets bewijst, was het bovendien bij MOLENAAR de vraag niet wat men al *gereformeerd* mocht noemen of niet, maar werd er bij hem gesproken van de *Gereformeerde leer*. En wat dit beteekende, was algemeen bekend. Dit woord had eene vaste beteekenis. Daarom is het gezegde van MOLENAAR, in 1827, zeer juist, als hij zegt, dat de Arminianen in vijf voorname artikelen van de *Gereformeerde leer* afweken [2]).

Ook dit geschrift heeft, *indien het al eenige opmerkzaamheid in de gemeente heeft gewekt*, den invloed van MOLENAARS Adres geenszins kunnen keeren.

En bij de staaltjes der stemmen uit de gemeente die zich ter gunste van MOLENAAR lieten hooren, en reeds door ons werden vermeld, moet nog als van

---

1) Zie „De Leer der Herv. Kerk, door J. H. SCHOLTEN, 3de druk, deel I pag. 59." Het gevoelen derhalve van YPEY en DERMOUT, dat „ZWINGLI den middenweg .... enz. ....," is met de geschiedenis in strijd. — Het theologisch grondbeginsel van ZWINGLI is hetzelfde als dat van CALVIJN, en wat de Remonstranten met ZWINGLI gemeen hadden, betrof alleen hun gevoelen over de magt en den invloed van den staat in de Kerk.

2) Ook de historische beteekenis der Benaming „Gereformeerde leer" werd miskend. Zie HAGENBACH. *Dogmengeschichte* 5te aufl. pag. 513 aant. 4.... In Frankreich entstand der Name *religion prétendue réformée* zuerst,

meer gewicht genoemd worden het schrijven van J. LE FEBURÉ. Op mijn vragen naar inlichtingen aangaande dien man, schreef de WelEerw. A. BRUMMELKAMP, mij over hem het volgende.

„LE FEBURÉ was een van de degelijke Leidenaren, „die met de weverijen in verband stonden. Hij had „een Grijn-droogerij. Hij was geen man van weten„schappelijke opleiding, maar godvruchtig en goed bij „de pinken. Hij hield wekelijks verscheidene oefenin„gen voor een 30 à 80 menschen."

Een woord van dien man, is dus wel van gewicht. Omdat zulks eene uitdrukking was der gevoelens van velen uit de gemeente. Zijn schrijven, in den vorm van eenen brief, getuigt van veel onderzoek, van goede historiekennis en van eenen beschaafden geest. — Wij zullen niet veel hieruit vermelden, dan alleen het begin, waaruit blijkt dat niet alleen de invloed der aan de kerkleer getrouwe leeraars zich in de gemeente krachtig deed gevoelen, maar dat ook gemeenteleden zelve, op haar geen geringen invloed uitoefenden. Daartoe volge dan dit weinige, van pag. 1, waar staat: [1])

Mijnheer en waarde vriend!

Daar wij meermalen elkander een bezoek geven, en dan onze gesprekken over het Godsdienstige zijn, zoo spraken wij dan ook wel eens over de werken van DA COSTA, CAPADOSE, YNIA, BÄHLER, en andere schrijvers, die in onze dagen de pen voeren, om de Gereformeerde Gemeente opmerkzaam te maken, enz.

---

1) De *Toetser getoetst* of verdediging van het Adres enz.; tegen de zoogenaamde toetsing van BERNARDUS VERWEY, aan den Geest der Waarheid, der Liefde en des Vredes, door J. LE FEBURÉ. (Amsterd.) J. H. DEN OUDEN 1828.

En hierdoor worden wij herinnerd aan de tweede groep van opposanten, bestaande uit hen die zich rondom den grooten BILDERDIJK vereenigden, en hem als hun eminent hoofd erkenden en vereerden. Alvorens ons evenwel hiermede bezig te houden, moeten wij eerst nog letten op een aanzienlijk man, die geheel zelfstandig heeft gewerkt, en niet onder de Bilkerdijkianen, zooals zij toen genoemd werden, kan geteld worden. — Deze aanzienlijke is niemand anders, dan C. Baron van ZUYLEN VAN NYEVELT. Hij was een vriend van D. MOLENAAR, en woonde even als deze te 's Gravenhage. Wij schreven, dat hij zelfstandig optrad, afgescheiden van de zoogenaamde Bilderdijksche fractie, omdat in de geschriften dier fractie het werk van baron VAN ZUYLEN niet wordt vermeld, en omdat eveneens bij hem en bij zijnen vriend MOLENAAR, van BILDERDIJK c. s, niet als van bekenden wordt gesproken. — Zoo begint het *Adres* van MOLENAAR met de verklaring: „Ik sta in geenen deele met DA COSTA, CAPADOSE, THELWALL, VIJGEBOOM of dergelijken in verband. Ik kenne deze menschen niet, en weet niet dezelve ooit gezien te hebben." De geest waarin door hem geschreven werd, kwam evenwel zeer overeen, met dien, welke spreekt uit de geschriften van BILDERDIJK c. s. Wij hebben eenige geschriften van dezen schrijver voor ons en zullen eenige titels vermelden. Zooals: *het Liberalismus* verschenen in 1828, Uitboezeming aan mijne ware Hervormde Geloofsgenooten 10 November 1830, De eenige Redding 28 Jan. 1831, en de Hervormde Leer 1832, alle uitgegeven bij J. H. DEN OUDEN te Amsterdam. Sommige dezer werkjes zijn van belang, om den invloed dien zij onder anderen gehad hebben op H. DE

Cock [1]). Vooral de twee laatstgenoemde stukjes werden door den laatstgenoemde zeer gevolgd en geacht. Ook werd door de Cock over het stukje „de Hervormde leer," eene briefwisseling gevoerd met den hoogleeraar P. Hofstede de Groot [2]).

Het is duidelijk dat onder hen die met de Cock in aanraking kwamen, de invloed dezer werkjes niet gering moet geweest zijn, door de groote waarde die de Cock er aan hechtte en door de warmte waarmede hij steeds hierover sprak en waarmede hij ook daarom hunne lezing zal hebben aanbevolen. — Voor evenwel de afscheiding begon trad van Zuylen van het tooneel. Wij vinden hiervan vermeld, in een antwoord van D. Molenaar, aan de Cock, gedateerd 12 Nei 1833, waar staat: „Met den waardigen baron van Zuylen „van Nyevelt, mijnen lieven en dierbaren vriend, „kon ik over Uw schrijven niet meer raadplegen, alzoo „die lieve en voor Sion zoo wakende en biddende man „daags te voren reeds in den Heer ontslapen was" [3]). Dit had met Bilderdijk c. s. evenwel niet plaats. Nog jaren daarna bleef hun invloed bestaan, en bijna

---

1) „Uit Hendrik de Cock beschouwd in leven en werkzaamheid" deel 1 pag. 22. Niet lang daarna werd hij (te Ulrum) bekend met de geschriften van den Heer C. Baron van Zuylen van Nyevelt. 's Mans werk: „de Hervormde leer," was het waardoor hem de oogen werden geopend, om de diepte van het verval in de leer op te merken, terwijl een ander werk van denzelfden schrijver (door vader de vrome Baron van Zuylen van Nyevelt genaamd) getiteld: „De eenige redding," hem *meer dan vroeger*, het naauwe verband tusschen de leer en het leven deed zien, enz."

2) Idem pag. 37.... eene briefwisseling tusschen hem en de Groot, naar aanleiding van het werkje van van Zuylen van Nyevelt „de Hervormde leer."

3) Volgens dien brief, dus den 10de Mei. 1833. — Zie als boven, pag. 45.

overal werden in die dagen hunne namen op het kerkelijk gebied met afkeer of met waardeering genoemd. En hier moeten wij bij den naam van BILDERDIJK bekennen, dat indien wij eenigszins zijn werk en invloed in den ganschen omvang wilden nagaan en beschrijven, hiertoe alleen wel een proefschrift noodig was. Wie kent niet BILDERDIJK onzen grooten dichter, BILDERDIJK, den echten Vaderlander en vriend van Oranje, bovenal BILDERDIJK den strengen aanhanger van het Calvinisme. De revolutie en de toenmalige tijdgeest vond geen heviger tegenstander. Zijn leven is dan ook geenszins rustig geweest. Waar zijn ernstig woord werd gehoord, moest het treffen. Maar juist die woorden wilde men niet. Hij heeft evenwel nimmer den strijd opgegeven. Op theologisch gebied heeft hij evenals op velerlei ander terrein zich onder anderen reeds vroeg bewogen. Reeds in zijne „Nieuwe Mengelingen 1806," werd de orthodoxie gehandhaafd tegen den toenmaligen geest van ongeloof. Zijn invloed heeft zich over aanzienlijken en geringen uitgestrekt. Ook de reeds vermelde leeraar SCHOTSMAN was een zijner geestverwanten. Dit blijkt uit de stukjes in 1822 door BILDERDIJK geschreven, getiteld, „Ter Uitvaart" „en ter Nagedachtenis" van SCHOTSMAN. Behalve BILDERDIJK, zijn zijne leerlingen DA COSTA en A. CAPADOSE voor ons in dezen zeer van belang. Deze laatsten kwamen met BILDERDIJK te Leiden in aanraking. Toen hem een toegezegd professoraat aan het Atheneum te Amsterdam, niet werd geschonken, vestigde hij zich te *Leiden* als privaat-docent. Hier verzamelden zich eenigen uit de studeerende jongelingschap om hem, voor wie hij geregelde voorlezingen hield over de geschiedenis van Nederland. Bij deze gelegenheden kwa-

men zijne kerkelijke gevoelens dikwijls duidelijk genoeg uit.

Verschillend is het oordeel, over dezen arbeid van BILDERDIJK geveld. Zoo vindt men bij, de uitgave der „bewegingen in de Ned. Herv. Kerk" van GIESELER, hierover: „Zij bevatten niet eene geschiedenis „zijns Vaderlands, maar de paradoxe beschouwingen van „een fictiënlievend, gemelijk, met zijne tijdgenooten „geheel ontevreden Grijsaard" [1]). Terwijl als eene zijner fictiën wordt genoemd, „de vooronderstelling, „dat door de omwentelingen in *Frankrijk* en elders „sedert 1789 voorgevallen, niets dan ellende over het „menschdom was uitgestort" [2]). Evenwel zal het oordeel in deze dagen, nu het meer onbevangen is, geveld, niet zoo streng en afkeurend kunnen wezen, over alles wat door dien grooten geest geschiedde. Wel waren er groote gebreken in BILDERDIJK's karakter, die zich ook in zijn werk afspiegelen, maar een juister inzicht in de kwalen van zijnen tijd, dan men toen meende, kan hem nu niet meer betwist worden. En vooral de fictie over het gebeurde sedert 1789, over de revolutie, blijkt nu niet slechts eene fictie geweest te zijn. Onder hen die zich daar om hem verzamelden waren twee, die wij reeds noemden, ISAäC DA COSTA en ABRAHAM CAPADOSE. Beiden Israëlieten, werden zij door den omgang met hunnen leermeester voor het christendom gewonnen [3]). En dat hun overgang oprecht was, is door het vervolg van hun leven afdoende

---

1) pag. 31.

2) pag. 30.

3) DA COSTA. Inleiding voor de brieven van Mr. WILLEM BILDERDIJK. Bekeering van Dr. A. CAPADOSE, Portugeesch Israëliet.

gebleken. Ook de belangen der kerk wogen hun voortaan zwaar op het hart. Spoedig hierna verscheen van DA COSTA een werkje getiteld: *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, *Leiden* 1823. Dit verwekte groote opschudding, en heeft in de gemeente veel invloed gehad. Ook op sommigen der eerste hoofden der afscheiding heeft het niet onbelangrijk gewerkt. GIESELER noemt het „niets minder dan een oorlogsmanifest tegen al het bestaande" [1]). Het kant zich tegen het vooroordeel van DA COSTA's tijdgenooten, waardoor alles van vroeger eeuwen minder werd geacht, dan het tegenwoordige. „Het vooroordeel der verregaande meerderheid in alle mogelijke betrekkingen, waarop deze eeuw zich boven hare voorgangsters met een hoogmoed, zoo belachelijk als voorbeeldeloos, en zoo ongegrond als gevaarlijk, bij iedere gelegenheid niet ophoudt te beroemen", zooals de voorrede zegt. Het geschrift is in gloeienden stijl geschreven, en zegt onbewimpeld harde dingen. Vooral in die dagen moest het groot opzien verwekken. De afkeer der revolutiebegrippen, DA COSTA steeds eigen gebleven, spreekt zich hierin reeds onverholen uit. DA COSTA zelf schrijft later hierover. „Het moge zijn, dat ik op vijf-en-veertig-jarigen ouderdom het werk van den vijf-en-twintig-jarigen nieuweling niet meer in alle zijne bijzonderheden, niet meer in alle zijne onderstellingen, zoude willen verdedigen. Gaarne hiervan niet alleen de mogelijkheid, maar ook de zekerheid, ja de noodwendigheid onbekrompen erkennende, zoo bleef en blijft de grond der zaak steeds in mijne innerlijkste zielsovertuiging dezelfde." „En toch!" vervolgt hij

1) Bewegingen, pag. 36.

een weinig verder, „daar is wijziging van inzicht, verandering van standpunt en, in zeker opzicht, van richting bij mij voorgevallen. Die mijne opstellen in de *Nederlandsche Stemmen en Beschouwingen* met eenige aandacht heeft willen nagaan, zal den gang mijner denkbeelden op dit gebied ligtelijk hebben kunnen vatten" [1]).

De „Bezwaren" vonden heftigen tegenstand. Nog in datzelfde jaar mengde ook CAPADOSE zich in den strijd door het werkje: *Bestrijding der vaccine, of de vaccine aan de beginselen der Godsdienst, der rede en der ware Geneeskunde getoetst, Amsterdam* 1823.

Het is niet te verwonderen dat beide mannen veel tegenstand ontmoetten op deze hunne geschriften. De beginselen waarvan zij uitgingen, waren den meesten van hunne tijdgenooten zoo vreemd, dat zelfs de welwillendsten onder hen, bij het aanstootelijke en in veel afkeurenswaardige van den vorm, een weerzin tegen deze jonge mannen moesten opvatten. Hunne geschriften vonden dan veel tegenspraak en weinig waardeering. Onder hen die tegen de „Bezwaren" opkwamen, verdient vooral N. G. VAN KAMPEN met zijne „Verdediging van het goede der negentiende eeuw" vermelding, om de bezadigheid en grondigheid waarvan dit geschrift getuigt. Ook is de voorrede zeer gewichtig, omdat duidelijk daaruit blijkt hoe groot de invloed is geweest door DA COSTA'S „Bezwaren" uitgeoefend. In dat voorbericht vinden wij onder anderen: „Weinige geschriften hebben in den jongsten tijd zooveel opzien gebaard, als het boekje, getiteld: *Bezwaren tegen den geest dezer Eeuw, door* Mr. I. DA COSTA." Verder

1) Mr. I. DA COSTA. „Rekenschap van Gevoelens bij gelegenheid van den strijd over het adres aan de Herv. Gemeente in Nederland" 1843.

volgt daarin de reden waarom VAN KAMPEN er tegen opkwam, na zulks in het eerst niet te hebben willen doen. Immers wij vinden: „De sterke aftrek van hetzelve nogtans, die bewijst, dat het ook onder zulke klassen der Maatschappij gelezen wordt, welke door enkele magtspreuken ligt zouden kunnen worden weggesleept, en die dus eene wederlegging derzelve behoefden, deze wijzigde ons oordeel daaromtrent anders." Behalve VAN KAMPEN traden evenwel nog verscheidene anderen, en soms zeer heftig, tegen DA COSTA op.

Nu achtte BILDERDIJK het noodig zijne leerlingen in bescherming te nemen, en wat door hunne wijze van voordragen, eenigszins onhelder had kunnen schijnen, beter voor te stellen. Hiertoe werd dan uitgegeven het werkje: *De bezwaren tegen den geest der eeuw, van* Mr. I. DA COSTA, *toegelicht*, *Leyden* 1823. Dit geschrift heeft evenwel niet kunnen verhinderen, dat over het algemeen de publieke opinie zich ongunstig bleef uitlaten over dezulken, die juist in de hartader de revolutie hadden aangetast. Bij het volk evenwel vonden deze stemmen meer ingang, eigenaardig wordt dit bij GIESELER uitgedrukt door de zinsnede: „Zes „of zeven nietsbeduidende brochureschrijvers of schrij„vertjes stemden met hen in; doch geen enkel mensch „van talent of genie voegde zich bij hen" [1]).

En deze invloed nam toe, naarmate de ijver der Bilderdijkianen zich verdubbelde. Vooral DA COSTA heeft onder hen, wel het meest van allen op het volk gewerkt. Daarom werd er zelfs in plaats van Bilder-

---

1) „Bewegingen" pag. 40.

dijkianen van da Costianen gesproken [1]). BILDERDIJKS invloed heeft zich ook later duidelijk doen gevoelen, toen zijne bekende of minder bekende leerlingen zijne beginselen op uitgebreider schaal in hun leven en werken openbaarden en verspreidden. Nog herinneren wij aan het reeds door ons aangehaalde uit LE FEBURÉ'S werkje, waar hij schreef: „Zoo spraken wij dan ook „wel eens over de werken van DA COSTA, CAPADOSE.... „en andere schrijvers, die in onze dagen de pen voeren, „om de Gereformeerde Gemeente opmerkzaam te ma„ken," en achten wij het niet ondienstig hier reeds, hoewel in 't voorbijgaan te vermelden, dat even als de invloed van den baron van ZUYLEN op H. DE COCK, aanmerkelijk is geweest, insgelijks bij H. P. SCHOLTE, duidelijk de invloeden der Bilderdijksche fractie kunnen worden waargenomen [2]). Maar hoe men ook zaait, indien er geen geschikte grond is waar het zaad in valt, blijven de vruchten uit. Zoo ook zoude al het werk der reeds vermelde mannen vruchteloos gebleven zijn, indien er niet in het hart der gemeente aansluitingspunten werden gevonden voor hunnen arbeid. En juist hier waren behoeften, die zich steeds meer deden gevoelen.

Dit immers blijkt uit de wijze waarop BILDERDIJK'S werken en die der zijnen onder het volk, van de aanzienlijken tot de geringen werden ontvangen.

Ten gevolge van die verwakkering in de gemeente,

---

1) Later voegde zich nog bij hen, P. J. Baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT met de uitgave der „Bazuin tot vergadering der uitverkorenen" 1835, „Naklank der Bazuin enz." 1835, Amsterdam J. H. DEN OUDEN.

2) In de uitgave van NIPPOLD'S Christ. Wereld der enz. door C. E. VAN KOETSVELD op pag. 516. „Tot de minder bekende aanhangers van BILDERDIJK behoorde ook H. P. SCHOLTE," enz.

ontstonden op verschillende plaatsen verzamelingen die de vervulling harer behoeften zochten en vonden bij de prediking van eenvoudige of meer ontwikkelde gemeenteleden. Deze voorgangers werden oefenaars genoemd. En deze oefenaars willen wij nog eenigszins beschouwen. Reeds werd in den loop dezer verhandeling, den naam van een hunner en een kort getuigenis aangaande dezen (LE FEBURÉ) door A. BRUMMELKAMP gegeven, vermeld. In zijne woonplaats Leiden, was deze man de ziel van eenen grooten kring gemeenteleden, die zich wekelijks ter hunner stichting om hem vergaderden. Het werkje door hem ter verdediging van D. MOLENAAR geschreven, doet ons zien dat zijne ontwikkeling en kennis niet gering kan genoemd worden. Daarom misschien is ook zijn invloed belangrijk geweest. Zelfs is het ons bekend, dat die zich heeft uitgestrekt tot Leidsche Academieburgers. Immers het werd mij door A. BRUMMELKAMP mondeling verzekerd, dat niet alleen hij zelve, maar ook nog eenige zijner vrienden, die vergaderingen getrouw bezochten. Onder deze laatsten was ook H. P. SCHOLTE [1]).

Niet iedere oefenaar was evenwel in zijn optreden zoo voorzichtig als LE FEBURÉ, sommigen gedroegen zich zeer onbescheiden. Zoo is uit YPEY en DERMOUT bekend, wat plaats vond met JELLE CORVINUS [2]). Hoe deze, een wettig aangesteld katechiseermeester, in

---

1) Opmerkelijk hiervoor is ook van deel II der „Officieele stukken" pag. 53 (van BRUMMELKAMP) onder anderen: „....., maar zij moeten ook onderwijs krijgen, elders dan aan de Akademie. — Zoo professor,... enz." „Wellicht echter begreep men daaronder dat zij, zijne vrienden en hij, wekelijks vrij gezet een of meer oefeningen bijwoonden die de oude, godvruchtige LE FEBURÉ hield."

2) YPEY en DERMOUT. Deel IV. pag. 227 enz.

Leeuwarden eerst oefende, maar ten slotte zich het liet welgevallen, toen zijne volgers eene gemeente vormden en hem als hun predikant verkoren. Hij aanvaarde onder hen zijn dienstwerk met eene prediking over de bede: „Uw koningrijk kome." Kort daarop werd door dezelfde lieden een tweede predikant gekozen, in den persoon van JAN DE JONG, een bakkersknecht. Deze laatste reisde ook in de werkdagen der week Friesland af, overal waar hij kon, in schuren of soms in kerkgebouwen predikende. Hunne gemeente bloeide evenwel ruim twee jaren, waarna zij ten gevolge van repressieve maatregelen den 23sten Dec. 1802, door het departementaal bestuur genomen, uiteen spatte. De verstrooide leden dier gemeente smaakten evenwel nog het genoegen, door hunne bijdragen JAN DE JONG in de mogelijkheid te stellen de akademie te *Franeker* te bezoeken. Van hier werd hij dan ook „in 1809 tot Friesch kandidaat in de heilige bediening bevorderd." En YPEY en DERMOUT vermelden aangaande zijn gedrag in de drie gemeenten, waarin hij achtereenvolgens als predikant gewerkt heeft, dat het zoo was, „dat zijne „begunstigers over hem niet te onvreden konden zijn." Nog is een naam niet door ons genoemd. Het is die van den oefenaar VIJGEBOOM. In het *Adres* van MOLENAAR wordt hij genoemd, te gelijk met THELWALL, DA COSTA enz. Bij J. VERHAGEN Jr. [1]) vinden wij vermeld, dat in 1824 zijne oefeningen begonnen. Daar leest men: „Ook hij predikte alom het Evangelie der zaligheid en stichtte de geloovigen." Evenwel is het oordeel over dien man verschillend. Wel was hij zeer

1) Gesch. der Chr. Geref. Kerk aan het volk verhaald door J. VERHAGEN Jr. 1879 pag. 112.

bekend, en is zijn invloed onder het volk niet gering geweest, maar of die invloed even goed heeft gewerkt als die van den reeds genoemden LE FEBURÉ, wordt niet zonder reden door ons betwijfeld. Veeleer mogen wij besluiten te kunnen aannemen, dat hij tot dat slag van oefenaars behoorde, die zonder voldoende kennis, en zonder den echt Christelijken geest van gehoorzaamheid en zelfverloochening, meer kwaad dan goed stichten. Waarop van toepassing is het woord van JEZUS: „Indien nu de blinde den blinde leidt, zoo „zullen zij beiden in de gracht vallen." Matth. XV: 14.

En den grond waarop wij dit besluiten, in strijd met wat J. VERHAGEN Jr. van dien man schrijft, vinden wij in een en ander door A. BRUMMELKAMP aangaande VIJGEBOOM ons bericht. Deze Heer spreekt geenszins gunstig over dien oefenaar. Reeds lang voor de afscheiding oefende hij, het gansche land door. Ook in Zeeland kent het volk hem nog.

Ten jare '28 of '30, is hij ook reeds door de Rechtbank te Arnhem veroordeeld op grond van de artikelen der Code Penal [1]). BRUMMELKAMP zegt dat hij met niemand hunner in eenige betrekking stond. Hij zelf woonde eens in lateren tijd eene provinciale Kerkvergadering in Noord-Holland bij, waardoor VIJGEBOOM wilde geëxamineerd worden voor de toelating tot de Evangeliebediening in de Chr. Geref. Kerk.

Men vond echter de *attestatiën* van Kerkeraad en Klassis waaronder hij ressorteerde niet zoodanig, dat men begreep hem te moeten toelaten.

Evenwel is hetgeen wij reeds zagen, belangrijk.

---

1) Art. 291—294. Art. 291. „*Nulle association* de plus de *vingt* personnes, dont le but sera de se réunir" enz.

Hieruit immers blijkt, dat er geen doodsche slaap meer heerschte in de gemeente. Er was beweging. Immers op verschillende punten van ons land werd dit, zonder dat er samenwerking naar een beraamd plan kon worden gezien, gevoeld. De beweging van BILDERDIJK en de zijnen, de handelingen van MOLENAAR en van den baron C. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, die ieder op zich zelf toch hetzelfde zochten, en daarbij de oefenaars die overal verschenen en alom met belangstelling werden gehoord, zijn als zoovele teekenen van herleving in de gemeente [1]). Onder de oefenaars en hun werk liep veel verkeerds, en de hoofdrichting tot dien tijd was wel de zoogenaamde Bilderdijkiaansche fractie. Door haar toedoen was de gemeente opmerkzaam gemaakt op het gif der revolutiebegrippen, dat in die dagen langzamerhand overal was binnengedrongen. Ook in de Kerk waren die verkeerde begrippen merkbaar, en hare voorstanders wilden, volkomen in overeenstemming met het revolutionair beginsel, zich daar op het terrein, waar zij allerminst te huis behoorden, handhaven, ten koste der tegenstanders of wel ten koste der oude gemeente. Evenwel heeft niettegenstaande de kracht van BILDERDIJK en de zijnen uitgegaan, hetgeen wij meer in 't bijzonder wilden nagaan, *rechtstreeks* in weinig verbinding met deze fractie gestaan. Immers bijna onverwachts vernam men, van wat in het Noorden met DE COCK geschiedde [2]).

---

1) Ook hier van, wat BILDERDIJK en de overigen, die wij vermeldden, gaven, geldt wat Dr. HOEDEMAKER onlangs aan Dr. VAN TOORENENBERGEN sprekende over de gereformeerde partij in den mond heeft gelegd: dat dit *de uitdrukking was van hetgeen nog onbewust in het volk leefde.* Zie pag. 6. „De Reformatie en de Gereformeerde Kerk."

2) In het Noorden, waren de geschriften van BILDERDIJK c. s. veel

Wel heeft later SCHOLTE zich hier bijgevoegd, op wien BILDERDIJKS geschriften van grooten invloed zijn geweest, maar de hoofdpersoon in de afscheiding stond geheel buiten betrekking met BILDERDIJK en de zijnen. Juist daarom is het beloop der geschiedenis anders geweest, dan men had mogen verwachten. Immers het streven van BILDERDIJK en de zijnen, is nimmer iets anders geweest, dan met beroep op het historisch recht, en op het historisch geloof der Kerk, in de Kerk blijvende, de Kerk te zuiveren van wat wederrechtelijk bij haar was ingedrongen. Het leven der gemeente kort na het eerste vierde deel onzer eeuw krachtig opgewekt en opvlammende, zoude evenwel de inwerking van eenige persoonlijkheden gevoelen, die volgens anderen regel te werk gaande, het moet nog blijken tot nut of tot nadeel, daarop hebben ingegrepen. Om hierover des te beter een oordeel te kunnen vellen, gaan wij daarom over tot het beschrijven der twee vormen van afscheiding, welke te onderzoeken ons vooral van belang is. Het zijn de eerste afscheidingen, gezien in de bewegingen van H. DE COCK en H. P. SCHOLTE.

---

minder bekend. Door de bij den toenmaligen stand der communicatiemiddelen zeer ongunstige ligging dier streken, is dit te verklaren. Alsmede door het cordon van vooringenomenheid, rondom alles wat van dien kant kwam, getrokken, zoodat wie nog in de gelegenheid was om notitie daarvan te nemen, dikwijls niet daartoe kwam.

DE AFSCHEIDINGEN

VAN

H. DE COCK EN VAN H. P. SCHOLTE.

HENDRIK DE COCK was den 12den April 1801 te Veéndam in Groningen geboren. Kort hierop vertrokken zijne ouders naar Wildervank, waar DE COCK's vader tot den 1sten Jan. 1838 achtereenvolgens de betrekking van Maire, Schout en Burgemeester bekleedde. Deze lieden moeten rechtschapen menschen geweest zijn, maar vervuld met de toenmalige revolutietheoriën: Immers de grootvader van HENDRIK DE COCK, REGNERUS DE COCK, die tot zijnen dood (1806) leeraar is geweest in de gemeente N. Pekel-A, was de denkwijze zijner dagen toegedaan en had zijne kinderen daarin opgevoed. HENDRIK DE COCK werd door zijne ouders voor het leeraarsambt bestemd, en ontving zijne eerste wetenschappelijke opleiding bij den predikant van Wildervank, J. G. OOSTERBEEK, terwijl zijne godsdienstige vorming was toevertrouwd aan HENDRIK NIEMAN den catechiseermeester dier gemeente. Het

onderwijs van dezen laatstgenoemde moet op hem grooten invloed gehad hebben, immers zijn zoon verklaart in de levensbeschrijving van zijnen vader, dat deze later dikwijls heeft betuigd, dat het inzonderheid NIEMAN's onderwijs was, waardoor hij zich nooit geheel met de liberale denkwijze heeft kunnen vereenigen.

Na gedurende twee jaren op zijn dorp dit onderwijs ontvangen te hebben, kwam hij op het gymnasium te Groningen, vanwaar hij vervolgens naar de Hoogeschool aldaar werd bevorderd. Hij kwam jong aan de akademie, immers te rekenen naar het jaar van zijn vertrek daarvan, kan hij toen niet ouder dan 18 jaren zijn geweest. Hij was te Groningen een tijdgenoot van den lateren hoogleeraar P. HOFSTEDE DE GROOT. In het meergenoemde werk door GIESELER uitgegeven wordt gezegd, dat DE COCK te Groningen zijnen tijd vrij wel had besteed, waartoe niet weinig bijdroeg, dat hij de verkeering zocht en vond van knappe studenten, welke hem niet zoo zeer achtten om uitstekende vermogens en kundigheden, doch evenwel gaarne met hem omgingen wegens zijn gezond verstand en zijn rondborstig en open karakter. *Deze knappe studenten*, zijn de club van HOFSTEDE DE GROOT; en deze laatste getuigt zelf van DE COCK: *hij was, zonder dat wij innig waren verbonden, een mijner Academievrienden geweest* [1]). In Mei 1823 werd hij candidaat voor den Heiligen Dienst, en den 7den Maart 1824 op zijne eerste standplaats *Eppenhuizen* in Groningen, bevestigd. Van daar werd hij in 1827 naar Noord-Laren beroepen, en ook deze laatstgenoemde plaats werd

---

1) De groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid, pag. 223.

insgelijks door hem in 1829 verlaten, om naar Ulrum te gaan.

In deze gemeente was hij de opvolger van den tot Hoogleeraar aangestelden P. HOFSTEDE DE GROOT, die ook hem zijnen ouden academievriend aldaar den 29sten Nov. 1829 bevestigde. Uit hetgeen tot op dien tijd van DE COCK bekend is, blijkt dat hij met lust en ijver in zijne gemeente werkzaam was. In zijne prediking sprak een warm hart en een godsdienstig gemoed. Evenwel was er bij hem een gebrek, voortspruitende uit zijne academische vorming. Hij had zijne opleiding ontvangen, in eenen tijd waarin de theologie zich in zeer ongezonden toestand bevond. Immers met de verspreiding der revolutiebeginselen ook in de kerk, was de krachtige godsdienstige geest waaruit de Hervorming geboren was zeer verflauwd. Het rationalisme had zich openlijk binnen de kerk gevestigd, en het supranaturalisme dat zich daartegen verhief, en te Groningen ook in H. MUNTINGHE [1]) eenen voorstander vond, was evenmin gezond en krachtig. Het oordeel van den Hoogleeraar SCHOLTEN hierover is alles behalve vleiend. „Het supranaturalisme toch, zegt deze godgeleerde, dat wij aan het einde der vorige en in het begin van deze eeuw in Duitschland en in ons vaderland zagen opkomen, was geen voortbrengsel van een tegenover het rationalisme ontwaakt *geloofsleven*, maar een stelsel van transactie, een halve maatregel, een dusgenaamd *juste-milieu*, waarbij, ten behoeve van het rationalisme, de scherpste en aanstootelijkste punten van het oude dogma afgeslepen, maar de ware zin der kerkleer, haar wezen en geest,

1) Christel. Dogmatiek van J. J. VAN OOSTERZEE, pag. 68.

niet minder dan door het rationalisme miskend werden." Onder de leiding van H. MUNTINGHE, A. YPEY, en E. TINGA te Groningen, was DE COCK niet gevormd tot een streng dogmaticus. Immers hij bezocht de Academie, in den tijd waarin SCHOLTEN zegt, „dat de dogmatiek had opgehouden een *systeem* te zijn, uit vaste grondbeginselen ontwikkeld" [1]. Toen hij daarop in de gemeente begon te werken, ontbrak hem veel. Wel had hij reeds aan de Hoogeschool zich niet voldaan gevoeld met wat hem aldaar werd gegeven; wel bericht zijn levensbeschrijver ons dat de vraag, wat is waarheid? toen in hem levendig werd, en hem tot ijverig onderzoek dreef; maar de hoogere eenheid was niet door hem gevonden toen hij in 1824 te Eppenhuizen het leeraarsambt aanvaarde. Zijne theologie bleef in dien verwarden toestand tot aan zijne komst te Ulrum. Tot dien tijd werd ook door hem een semipelagiaansch synergisme in zijne prediking en leering gehuldigd. Te Ulrum evenwel kon hij hiermede niet meer volstaan. Eenvoudigen uit de gemeente spraken woorden tot hem, die hem tot nadenken stemden en het onhoudbare zijner voorstellingen deden inzien. In dien tijd werd hij, op een bezoek aan eenen ambtsbroeder gebracht, de predikant WORMNEST te *Warfhuizen*, voor het eerst bekend met de institutie van CALVIJN [2]. Hij verkreeg dat werk ter lezing. En is het te verwonderen dat de helderheid, de beginselvastheid, de diepte van gedachte die in elk werk van dien machtigen geest en niet het minst in zijne institutie zich openbaren, den theologisch zwakken DE

1) Leer der Herv. Kerk. pag. 71 deel I.

2) Zie de Levensbeschrijving van H. DE COCK, pag. 20.

Cock moesten overwinnen. Hierdoor, zegt zijn levensbeschrijver, tot een meer bepaald onderzoek van de Gereformeerde Kerkleer geleid, vond hij zich hiermede onvoorwaardelijk vereenigd. De Cock dien wij uit alles leeren kennen als een rondborstig karakter, maar niet als eene theologische gestalte, was iemand die niet door eigen onderzoek en gedachte zich een stelsel kon vormen; en die nu waar het Calvinistisch stelsel in al zijne consequenties hem duidelijk werd, zich ook onmiddellijk daaraan gevangen gaf, omdat hij nu niet meer zich behoefde in te spannen, maar kon rusten. Immers Calvijn en de ouden hadden voor hem gedacht. Evenwel valt er ook niet aan te twijfelen, dat zijn geest meer voedsel vond in de Gereformeerde leer, dan in het verwaterd supranaturalisme, hetwelk tot dien tijd door hem was gevolgd. En de oppervlakkigheid en afwijkingen bij de supranaturalisten gevonden, hebben ook medegewerkt, om hem afkeer voor deze fractie in te boezemen, en in zijn volgen van het streng gereformeerde stelsel wellicht verder te gaan, dan anders zoude geschied zijn. Daar hij open van karakter was, kon het niet anders of ook zijn omgang en gesprekken moesten verraden wat er in hem omging. Ook in zijne prediking werd zijne veranderde zienswijze openbaar, en de toenemende opkomst, niet alleen uit zijne eigene maar zelfs van naburige plaatsen, toonde dat de gemeenten onder zijn gehoor, eene lang gezochte voldoening voor hunne behoeften vonden. „Spoedig," lezen wij dan ook in zijne levensbeschrijving, „verspreidde zich het gerucht van zijne leer en prediking verder dan tot de naburige gemeenten. Ook uit ver afgelegen plaatsen, zelfs uit de Provincie Friesland kwamen er gedurig te Ulrum,

om hem te hooren prediken. De Kerk kon dikwijls de van alle zijden toegestroomde schare niet bevatten" [1]).

Dit kon niet nalaten hem veel verdriet te berokkenen. Immers de naburige predikanten, konden het niet goed verdragen, dat hunne gemeenteleden bij DE COCK ter kerke gingen, en hunne woorden versmaadden. Ook sprak de vurige DE COCK op de ringvergadering en overal waar hij met ambtgenooten in aanraking kwam, rondborstig over wat hem ter harte ging. Hij zocht zijne overtuiging voor zich zelven te toetsen. Evenwel hebben de discussies met zijne ambtgenooten gevoerd, blijkbaar geen goed gedaan, daar hierbij het kwaad scheen in te sluipen van niet objectief te blijven. Men werd personeel. — De discussies raakten alzoo niet grondig de zaken; maar sympathieën of antipathieën spraken zich uit, en deden spreken [2]). Groote sympathie had DE COCK opgevat voor den baron C. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, die hem wel persoonlijk onbekend was, maar wiens geschriften „de Hervormde leer," en „De eenige redding," hem goed bekend waren. In zijne discussies, beriep hij zich dikwijls op van ZUYLEN, als op eene autoriteit [3]). Ook de drukkende tijdsomstandigheden, de oorlog met de opgestane zui-

---

1) Idem pag. 35.

2) Het was een tijd wiens geest zich kenmerkte, door diepgewortelden *haat en afkeer* van *het Calvinisme*, een tijd waarin de Groninger School kon ontstaan, waarin zij met noodwendigheid moest ontstaan. „Overmits," volgens de woorden van een kerkhistoricus, „de toenmalige toestand der kerk; gevoegd bij een deel geïmporteerde Duitsche *Vermittlungs*theologie; en vermengd met den noodigen afkeer van het Calvinisme, tot geen ander product kon leiden, dan in HOFSTEDES school op de theologische markt kwam." (Dr. A. KUYPER. Heraut 31 Aug. 1879).

3) Pag. 35.

delijke provinciën, en het verschijnen der cholera, droegen er veel toe bij een sombere en ernstige tint aan zijn toen zeer bewogen gemoed te geven. — Hiervoor pleiten aanhalingen uit een later door hem uitgegeven, maar toen opgesteld werkje, die zijn levensbeschrijver ons vermeldt [1]). Daar alzoo DE COCK niet overtuigd werd van dwaling, en zijne ambtgenooten hem van hardnekkigheid verdachten, werd de toestand tusschen hen hoe langs zoo meer gespannen, en verbreedde de kloof, die er werkelijk tusschen hen bestond, zich zeer.

Ook zijne oude academie-vriend prof. HOFSTEDE DE GROOT, trachtte hem tot andere denkbeelden terug te brengen. „Deze kwam in den zomer van 1832 uit Groningen naar Ulrum, met geen ander doel, dan om hem terug te doen keeren tot den weg, dien hij (dit is DE GROOTS eigene uitdrukking) eenmaal zoo vreedzaam bewandelde." Deze pogingen mislukten echter geheel en al. Immers bij DE COCK had zich reeds eene ernstige overtuiging gevestigd, zijn gemoed deelde ook in deze omkeering, zijn geloofsleven was aangewakkerd, en zoude nu deze overtuiging zoo maar door een kort bezoek van zijn ambts-voorganger kunnen worden vernietigd. Wel ontspon zich na DE GROOT'S vertrek, tusschen beiden, eene briefwisseling, naar aanleiding van VAN ZUYLEN'S werkje „de Hervormde leer," door DE COCK zijnen vriend medegegeven, maar om spoedig te eindigen en zonder vrucht. — Den 14den Oct. 1832 werd de eerste brief door HOFSTEDE DE

---

1) Op pag. 24 en vervolgens. De titel: Ernstige en hartelijke toespraak aan mijne landgenooten, in deze zorgvolle en droevige dagen, vooral met betrekking hunner eeuwige belangen.

Groot verzonden, en reeds den 23sten Maart 1833 eindigde hij dit schrijven.

In zijnen laatsten brief staat het volgende te lezen: „maar bedroefd heb ik mij ook, dat mensche-„lijke spitsvondigheid u zoo oneindig ver van de „Goddelijke wijsheid, die in het Evangelie is, heeft „afgeleid, ja zoo ver, dat ik geen kans zie, om u „weder teregt te brengen en u met mijne arme ge-„meente alleen aan de Goddelijke genade in het gebed „kan aanbevelen. Ten minsten met schrijven zie ik er „geene mogelijkheid in." [1]) Indien hetgeen de Cock nu beleed en leerde, zoo ernstige afkeuring vond dat zelfs een vriend, in zulke termen kon schrijven, en zoo onverholen zijn haat tegen de hem tegenovergestelde zienswijze kon kenbaar maken, is het niet te verwonderen, dat anderen eveneens en nog sterker spraken over die gehate leer, en ook den verkondiger daarvan in dien haat lieten deelen. De Cock gevoelde zich evenwel door dit alles tot weerstand geprikkeld, vooral toen er bijna gelijktijdig twee werkjes verschenen, meer bepaald tegen de Gereformeerde leer en hare voorstanders gericht.

Het eene was van den heer L. Meijer Brouwer, te Uithuizen, en getiteld: „Noodige waarschuwing en heilzame raad aan mijne gemeente," en het andere van Dr. G. Bentheim Reddingius, te Assen: „Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk."

Evenwel zoude de Cock, nog niet in geschrifte tegen deze schrijvers zijn opgetreden, indien niet kort daarna eene ontmoeting tusschen hem en Brouwer,

---

1) Zie hierover deel I pag. 37 en 38 van „het leven v. H. de Cock."

op de classicale vergadering te Onderdendam, had plaats gevonden, waarbij BROUWER hem uitdaagde „de pen tegen hem op te vatten." „Hierdoor zag hij zich den weg aangewezen en nam hij op zich, om door den druk bovengenoemde werkjes te wederleggen" [1]).

Van dien tijd (1833) dagteekent het begin van DE COCK'S optreden in geschrifte. Evenwel was het eerste wat van hem in druk verscheen, niet de refutatie van bovengenoemde geschriften, maar eene nieuwe uitgave der *vijf artikelen van Dordt*, door hem van eene voorrede voorzien. DE COCK werd in het gedrang van voor- en tegenstanders, reeds hoe langer hoe meer opgewonden. En wat voor een ander karakter misschien nog niet nadeelig had behoeven te werken, leidde bij hem werkelijk tot onvoorzichtige handelingen. De onstuimigheid van zijn karakter, en het onvolledige zijner theologische vorming, maakten hem gelijk aan een schip voortgezweept door wind en golven. Van daar dat door hem, ook dikwijls zonder volstrekte noodzaak overmoedig, voedsel werd gegeven, aan den haat, die zich tegen hem ophoopte. Dit blijkt vooral uit het doopen van kinderen, en aannemen van leden niet tot zijne gemeente behoorende. Wel is het natuurlijk dat, van hen die reeds hunne plaatsen verlieten om bij hem de evangelieverkondiging te hooren, en die dus zich niet konden vereenigen met wat hunne leeraars in hunne gemeenten verkondigden, dat ook juist van die gemeenteleden aanzoeken tot hem moesten komen, om ook hunne kinderen bij hem te willen doopen en tot lidmaten aan te nemen. Op het punt van den doop vooral, is het niet te verwonderen dat

---

1) Zie hierover pag. 40. Deel I.

sommige ouders zwarigheid konden maken, bij leeraars afwijkende van de leer der kerk hunne kinderen te laten doopen, vooral wanneer juist door zulke predikanten ook de vraag van het formulier ter beantwoording werd voorgelegd, die vraagt:

Ten anderen, of gij de Leer die in het Oude en Nieuwe Testament, en in de artikelen des christelijlijken geloofs begrepen is, *en in de Christelijke Kerk alhier geleerd wordt*, niet bekent de waarachtige en volkomene Leer der zaligheid te wezen?

Indien evenwel bij eenvoudige gemeenteleden al op grond dier vraag, zwarigheid kon gemaakt worden, het ja daarop uit te spreken, zoo was er evenwel mogelijkheid genoeg, die eenvoudigen hierover beter in te lichten, en tot het bevestigend beantwoorden daarvan te bewegen. Immers de bekwame D. Molenaar gaf hem hierover een goeden raad. De Cock had namelijk in den schrijver van „het adres" en den vriend van den baron van Zuylen, terecht veel vertrouwen. In zijne besluiteloosheid, of hij aan het verzoek om een kind uit eene andere gemeente te doopen zoude voldoen, wendde hij zich schriftelijk tot D. Molenaar om raad. De brieven door hem na raadpleging met zijnen kerkeraad hieraangaande tot Molenaar gericht, alsmede diens antwoord worden, volledig vermeld, in „het leven van H. de Cock" pag. 42—53.

Opmerkelijk is het, dat dit aanzoek gedaan werd na de namiddaggodsdienstoefening waarin de Cock over den 29sten Zondag (over het avondmaal) had gepredikt, terwijl volgens zijne eigene woorden, door hem in de voorafspraak zijner predikatie het 29ste artikel onzer Belijdenis des geloofs was aangehaald. Dit artikel namelijk handelt over, „het onderscheid en de

merkteekenen van de ware en valsche Kerk." Op het einde dan der godsdienstoefening was het een der hoorders, die zooals de COCK schrijft: „met vrijmoedigheid in het aanwezen van verscheidene anderen mij aanzocht en van mij eischte, om, schoon onder eene andere gemeente wonende, hier als lidmaat van den Heere Jezus op- en aangenomen te worden, en hier zijn zoontje, 't welk reeds een jaar of drie, vier oud is, te laten doopen; hij drong mij, vervolgt DE COCK zeer naïf, met mijn eigen woorden en met onze geloofsbelijdenis, er echter tevens bijvoegende, dat hij mij gaarne toestond om in zoo gewichtig eene zaak met den Heere zelven en zijne gemeente te raadplegen." DE COCK werd hier in het nauw gebracht. Het kwam er nu op aan te toonen welk begrip van Kerk hij bezat. Wat is de ecclesia? Hier schemerde het hem. Daarom kon hij met zijne eigene woorden in de klem gebracht worden, daarom beleed hij al aanstonds zeer voorbarig aan den vrager „dat zijn verzoek alleszins billijk en gegrond was." Hij raadpleegde evenveel met zijnen kerkeraad, en hier waren, „een „paar der leden toch huiverig, om de gewigtigheid „der zaak en den nasleep die zulks hebben zou" toe te stemmen; daarom werd goedgevonden het gevoelen van D. MOLENAAR en van den baron van ZUYLEN VAN NYEVELT in te winnen. Dit gewerd hun in eenen brief van MOLENAAR, gedagteekend den 12den Mei 1833, waarin deze VAN ZUYLEN's overlijden meldde, en verder opmerkelijk genoeg schrijft: „ik wil nu in het bijzonder overgaan tot de beantwoording" terwijl hij evenwel zegt, dat zulke gevallen van het ongedoopt laten der kinderen in zijne omgeving niet voorkwamen, met uitzondering evenwel van een geheel

bijzonder geval, dat betrekking had op het kind van den heer KÖHLBRUGGE. MOLENAAR schrijft dan:

„*Voor mij, ik ben tegen dat ongedoopt laten der kinderen zeer sterk, dewijl het strijdt tegen de leer onzer Kerk.* Al is het ook, dat een predikant niet in den geest onzer Kerk predikte, en het formulier geheel verdraaid voorlas, nogtans zou ik mijn kind laten doopen, *vooreerst*, omdat het niet voor mijne, maar wel voor zijne rekening is, dat hij dwaalt; *ten tweede*, omdat het de schuld is van de Kerk-ordening in 1816 en 1817 vervaardigd (zie mijn adres) dat aan de leeraren zulk eene onbepaalde vrijheid gegeven wordt; zoolang dit geene herstelling vindt, is er geene verbetering, maar wel verergering te wachten; *ten derde*, omdat ik dat formulier beantwoordde in den zin en geest onzer Hervormde Kerk en niet naar menschelijke verdraaiing van een of ander leeraar, hetgeen men hem des noods vooraf zoude kunnen zeggen. Alzoo denkende, zoude ik er in uw geval veel bezwaar in vinden om een kind uit een andere gemeente te doopen; *niet omdat men zulks niet mag doen, het tegendeel . . . . . ;* maar omdat men zich tegenover zijne naburen en amptsbroederen (al dwalen die ook) vooral bij de thans bestaande kerk-ordening voorzichtig gedragen moet en allen schijn des kwaad vermijden. Tracht dan liever den vader van dat kind in bovenstaande denkbeelden te leiden, enz. Er is, dunkt mij, nog wel een of ander op te vinden, dat in den weg der gerechtigheid zou kunnen plaats hebben." Dit antwoord nu beviel DE COCK geenszins. Hij antwoordde dat hij zoo zacht niet over de zaken konde denken, en dat bij den raad om voorzichtig te zijn, tegenover naburen en ambtsbroeders, hij niet kon nalaten te

denken, „dat er ook eene voorzichtigheid is, die God mishaagt, in zijne dienaren", namelijk „de vleeschelijke voorzichtigheid, uit liefde of vreeze der menschen."

Verder zegt hij dat het aantal der ongedoopte kinderen in de noordelijke provinciën, zeer groot is, en dat ook de ouders geenszins met de door MOLENAAR aangevoerde redenen te vreden te stellen zijn. Die weigering vindt hij dan ook, in tegenstelling met MOLENAAR, dat niet strijdt tegen de leer onzer kerk, want dit zijn zijne woorden: „die eischt eene reine bediening der Sacramenten (art. 29), terwijl heden in deze booze dagen van vreeselijken afval vele predikanten er openlijk voor uit komen, dat zij of op zijn Paapsch of op zijn Sociniaansch over de Sacramenten denken, te veel of te min nl. daarin stellende en daaraan toeschrijvende." Uit zijn geheele schrijven blijkt duidelijk, dat MOLENAAR's antwoord hem niet bevredigde, en volgens hem niet was overeenkomstig Gods Woord; daarom wilde hij zijne gedachten hierover nogmaals gaarne vernemen, maar nu gegrond op Gods Woord (zie pag. 52). MOLENAAR schijnt hierop niet meer geantwoord te hebben, en ons komt zulks zeer natuurlijk voor. Immers DE COCK toont zich in dit schrijven, als zeer eigenzinnig, en verder op theologisch gebied zeer eenzijdig ontwikkeld. Immers spreekt hij het duidelijk uit dat de sacramenten alleen kracht hebben „ex opere operantis." MOLENAAR dacht, dat zij uit kracht van zichzelve den zegen moesten aanbrengen. Ook met de leer onzer kerk, springt DE COCK eigenaardig om, vooral met art. 29 der geloofsbelijdenis. Ook juist hier heeft het bij hem steeds gehaperd. Wat is de kerk? Waar is de kerk?

deze vragen zijn nimmer naar behooren door hem beantwoord. Het is nu reeds duidelijk, dat bij zoodanige geestesgesteldheid, en zoodanige opgewondenheid als waarin deze man zich nu reeds bevond, hij spoedig ook, wat tot nu toe nog niet door hem verricht was, zoude uitvoeren, namelijk het *doopen van kinderen uit naburige gemeenten.* En hoewel MOLENAAR zeer juist schreef, dat zulks door de Reglementen niet verboden werd, zoo wist toch DE COCK, even goed als die twee leden uit zijnen kerkeraad, dat zoodanige handeling groote gevolgen en een langen nasleep hebben zoude. Wij vinden door zijnen levensbeschrijver dan ook vermeld, dat reeds den 29sten Sept. van datzelfde jaar (1833) te Ulrum, een kind van AREND JAN SCHOONOORT te Uithuizen gedoopt is geworden, hoewel in het acteboek der Hervormde Gemeente te Ulrum eerst onder dagteekening van den 4den October 1833 staat vermeld: „dat er is besloten om verscheidene leden te vermanen, „en den doop te bedienen aan de kinderen der geloo„vigen, op aanvrage en aanzoek, in hope tevens van „meerder licht en kracht in den Heere." Dit eene geval is niet het laatste gebleven; want uit het doopboek van Ulrum blijkt, dat tot op DE COCK's schorsing 16 kinderen uit andere gemeenten zijn gedoopt. Door deze handelingen, die hem ernstig genoeg door MOLENAAR waren ontraden, waartegen zijn kerkeraad zelve in den beginne groote bezwaren had gehad, heeft DE COCK in overmoedigen ijver, den haat, die zich reeds en grootendeels ten onrechte [1]) tegen hem had opgehoopt,

1) Ten onrechte. Immers de gereformeerde leer door DE COCK gepredikt, waaraan de toenmalige supranaturalisten of rationalisten zich zoo hevig ergerden, was meer de leer der Herv. Kerk, en had meer recht daarin gepredikt te worden, dan de leeringen der supranaturalisten.

doen ontbranden. Reeds in datzelfde jaar (1833) diende A. P. A. DU CLOUX, leeraar te Vierhuizen, bij het klassikaal bestuur eene aanklacht in tegen H. DE COCK, omdat deze op Zondag den 3den November, twee kinderen uit de gemeente van Vierhuizen, te Ulrum had gedoopt. Het klassikaal bestuur, den 8sten November daaraanvolgende in eene buitengewone vergadering verzameld, benoemde eene commissie van onderzoek, bestaande uit de heeren A. RUTGERS, J. H. WARMOLTS en P. RUTGERS, die na kennisgeving hiervan den 18den te Ulrum aankwamen.

Hier gekomen, verklaarde deze commissie, „niets anders in last te hebben, dan te onderzoeken, of bovengenoemde aanklacht waarheid behelsde en of DE COCK hiermede dacht voort te gaan, terwijl zij een afdoend antwoord verlangde."

Dit antwoord kon, wat het eerste gedeelte der vraag van de commissie betrof, niet anders dan bevestigend luiden, en op het vragen naar DE COCK's verder voornemen, verklaarde deze: „dat hij door de ouders was „uitgenoodigd, om hunne kinderen te doopen, dewijl „deze rechtstreeks tegen de leer van Ds. DU CLOUX „protesteerden en bepaaldelijk tegen dit gevoelen van „dezen hunnen leeraar: *dat alle kinderen met den H. „Geest werden gedoopt;* en dat hij van oordeel was, „dat de ware geloovigen zich ter doopsbediening daar „moeten vervoegen, waar zij het er voor houden, dat „de leer der Gereformeerde Kerk zuiver wordt ge„predikt. Waarom hij van voornemen was ook in het „vervolg met het doopen van kinderen uit andere ge„meenten voort te gaan, tenzij hem de wet mocht „worden aangewezen waartegen dit streed." De Heer A. RUTGERS begaf zich nog in een gesprek, en later

in eene briefwisseling over deze zaak [1]). Deze heer die van zichzelven getuigen kon, dat hij uit ingenomenheid met de *Institutio* van CALVIJN, dit werk van den grooten Hervormer, meer dan zes malen geheel had doorgelezen en bestudeerd, „en dus mocht meenen in zijnen geest ingedrongen te zijn," had DE COCK pogen aan te toonen, dat zijn gedrag ten opzichte van het doopen van kinderen uit vreemde gemeenten, ook uit CALVIJN'S oogpunt beschouwd, geen goedkeuring kon vinden. Hij schrijft in een zijner brieven, gezegd te hebben, dat CALVIJNS redeneering was:

I. „Het is het werk des Leeraars te onderwijzen, de Sacramenten te bedienen en kerktucht te handhaven.

II. Gelijk de Apostelen dit deden in *de geheele wereld*, zoo moet ieder leeraar dit doen in *zijne gemeente bij welke hij is aangesteld.*

III. Aan de waardigheid van den H. doop wordt niets toegevoegd of ontnomen door de hoedanigheid des bedienaars."

En dit zijn beweren werd door hem met goede bewijzen gestaafd. [2]).

---

1) „Leven van H. DE COCK" pag. 73—78.

2) In RUTGERS brief van 21 Nov. 1833, noemt hij de bewijsplaatsen voor N°. I. Lib. IV (quarto), Cap. III § 6 medio: Ex his et similibus locis — administrare — en een weinig verder: Neque tamen praesentis instituti est — exercent."

Het is van belang, dat dit eerste bewezene in § 6 staat, omdat in diezelfde paragraaf (Lib. IV. C. III. § 6.) met zoo vele woorden gezegd wordt — dat iedere Leeraar *verpligt* is dit (dat is dus: deze 3 stukken onder N°. I vermeld) te doen in zijne *gemeente* over welke hij gesteld is, gelijk de Apostelen dit deden in de geheele wereld. Zie de laatste zinsnede van die paragraaf, waarbij ik UEw. opmerkzaam maak op de tegenoverstelling: tegenover *Apostoli*, staat: *pastor unusquisque;* tegen-

De Cock was evenwel niet overtuigd, en bleef ook in het antwoord op dien brief gegeven, aandringen op eene samenspreking met eene wettige vergadering, opdat deze hem mocht onderrichten, en zoo hij dwaalde, „*op grond van Gods woord en de grondwetten onzer Kerk hem overtuigen.*" Ook schreef hij: „Donatisterij „besmet noch mij, noch hen, die hunne kinderen hier „hebben laten doopen, daar van wederzijden de kracht „des doops van Gods H. Geest verwacht wordt." Toch kunnen wij uit alles wat hij reeds hieraangaande gezegd en geschreven had, die betuiging van de Cock, hoe goed ook gemeend, niet aanvaarden. De meening, de doop heeft kracht *ex opere operantis*, blijkt maar al te duidelijk ten grondslag te liggen aan zijne handelingen in dit opzicht. Ook kan de verdediging van zijnen levensbeschrijver ons niet van kracht schijnen, waar hij op pag. 78 van „het leven van H. de Cock," schrijft: Ds. Rutgers had de oorzaak van dit doopen van kinderen uit vreemde gemeenten niet begrepen. „Deze lag niet in de meening dat de doop, bediend „door een regtgevoelenden leeraar, waardiger was, „dan die bediend was door een dwaalleeraar, maar de

---

over: *praestiterunt*, staat: *debet*; tegenover: *orbi universo*, staat: *gregi suo destinatus est.*"

Nog voegt hij hierbij: L. IV. c. 3. § 5, de laatste zinsnede: „De Herders hebben dezelfde bediening met de Apostelen, uitgezonderd dit, dat ieder van hen eene bepaalde gemeente, hem toevertrouwd, bestuurt."

Voor N°. III, geldt Lib. IV. Cap. 15, § 16; vooral waar Calvijn zegt: „Al waren zij die ons doopten, ook nog zoo onbekend met God „en alle Godsvrucht, al waren zij ook verachters derzelve, zij hebben „ons toch niet gedoopt tot deelgenootschap hunner onwetendheid of „heiligschennis, maar tot het geloof in Jesus Christus, want zij hebben „niet hunnen maar Gods naam aangeroepen, en in geen anderen naam „ons gedoopt."

„ware oorzaak was deze: dat regtzinnig gevoelende „ouders *niet dan met verkrachting van hun geweten en „ontrouw aan God*, de kinderen gedoopt konden krijgen." Immers voor dit laatste beweren vonden wij nergens bewijzen, en door het opvolgen van den raad door Ds. Molenaar reeds vroeger gegeven, zoude *niemand zijn geweten hebben behoeven te verkrachten, noch ontrouw worden aan God.*

Eene groote *reden* van de Cock's onverzettelijkheid in dezen, moet evenwel ook gevonden worden, in hetgeen D. Molenaar hem had te kennen gegeven. Er bestonden namelijk geen bepalingen, noch in het algemeen, noch in de toenmalige bijzondere reglementen, die het doopen van kinderen uit vreemde gemeenten verboden, of beperkten. Ook zijn levensbeschrijver kan dit niet ontkennen. Immers hij vermeldt uitdrukkelijk dat de Cock toen verklaarde, gezind te zijn zich aan de hierover bestaande reglementen te onderwerpen, indien hem die werden aangewezen.

En verder zegt hij nog: „Een begin van conscientiedwang, door belemmering in de vrije uitoefening zijner Evangeliebediening in zijne gemeente, scheen hem deze stap van het klassikaal bestuur, omdat door het feitelijk bestaan van leervrijheid voor leeraren in de Herv. Kerk, ook voor de leden, der kerk vrijheid in het hooren van de prediking en in het gebruiken der Sacramenten moest bestaan."

Zijn standpunt is toen dus blijkbaar geweest, dat hij erkende, dat feitelijk de kerkelijke besturen *de leervrijheid* invoerden. Dat deze handelingen onwettig, zelfs ook tegen de bedoeling des konings en tegen het mandaat door hem der Synode van 1816 gegeven waren. Dat daarom hiertegen moest gestreden worden,

maar met aanvaarding der toenmalige inrichtingen en toestanden [1]), waarom hij bovenal van de voorstanders der leervrijheid, eene consequente toepassing van hun beginsel vroeg, door dit niet alleen voor de hunnen, maar ook voor hunne tegenstanders in praktijk te brengen.

Zijn levensbeschrijver zegt ook, dat toen het *denkbeeld* van *de kerk te verlaten* hem vreemd was. „In „dezen tijd had hij van de Ned. Herv. Kerk nog geene „andere gedachte, dan dat zij, ofschoon in vele op„zichten verbasterd, de ware kerk en alzoo de ge„meente des Heeren was. Minder bekend met al de „reglementen en nog steeds ter goeder trouw in de „opvatting van het onderteekeningsformulier voor aan„komende predikanten, kon hij niet aannemen; dat de „fondamenten waren omgekeerd." (pag. 79 H. DE COCK). De geciteerde woorden, zijn zeer gekleurd. Als DE COCK toen op het einde van 1833, de reglementen nog niet voldoende kende, zal hij in 1834 niet verder in dit opzicht gevorderd zijn, immers de tijd moet hem ontbroken hebben, bij alles wat toen hem dreef: ook verandert iemands karakter niet zoo snel. De man die tot nu toe, zich maar al te weinig aan diepgaande, grondige studie had gewaagd, die er geen rust

---

1) Men zie hiervoor pag. 80 en 81 van „het leven van H. DE COCK," waaruit blijkt dat DE COCK, het algemeen reglement en de bijzondere bepalingen op zich zelve aanvaarde. Alleen streed hij tegen de verdraaiing daarvan.

Over het onderteekeningsformulier der proponenten zegt hij: Ligt daarin eene afschaffing der oude formulieren? „moet men zelfs niet opzettelijk er op studeren, om eenige uitvlucht op te zoeken?.... En indien die mocht bestaan, vervolgt hij: — „Was dat voldoen aan het oogmerk van Zijne Majesteit den Koning,..." enz.

voor bezat, kon in de voor hem zoo veelbewogen dagen dit nog minder. Neen, DE COCK stond toen op het standpunt, waarop ook Mr. GROEN VAN PRINSTERER en de orthodoxen in de kerk zich plaatsten en zijn blijven staan. Dit standpunt is door dien geleerde zoo zuiver omschreven in, „het regt der Hervormde Gezindheid" 1848. Immers hij wees er op dat „door vasthouding der Christenen aan hun geloof als aan het historische geloof van de Kerk", het wezen van die Kerk weder uit de duisternis aan het licht zoude komen. Immers „de geloovigen zouden niet langer, gelijk thans, in klagt en werkzaamheid, geïsoleerd staan. Gedachtig dat het kenmerk eener Gemeente, onafhankelijk van ontrouw en afval, in de gemeenschap ligt der overtuiging waarop zij gegrond werd, gedachtig dat hun geloof het geloof der Kerk is, zouden zij levendiger beseffen dat in hun geloofsvereeniging de voortduring der Kerk behoort te worden geopenbaard. Dat zij, naar kerkregt, de Kerk zijn." „Dat het regt „der Kerk evenmin door de ongeloovigheid van velen „te niet gaat, als de wettigheid van het gezag om de „talrijkheid der rebellen, of om de veelheid der over„treders de toepasselijkheid eener wet."

Daarom moest er gestreden worden, tegen het geweld der gemeente aangedaan, en in de kerk, met aansluiting aan alle historische rechten de strijd worden aangebonden, tegen de miskenners dier oude rechten, en van het wezen dier gemeenschap.

Schoon wordt deze wijze van handelen geformuleerd, waar Mr. GROEN schrijft:

„Geen verlaten van het Kerkgenootschap. De bewustheid van goed regt is geen reden om voor onregt en miskenning te wijken. Geen doordrijven van eene

plotselinge wijziging eener kerkorganisatie, welke ter voorkoming van verwarring en ter regeling van materieele belangen nut heeft. Eerbiediging der Synode, in dit opzigt, kan wellicht gepaard gaan met de overtuiging, dat een kerkelijk lichaam, zamengesteld ook uit tegenstanders van de kerkleer, tot behartiging van de hooger belangen der Gemeente even onvermogend als onbevoegd is." [1]).

Het is ons dus zeer duidelijk waarom toen ter tijde, niettegenstaande de bestaande reglementen, en het onderteekeningsformulier, DE COCK nog niet kon aannemen, dat de fondamenten der kerk waren omgekeerd. Immers zulks was eene onmogelijkheid, de reglementen konden zulks niet doen. Hoe is evenwel die groote ommekeer bij hem gekomen? Waardoor heeft DE COCK later kunnen belijden, dat de Herv. Kerk, niet meer was een Kerke Christi?

Het *verder beloop* der gebeurtenissen zal naar onze overtuiging, het mogelijk maken hierop te antwoorden. Drie dagen voor de aankomst te Ulrum van de te voren vermelde commissie uit het klassikaal bestuur, was (15 Nov. 1833) het werk tegen de heeren BROUWER en REDDINGIUS gericht, verschenen. De titel was: „Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en tentoongesteld door twee zoogenaamde Gereformeerde leeraars, of de schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven, en verdedigd door H. DE COCK, Gereformeerde leeraar te Ulrum."

Het was eene refutatie van de reeds vermelde werk-

---

1) Pag. 77 en 78. „Het regt der Herv. Gezindheid," Mr. G. GROEN V. PRINSTERER.

jes der heeren BROUWER en REDDINGIUS, en tot het schrijven van dit geschrift was, zooals wij reeds vroeger zagen, DE COCK door BROUWER uitgedaagd. Nu trad hij op voor de rechten der Gereformeerde leer. Had hij tot nog toe getracht waar hij meende onkunde haar aangaande te vinden, die onkunde te verdrijven, nu vond hij vijandig verzet, en begon zijne *polemiek*. Van dit geschrift en van het kort te voren door hem uitgegeven „Kort begrip der Chr. religie," zond hij ook nu, evenals vroeger bij zijne uitgave der „artikels van Dordt," exemplaren aan Z. M. den Koning, met begeleidend schrijven. In dit schrijven, onder de dagteekening van den 20sten Nov. 1833 schrijft hij: „Uwe „Majesteit gelieve slechts het regt der godvreezenden „te handhaven en voor consciëntiedwang te hoeden en „het zwaard van Gods Geest zal dan ook eerlang de „dwalingen en duisternissen door zijne genade, hoop „ik, verdrijven, en Gods zegen in ons land doen „wederkeeren." (pag 91).

Wij zien hieruit dat hij veel hulp van den koning verwachtte, in den strijd die ontbrand was. Hij vertrouwde, dat bij het verzet der oude gemeente tegen hen die haar in haar rechten wilden krenken, de hulp van Oranje, zoude komen aan de zijde dergenen die vasthielden aan de leer der vaderen. Zeer lang heeft hij deze verwachting gekoesterd, die evenwel niet is vervuld.

De vijandschap tegen DE COCK, waarvan de aanklacht van Ds. A. P. A. DU CLOUX niet onduidelijk blijken geeft [1]), werd door dezen schriftelijken arbeid

---

1) Er kon niet aangeklaagd worden, omdat er niet overtreden was. Geen artikel der Kerkelijke wetgeving was geschonden. Wij vonden een

nog aangewakkerd. Niet alleen de voorrede, voor „het kort begrip," maar vooral het werkje tegen BROUWER en REDDINGIUS brachten de hartstochten in beroering. Ook DE COCK zag dat deze stap niet zonder gevolgen zoude blijven. Hij zocht daarom steun bij gelijkgezinden. „Hij zond daarom exemplaren van „dit werk aan onderscheidene leeraars in de Herv. „Kerk, die hij door hunne werken als regtzinnig had „leeren kennen, of die hem door geruchten als zoo„danig bekend waren geworden, terwijl hij aan som„migen raad en inlichting vraagde, hoe in de gemeente „het best werkzaam te zijn tot herstel van leer en „tucht." pag. (92).

Van twee hunner ontving hij antwoord, ten minste van deze alleen wordt in „het leven van H. DE COCK" melding gemaakt. Het waren de heeren L. VAN LOON, predikant te Welsrijp, en H. P. SCHOLTE, te Doveren en Genderen. Deze brieven worden, in het meergenoemde werk, op pag. 95—98, gevonden. Vooral van belang is het schrijven van H. P. SCHOLTE. Het was de eerste brief door dezen aan DE COCK, die hem

---

geschrift van eenen A. P. A. DU CLOUX, predikant te Oldebroek, 1854, waaruit wij den schrijver leerden kennen als een voorstander der Hervormde leer. Hoewel de initialen en de naam geheel overeenkomen met die, van den hier genoemde, zoo kwam het ons voor dat toch wellicht deze persoon niet dezelfde was, als die tegen DE COCK aanklachten indiende. Bij nader onderzoek bleek evenwel dat de predikant van Vierhuizen en de latere predikant van Oldebroek wel degelijk een en dezelfde persoon was. — Ons werd bovendien bericht dat hij in 1838 te Losdorp van inzichten gansch veranderd was. Het is te wenschen dat hij na dien tijd oprecht berouw zal hebben gehad over hetgeen hij tegen DE COCK had misdreven, en over de groote rol door hem als aanbrenger en aanklager, in deze geschiedenis gespeeld. — Of zulks bij hem gevonden werd, bleef ons onbekend.

persoonlijk nog onbekend was, geschreven. Uit deze letteren blijkt dat DE COCK met SCHOLTE's handelingen evenwel vrij goed moet bekend geweest zijn. Deze laatste schrijft hierin ook, dat hij toen *in 't geheel geen gezangen meer gebruikte.* Het geheel nalaten van hun gebruik was bij hem geschied, ten gevolge van een briefje en daarna een mondeling gesprek van den secretaris van het klassikaal bestuur, waarbij deze in naam van het bestuur hem „wilde dwingen om telkens gezangen te laten zingen." Hierop had SCHOLTE gevraagd of er eene kerkelijke wet bestond, die hem hiertoe verplichtte. Deze had hem niet kunnen gewezen worden, en nu handelde hij op de reeds vermelde wijze. Bij dit staaltje van 's mans hoofdigheid, door hemzelven vermeld, zegt hij toch nog iets opmerkelijks, waar hij schrijft alzoo gehandeld te hebben (namelijk het vragen naar eene wet enz.): *dewijl ik nog niet de verzekering heb in mijn gemoed op grond van Gods Woord, dat ik wegens het zingen van gezangen de prediking van het evangelie mag opofferen.*"

Wij zien het dat deze SCHOLTE, veel voorzichtiger was dan H. DE COCK, hoewel zijne ontevredenheid over de toenmalige toestanden niet minder was dan die van dezen. — Ds. DU CLOUX, bleek zeer haastig te zijn. Immers, hoewel de commissie van het klassikaal bestuur zooals wij zagen, eerst den 18den November te Ulrum verscheen, om ten gevolge der gedane aanklacht, de zaken aldaar te onderzoeken, wendde deze DU CLOUX zich toch op dien zelfden dag andermaal bij missive tot het klassikaal bestuur, omdat den 17den Nov., door DE COCK twee kinderen uit zijne gemeente waren gedoopt. Nogmaals schreef de heer DU CLOUX den 3den December aan voormeld bestuur

en beklaagde zich dat DE COCK getrouwde en ongetrouwde leden zijner gemeente in zijne openbare catechisatiën toeliet en onderwees en deze zelfs er toe opwekte. Ook beklaagde zich de kerkeraad van Farmsum, op aanraden van de klassis Appingedam, bij missive van den 4den Dec. dat twee paar ouders uit gezegde gemeente zich hadden verstout hunne kinderen den 3den Nov. te Ulrum te doen doopen, en dat deze aldaar in het doopprotocol aangeteekend waren" (pag. 98). Tengevolge daarvan ontving DE COCK den 14den Dec. 1833 van den scriba der klassis van Middelstum, eene oproeping om Donderdag den 19den Dec. 1833, voorm. ten 12 ure, in het Zylvesterhuis te Onderdendam te verschijnen, ten einde over bij het klassikaal Bestuur tegen hem bestaande klachten gehoord te worden. Hij verscheen. Het bestuur onderzocht of er kinderen uit naburige gemeenten gedoopt waren, en verlangde kort en bondig antwoord, op vragen gelijkluidend aan die den 18den November door zijne commissie hem waren gedaan. DE COCK beloofde dit doopen te zullen nalaten, indien hem of uit Gods woord, of zelfs uit de reglementen kon aangetoond worden, dat zulks verboden was [1]).

---

1) C. HOOYER. Kerkelijke wetten, pag. 371 de noot:

In de Syn. Verg. van 1824, is gevraagd: *of de ouders vrijheid hebben, zonder toestemming van hunnen Predikant, in eene naburige gemeente te laten doopen?* waarop de Speciale Comm. de volgende aanschrijving aan de Prov. Kerkbesturen voorsloeg: „De Alg. Syn. d. Herv. Kerk „geeft, naar aanleiding van eene aan haar gedane aanvrage, kennis aan „alle Prov. Kerkbest., dat zij in het algemeen oordeelt, dat ouders geene „vrijheid hebben, om hunne kinderen, zonder toestemming van den „Leeraar hunner woonplaats, elders te doen doopen, maar integendeel verpligt zijn, in die gemeente, waartoe zij kerkelijk behooren, die heilige plegtigheid aan dezelve te laten verrigten; terwijl

Nog werd hem gevraagd, (hoewel deze zaak bezwaarlijk kan gebracht worden onder de rubriek *bij ons ingekomen klachten*), of hij de schrijver was van het werkje tegen de heeren BROUWER en REDDINGIUS en of hij bereid was dit te herroepen. DE COCK zeide te zullen herroepen, indien hij uit de Schrift van dwaling werd overtuigd. Verder gaf men hem geen gelegenheid, zijn gedrag te motiveeren en werd de bode gelast hem uit de vergadering te brengen.

Tegen den avond van den 20sten Dec. overhandigde de bode van evengemeld bestuur, aan DE COCK's woning het vonnis van *geheele schorsing*, *zonder verlies van traktement*, den 19den Dec. door dit klassikaal bestuur geveld. Dit vonnis in zijn geheel is te vinden in „het leven van HENDRIK DE COCK," op pag. 101—104. GIESELER vermeldt het niet in zijn geheel, en citeert

---

„evenwel door den plaatselijken Leeraar, om gewigtige redenen, aan de „leden zijner gemeente toestemming mag gegeven worden, om hunne „kinderen, elders te doen doopen. Deze toestemming wordt gerekend „stilzwijgend gegeven te zijn, in die gevallen, wanneer de afgelegenheid „van woonplaats, of andere omstandigheden het langdurige en verjaarde „gebruik hebben ingevoerd, om de kinderen van sommige leden der „gemeente in eene hun meer gelegene kerk te doen doopen. Voorts „kunnen de kinderen van hen, die door hun beroep of andere omstan„digheden, bij afwisseling in verschillende gemeenten vertoeven, dáár „gedoopt worden, waar zich de ouders werkelijk bevinden"

De Synode heeft evenwel deze aanschrijving *niet* gedaan; ofschoon zij wel oordeelde dat, indien op dit stuk bepalingen behoorden gemaakt te worden, die, welke door de Commissie waren voorgedragen, allermeest moesten in aanmerking komen (Syn. Hand. 1824, blz. 53—57). Eerst in 1842, heeft de Synode bepaald: „dat voortaan geene kinderen buiten „de gemeente, waartoe de ouders kerkelijk behooren, gedoopt mogen „worden, zonder *schriftelijke toestemming* van den Predikant dier ge„meente (Syn. Hand. 1842, bl. 126). Wij zien dus dat het klassikaal bestuur DE COCK op diens vraag; uit *de kerkelijke wetten niet kon aantoonen*, dat zijne handelingen verboden waren.

onzuiver. Bij het eenigszins aandachtig gadeslaan van dit stuk, weet men niet wat het meest te moeten afkeuren, de onjuistheid van wetsinterpretatie, of de slordigheid waarmede het gesteld is, of bovenal het zoeken naar *een* stok om den hond te slaan. De handelwijze van het klassikaal bestuur is zeer wonderlijk. Er *bestonden klachten* tegen DE COCK, bij dit bestuur ingebracht. Hij werd geciteerd den 20sten Dec. voor dat bestuur te verschijnen, *wegens tegen hem bestaande klachten.* Wat waren die klachten? Niets anders dan de klachten over het doopen van kinderen uit vreemde gemeenten. Hiervoor was den 18den November eene commissie afgevaardigd. Evenwel begint het vonnis van schorsing met de woorden: „Het klassikaal bestuur van Middelstum, met vereischte nauwkeurigheid overwogen hebbende, zeker door den druk algemeen gemaakt publiek geschrift," getiteld: „Verdediging van de ware Ger. Kerk enz." „Overwegende, dat hij zich „heeft schuldig gemaakt aan strafbare beleediging en „liefdelooze veroordeeling .... en „Overwegende dat „de Heer DE COCK door het verspreiden van zulk een „schandschrift, het verderfelijke zaad van oproer en „verdeeldheid strooit, de goede orde in de Kerk zoekt „omver te werpen enz...."

Na zoovele overwegingen volgt ten laatste even in 't voorbijgaan, *de overweging* dat de heer DE COCK door de bediening van den Christelijken *Doop* aan kinderen uit andere gemeenten.... den kring zijner bediening te buiten gaat.

Er wordt dus eene zaak in het vonnis vermeld, die volgens art. 47 van het Reglement op de uitoefening van Kerkelijk opzigt en tucht, goedgekeurd bij Koninklijk besluit van den 28sten Sept. 1825 no. 109,

en volgens den geheelen geest van dit reglement, niet kon behooren tot de rubriek *bestaande klachten*. Immers volgens dit reglement konden alleen bezwaren worden ingebracht tegen *de leer*, *de ambtsbediening*, of den *wandel* van Predikanten" enz. (art. 47). Nu is het duidelijk dat het uitgeven van een aanvallend geschrift, tegen aanvallen in geschrifte gedaan, hoe hevig ook, niet kan gebracht worden onder den term van slechten *wandel*, volgens de doorloopende beteekenis van *wandel* in dit reglement, en in het nederduitsch spraakgebruik.

De aanklachten over het toedienen van den *Doop*, konden volgens art. 47 alleen ontvankelijk worden verklaard, tenzij men DE COCK's geschrift uit het oogpunt van *leer* had willen veroordeelen. Maar er bestond immers feitelijk leervrijheid.

Het eigenaardigste evenwel is dat in de artikelen in dit vonnis opgesomd, ter staving van het gesproken recht, geen een artikel den doop, deszelfs toediening, of wat ook met den doop in verband staat rakende, wordt vermeld. Immers deze aanklachten hadden geen recht van bestaan, omdat in dit opzicht geene wetten waren overtreden, en dus ook *geen* vonnis kon vallen. Hieraangaande had zelfs vrijspraak moeten volgen. Evenwel het classikaal stuk begaat de onjuistheid, de aanklacht te vermelden, alsof het eene billijke aanklacht was, en daarna er geen woord meer van te reppen. Het geschrift tegen BROUWER en REDDINGIUS treedt dan, en uitsluitend, op den voorgrond. Het schrijven van dit stuk moet dan met alle macht gemaakt worden tot een misdrijf tegen de orde; daarom worden uit het reeds vermelde reglement van kerkelijk opzicht en tucht vele artikelen opgesomd, en wel zeer naïf, onder die alle art. 2. Immers terwijl art. 7 zegt, „dat

„alles wat de goede orde in de kerk kan verstoren, „en vergrijpingen van opzieners der gemeente in hunne „ambtsbediening, nalatigheid in hun gewigtig dienst-„werk, misbruik van macht en knevelarij, bijzonder „strafbaar zijn;" en door het vonnis DE COCK'S schrijven als eene zonde tegen dit artikel wordt beschouwd, haast het classikaal bestuur zich zulks, deze verstoring der orde te straffen, zich beroepende op art. 2 en 4; terwijl juist deze artikels, meer dan vele andere, zijn onrecht en ontrouw in het kerkelijk bestuur moesten aantoonen. Immers wat DE COCK verdedigde in zijn geschrift tegen BROUWER en REDDINGIUS, was de Hervormde leer; hij deed dus wat het bestuur dat zich op art. 2 en 4 beriep had moeten prijzen, in stede van straffen, daar juist deze artikels het *handhaven dier leer* voorschrijven [1]). De kerkelijke besturen handhaafden nergens meer de Hervormde leer. Er bestond facto leervrijheid. Doch van den anderen kant, ging het dan allerminst aan, terwijl in een belangrijk punt tegen de artikelen van wet werd gezondigd, een ander gedeelte dier artikelen zoo te gebruiken en te verwringen, dat men daarmede onder schijn van de orde handhaven, integendeel zich nog gewelddadig verzette

---

1) De artikels zijn:

Art. 2. Deze onderscheidene vergaderingen stellen zich ten hoofddoel de handhaving van den Godsdienst, *bijzonder der Hervormde leer* en der zuiverheid van zeden, welke haar is aanbevolen, en nemen kennis van daden en handelingen, welke strijden tegen de kerkelijke wetten en reglementen.

Art. 4. Kerkelijke vergaderingen, zich zorgvuldig onthoudende van alles, wat tot burgerlijk bestuur of regtspleging behoort, hebben vooral te letten op de ambtsverrigtingen, en den wandel der genen, *wier leer en gedrag*, als van kerkelijke ambtenaren, op de gemeente eenen meer regtstreekschen invloed oefenen.

tegen hen, die leerden en verdedigden, wat de kerkelijke besturen moesten handhaven en beschermen, namelijk *de leer* der Hervormde Kerk. Dit is hier geschied. De Cock was strafbaar omdat hij tegen Brouwer en Reddingius, de Gereformeerde leer gehandhaafd had. En hierop moeten dan ook alle artikelen slaan die in het vonnis opgesomd worden. Geen een artikel heeft betrekking op den doop. Nu evenwel moeten wij ons zeer verwonderen, hoe men zulke artikelen heeft durven bijbrengen. Immers in geen een dier artikelen, wordt de vrijheid gegeven, iemand te schorsen, om zijne verdediging der Gereformeerde leer. In geene dier artikelen wordt maar eenigszins iets gezegd, wat dezen stap van het classikaal bestuur kan rechtvaardigen. Toch wordt, na eene zaak in het geding betrokken te hebben, die daarin niet kon worden gebracht, na op het punt van het doopen van kinderen uit vreemde gemeenten, in het voorbijgaan een afkeurend woord gesproken te hebben, zonder aanwijzing van het recht daartoe, en na opsomming van artikelen, die men wil laten zeggen, wat geen jurist daar ooit in lezen kan, ten slotte de wonderlijkste handgreep vertoond, door te besluiten: „Dat de heer Hendrik de Cock, predikant te Ulrum, „uit hoofde van zijnen ergerlijken handel en overtreding „van zijne verpligting, als leeraar zal zijn geschorst „in alle deelen van zijn dienst enz...., tot zoo lang „de heer de Cock voor het classikaal bestuur van „Middelstum zal hebben schuld beleden, zijne veroor„deeling en tentoonstelling van genoemde predikanten, „herroept, en in geschrifte verklaart en belooft, zich „aan zulk eenen ergerlijken handel en wanorde, niet „verder schuldig te zullen maken." Waar blijft nu de overtreding begaan door het doopen van kinderen —

uit naburige gemeenten. Dit wordt zeer behendig vergeten, en de oorzaak dezer schorsing, is *de veroordeeling en tentoonstelling* in geschrifte van predikanten, die in de Hervormde Kerk, de leer dier kerk bestreden, en door DE COCK juist op deze onwettige handeling in 't openbaar waren opmerkzaam gemaakt [1]).

Nog wilden wij eenige zaken aangaande dit vonnis doen opmerken. Het vonnis vermeldt dat DE COCK deze liefdelooze bejegening, den twee meergenoemden aandeed, „zonder dat hij vooraf bij eenig competent kerkelijk bestuur eenig bezwaar tegen genoemde predikanten heeft ingebragt, en deszelfs uitspraak afgewacht." Op de classikale vergadering waar BROUWER hem tot het schrijven van dit tegenschrift uitdaagde, had DE COCK bij die vergadering een aanklacht tegen BROUWER ingediend *over zijne afwijking van de Gereformeerde leer* [2]). Was het classikaal bestuur dit vergeten?

Verder, dit bestuur, beroept zich op veel artikels, ook uit het „Reglement op de uitoefening van Kerkelijk opzigt en tucht" van 28 Sept. 1825, maar vergeet art. 14 van datzelfde reglement op zich zelven toe te passen. De vergadering toch van 19 Dec. werd door 5 van de *tien* leden bijgewoond, en sprak hoewel de vereischte *twee derden* ontbraken, een vonnis van *alge-*

---

1) Wij moeten hier protest aanteekenen tegen de woorden van Dr. C. E. VAN KOETSVELT, in „de Christ. Wereld der laatste halve eeuw" pag. 516: „De onbeschofte oppositie van Ds. DE COCK te Ulrum, inzonderheid tegen de Evangelische Gezangen, had aanleiding gegeven tot zijne schorsing en daaropvolgende afzetting." In het decreet van Schorsing, worden de Evangelische Gezangen geenszins vermeld. De aanleiding tot schorsing was in 't bijzonder, het geschrift tegen BROUWER en REDDINGIUS, en meer in 't algemeen het verkondigen en handhaven *der Gereformeerde leer*.

2) Zie „H. DE COCK" pag. 106 beneden.

heele schorsing zonder verlies van traktement, uit, tevens bepalende dat zulks, *in alle gevallen* effect zoude sorteren. [1]). De Cock onderwierp zich aan dit onwettig vonnis onder protest, en verhinderde zelfs met alle macht bij zijne gemeenteleden het begaan van daden van geweld. Den 23sten Dec. diende hij een protest in aan het „provinciaal kerkbestuur van Groningen."

Dit is een krachtig en mannelijk woord, evenwel wordt hierin niet de afwijking van art. 14 door het klass. bestuur begaan, aangetoond. Hij en zijn kerkeraad wisten toen nog niet dat zoodanig artikel bestond. Nog diende hij zijne klachten in „bij den gouverneur en de gedeputeerde staten van de provincie Groningen" [2]). Op dit laatste adres werd den 7den Jan. 1834 geantwoord, dat de gouverneur en de gedeputeerde staten zich onbevoegd achtten om van de grieven en bezwaren kennis te nemen. De gemeente te Ulrum was zeer verbitterd over deze schorsing. Ten bewijze dat de Cock's zaak de hunne was, moge ook dienen dat beide evengemelde protesten ook van de onderlingen en diakenen uitgingen, en door den geheelen kerkeraad onderteekend waren. Ook werd volgens de woorden van zijnen levensbeschrijver, daar hun leeraar niet voor de gemeente mocht optreden; „omdat men de behoefte aan den Heere, zijne hulp en zijn licht gevoelde en van hem alleen het heil verwachtte," be-

---

1) Art. 14. In kerkelijke vergaderingen wordt, over alle op het kerkelijk opzigt betrekking hebbende zaken, bij volstrekte meerderheid der tegenwoordig zijnde leden besloten; zullende echter geene uitspraak gedaan worden, ten zij ten minste *twee derden* van de leden der vergadering tegenwoordig zijn.

2) Beide protesten zijn zeer belangrijk, en te vinden „H. de Cock" pag. 110—113 en 115—118.

sloten tot het houden van bedestonden, in een locaal aldaar. In deze bedestonden werd zoowel door DE COCK als door anderen voorgegaan. Wij vinden vermeld dat DE COCK in die dagen vele blijken van sympathie uit bijna alle oorden des lands mocht ontvangen. De deelneming die hij evenwel bij leeraars mocht vinden was zeer gering, bleek althans niet. Slechts een hunner, en wel H. P. SCHOLTE, schreef hem eenen broederlijken brief (pag. 119—123).

Opmerkelijk zijn in dit schrijven, deze woorden: „Hoe staat uwe gemeente onder dit geval? Is zij „bereid om eenparig met kerkeraad en kerkvoogden „protest in te leveren tegen uwe afzetting, en zich on„afhankelijk te verklaren van de Synodale Hervormde „Kerk en als eene afzonderlijke Gemeente des noods „haren eigen herder en leeraar zooveel mogelijk te „bezoldigen, en alzoo een vrij toevlugtsoord te wor„den voor alle bedrukte en gehate sionskinderen in „den omtrek? is dit zoo dan wordt mij de toekomst „voor Neerlands kerk helderder..... enz." Hieruit blijkt dat SCHOLTE verder zag, en reeds niet geheel onvertrouwd was, met de gedachte van scheiding, van het stichten eener vrije gemeente. Of deze woorden op DE COCK, die nog nimmer aan afscheiding had gedacht van invloed zijn geweest, is moeijelijk uit te maken, daar zulks van den kant van DE COCK's levensbeschrijver uitdrukkelijk wordt ontkend. Evenwel blijkt ons, dat die brief van SCHOLTE indruk op DE COCK heeft gemaakt. Hieruit werd hij opmerkzaam op de overtreding van art 14, door 't Classikaal bestuur. Ook vinden wij vermeld dat in de bedestonden of samenkomsten na de schorsing geregeld gehouden, tusschenbeide *de belangrijkste brieven die hem en der*

Gemeente toegezonden waren, openlijk werden voorgelezen. Dit zal, daar SCHOLTE's brief al zeer „opmerkelijk" was, met dezen zeer zeker geschied zijn; en daardoor hebben ook de hieruit vermelde woorden, in wijder kring, op de gemeenteleden invloed kunnen uitoefenen.

Den 22sten Dec. verzond DE COCK, die alle moeite deed de schorsing te ontgaan, een adres aan Zijne Majesteit den Koning; eveneens werd in het begin van Febr. 1834 door hem een brief aan het Prov. Kerkbestuur van Groningen verzonden, om de aandacht van dat bestuur te vestigen op gebreken in den vorm zijner procedure en op de overtreding van art 14 van 't reglement van kerkelijk opzicht en tucht.

Den 11den Febr. 1834 werd hem op den laatstvermelden brief geantwoord: „dat volgens het oordeel van het Prov. Kerkbestuur een nader onderzoek behoorde plaats te hebben, en dat er eene commissie was benoemd, ten einde dit onderzoek in te stellen en der vergadering te rapporteren." Er was intusschen veel voorgevallen, dat de zaak van DE COCK zoude benadeelen. De stemming te zijnen opzichte was in plaats van verbeterd, zelfs vijandiger geworden. Waar wij op doelen, is de uitgave van het geschrift van Prof. HOFSTEDE DE GROOT, „Gedachten over de beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk."

Dit geschrift is een pleidooi voor allen, die met den Heer DE GROOT aan leervrijheid behoefte hadden. In de voorrede voor de tweede uitgave (April 1834) geeft de Hoogleeraar op wat hem tot schrijven aandreef, als hij zegt: „Diep bedroefd, dat men mijnen Heere JEZUS „CHRISTUS naar de kroon durfde steken, en zijne God„delijke Kerk, waarin zijn Geest alleen mag heerschen, „tot eene eigendunkelijke inrigting van menschen

„wilde vernederen, greep ik voor eenige maanden de „pen aan" [1]).

Verder heet het hierover in 1855: „Van die ure af is „er een onophoudelijke kamp gevoerd, nu meer dan min „hevig, door ons tegen velen, om de *vrijheid in Christus* „in onze Kerk, onafhankelijk van de Formulieren (in „den zin, waarin men deze verbindbaar maken wilde), „*voor ons, maar ook voor alle anderen, ook voor onze „tegenstanders*, (toch niet voor DE COCK) te bewaren" [2]).

De Hoogleeraar vermeldt dan ook dit, terwijl hij spreekt over zijnen strijd voor de Evangelische vrijheid in de Hervormde Kerk. Leervrijheid moest er bestaan, want waar moesten anders die predikanten heen, die naar hunne overtuiging predikten, zonder te letten op de leer der Hervormde Kerk, zonder te letten op den wil der gemeente. Hunne rust was DE COCK komen storen, ook HOFSTEDE DE GROOT werd, beducht voor de gevolgen van dien aanval, gedrongen tot spreken. Wij hebben dit geschrift een pleidooi genoemd voor de zaak der leervrijheid. Reeds de opschriften zijn hier van beteekenis: 1°. Dat men den eed niet altijd mag houden. 2°. Dat de leeraren hunnen eed moeten breken, indien zij immer hebben bezworen eene door menschen vastgestelde leer te houden. 3°. Dat zulk een eed van de leeraren der Nederlandsche Hervormde Kerk nimmer gevraagd is. 4°. Dat deze geheele beschuldiging steunt op eene schromelijke verwarring van het onveranderlijke Goddelijke Christendom en de veranderlijke men-

---

1) In 1855 luidde de opgave van het motief eenigszins anders. Daar heet het, de uitgave dezer gedachten *„was een noodsprong* enz." Zie de Groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid, pag. 224 en 225 v. boven.

2) Idem pag. 225.

schelijke beschouwing van hetzelve. Hierin beijvert de schrijver zich aan te toonen dat voor 1618, steeds het Protestantsche beginsel heeft gegolden, dat niets erkent en gelooft, dan wat op het *Woord Gods* gegrond is. Evenwel vergeet de schrijver hier op te merken dat de notie het *Woord Gods*, in den Hervormingstijd aanmerkelijk verschilde van hetgeen thans door hem en zijne geestverwanten daaronder wordt verstaan. Wat in 1618 en '19 is geschied, stelt hij voor als een terugkeer tot de Roomsch-Katholieke onderdrukking van het geweten. Toch is zijne afkeuring niet onbepaald; immers veel wat toen gedaan is, scheen door de tijdsomstandigheden te worden gevorderd. De voornaamste punten door den schrijver in 't licht gesteld zijn deze: „dat het noodwendig was, dat toen met de „omwenteling van 1795 Staat en Kerk werden ge„scheiden, de Dordsche bepalingen hare min of meer „dwingende kracht van vroeger tijden geheel hadden „verloren, en de Hervormde Kerk nu *regtens* was terug„gekeerd tot den toestand vóór de Dordsche Synode" (pag. 69). Alsof de toestand door de Dordsche Synode in 't leven geroepen, zoo geheel verschilde van dien te voren! voorts: „dat de Nederlandsche Hervormde Kerk nimmer van hare aankomende leeraren eenen eed, dien men moest nakomen, gevergd heeft;" terwijl hij toch niet kan ontkennen, dat sedert 1618 en '19 zulks was geschied. „Waarom," vraagt hij, „waarom is de „Synode van 1618 beter dan deze van 1816? Of was „de Dordsche van 1618 meer uit den vrijen wil der „Kerk zelve voortgekomen, dan de Haagsche van „1816 [1])? En is de overwegende staatkundige invloed,

1) Wij betwijfelen, of nu nog iemand zoo zou durven spreken.

„die men bij de laatste aanvoert, integendeel niet veel „sterker op de eerste zigtbaar? Best is in deze we- „reld, waar niets volmaakt wordt gevonden, daarvan „te zwijgen;" maar de organisatie van 1816 wordt met groote ingenomenheid door hem in 't licht gesteld, dewijl die gelegenheid gaf voor leervrijheid. En op welke wijze?

Zie hier wat de Hoogleeraar daarvan zegt: „De „Dordsche onderteekening had de Predikanten zelve „verpligt om, zoo zij eenig bedenken of ander gevoelen „tegen de Kerkleer kregen, dit niet te prediken of te „schrijven, maar aan het oordeel der Kerkelijke Ver- „gaderingen te onderwerpen. Dien, voor teedere ge- „wetens ligtelijk al te zwaren last, heeft de Synode „van 1816 hun afgenomen en op de Kerk overgebracht. „Ieder Predikant moet voor zich zelve naar zijn beste „weten de Kerk van CHRISTUS dienen; maar het toezigt „en oordeel, of hij zijne verpligting vervult, rust min- „der op hem, dan wel op de *Kerk* zelve," terwijl uit het onmiddellijk volgende duidelijk blijkt dat de Kerk is, de verzameling der klassikale besturen en alle andere kerkbesturen. Hiermede verviel, volgens den schrijver, de onbedachtzame eisch van sommigen, dat de Hervormde Predikanten, wanneer zij de zoogenaamde *Kerkleer verlaten*, ook als eerlijke menschen de Kerk zelve moeten uitgaan.

En waar *die* eisch verviel, daar was ook het gevaar voor de voorstanders van leervrijheid geweken. Immers, „door de groote meerderheid onzer Kerk (lees kerkbesturen, of predikanten) wordt tegenwoordig het geloof van ieder Christen zoo veel mogelijk vrijgelaten" (pag. 121).

„Laat ons," zegt de hoogleeraar, „toch weten, wat

„JEZUS en de Apostelen ons hebben geschonken, en, „nadat het geroofd was, de Hervormers ons hebben „heroverd, *vrijheid van inzigt*, en daardoor eeuwige „vooruitgang in vrijheid en heiligheid en liefde. Laat „ons het weten, en houden, wat wij hebben, opdat „niemand onze kroon roove!"

En zoo kon de schrijver der „Gedachten" besluiten: met te zeggen: *dat de twistvraag van deze dagen niet is, wat de Christen hebbe te gelooven; maar alleen, of de eene Christen het geloof van den anderen mag beheerschen.* „Door de groote meerderheid onzer Kerk wordt tegenwoordig het geloof van ieder Christen zoo veel mogelijk vrijgelaten; en het Kerkbestuur, hoewel de magt hebbende, bij erge dwaling, ook over de leer der Predikanten uitspraak te doen, *is dusverre nog geenen Leeraar, die anderen de vrijheid liet*, welke hij zelf genoot, wegens zijn geloof en zijne prediking moeijelijk gevallen." Maar er was nu eene partij verschenen, die, „de haar gegunde vrijheid misbruikte, om anderen te dwingen juist zóó te denken, als zij het verkoos" [1]).

Tegen deze partij op te treden achtte de schrijver noodig, en om haar krachteloos te maken, moesten ook „de gedachten" het hare bijdragen; opdat niet „een *nieuw juk van dienstbaarheid*," onder deze benaming werd de verplichting om *de leer* der kerk te leeren door den schrijver gebracht, den predikanten zoude worden opgelegd. De uitgave der „gedachten" is niet zonder uitwerking gebleven. Het werd den vijanden van DE COCK steeds duidelijker, dat hij moest uitgeworpen worden, en wat hiertoe gretig werd aange-

1) „*De haar gegunde vrijheid*," alsof het haar *recht* niet was?

grepen was zijn uitgeven of pratroniseeren van eenige geschriftjes. Hierover wordt in het „leven van H. DE COCK" gezegd: „Met onderwerping aan het vonnis der „schorsing, volhardde hij evenwel in het aanwenden „van pogingen om de leer der waarheid te verdedigen." Deze werkjes werden, daar DE COCK te veel met bezigheden overladen was niet door hem zelven geschreven, maar door gemeenteleden waaraan hij zulks opdroeg, terwijl zij dan door hem uitgegeven en van voorredenen voorzien werden. Eene dier stukjes „Openlijk protest enz." was (pag. 134) opgesteld door D. VAN DER WERP, destijds hulponderwijzer en L. DIJKSTRA, iemand die van der jeugd aan turfarbeider is geweest. DE COCK was hierin onvoorzichtig. Hij deed zulks evenwel niet ondoordacht maar „door de ondervinding ge„leerd, dat de verbastering der leer niet van het volk, „maar van de mannen der wetenschap was uitgegaan, „kon hij niet verdragen, dat de niet Theologen van „beroep, onbevoegd werden verklaard, om over de „verschillen der leer te oordeelen." Een ander werkje tot die groep behoorende was: „*De Evangelische gezan„gen getoetst en gewogen en te ligt bevonden door* JACOBUS „KLOK, *verwer en koopman te Delfzijl, met eene korte „voorrede en uitgegeven door* H. DE COCK, *Gereformeerd „leeraar te Ulrum.*" De stijl en inhoud dier werkjes, was dan ook alleszins barbaarsch. En het verwondert ons niet dat zelfs vrienden van DE COCK en vijanden der gezangen, hunne afkeuring over het uitgeven van van zulke werkjes moesten te kennen geven [1]).

---

1) Uit eenen brief te vinden pag. 136 „het leven van H. DE COCK." „En in het geheel is het mij onbegrijpelijk dat al wat van dien aard in Groningen uit moet komen, door Uw WEw. moet worden gepatroniëerd.

Een werkje dat met het laatstgenoemde in verband staat, getiteld: De zoogenaamde Evangelische Gezangen de oogappel der vervoerde enz. door H. DE COCK (1835), schijnt ook tot de categorie dier door anderen opgestelde geschriftjes gebracht te moeten worden. In de voorrede wordt gezegd, dat dit werd opgesteld, omdat het geschrift van JACOBUS KLOK, bijna was uitverkocht. Hierin zoude in 't kort worden samengevat wat KLOK had geschreven. Wij zullen niets hieruit vermelden, daar vorm en inhoud van 't werkje van dien aard is, dat wij ons zouden schamen indien ooit een ontwikkeld predikant zoo zoude willen schrijven. Wij kunnen begrijpen dat zelfs een vriend DE COCK meende te moeten vragen, of er *geen* vreemd vuur, bij hem op het altaar was gekomen. En hoewel DE COCK van vroeger, zich als een onstuimig man en geenszins grondig geleerde vertoonde, zoo is evenwel tusschen wat in deze periode zijne goedkeuring wegdroeg en wat hij vroeger sprak en schreef zulk een hemelsbreed verschil, dat het bijna moeielijk valt denzelfden man in dit alles te herkennen. Het is dus duidelijk, dat bij dit gedrag, de wenken door den schrijver der „Gedachten" en vroeger door M. F. LAURMAN VAN OOSTERLITTENS [1]) gegeven, den vijanden zeer van pas moesten komen, en gereedelijk zouden opgevolgd worden.

Ik meen Uw WEw. in broederlijke vereeniging van het hart wel aandachtig te moeten maken op de mogelijkheid of in dit een en ander ook eenig vreemd vuur schuilt."

1) „Hoogelijk prijzen wij wel te dezen de vaderlijke zorg des hoogen kerkbestuurs, maar nogtans herinneren wij, met die vrijmoedigheid, welke eenen broeder onder zijne broederen,.... betaamt, aan het aloude wijze woord, waakt en zorgt: ne quid detrimenti capiat respublica christiana, pag. 31. „De dweeper," een woord aan allen die de waarheid liefhebben."

Volgens het in den brief van het Provinciaal kerkbestuur (11 Febr. 1834) aangekondigde, betreffende een nader in te stellen onderzoek, en daartoe te benoemen commissie, ontving DE COCK den 3den Maart eene uitnoodiging, om den 11den Maart voor eene commissie uit het Provinciaal kerkbestuur van Groningen te verschijnen.

Daar werden dezelfde vragen, reeds vroeger door het klassikaal bestuur gedaan, tot hem gericht; terwijl de commissie ook sprak over het uitgeven van het boekje van KLOK, tegen de gezangen. De commissie gaf DE COCK bovendien gelegenheid om zich te verdedigen (pag 159), terwijl op zijn verzoek den beschuldigde eene week tijd werd gegeven om de hem gedane vragen schriftelijk te beantwoorden. Na al wat reeds voorafging, is evenwel duidelijk dat het vonnis over DE COCK besloten, niet meer kon worden afgewend, zoo werd dan ook in eene buitengewone vergadering van den 1sten April, het vonnis der schorsing eenigszins gewijzigd, door het Provinciaal kerkbestuur bekrachtigd.

De formeele fout in het vonnis door het klassikale bestuur geveld begaan, daar de aanklacht over het doopen van kinderen uit vreemde gemeenten wel wordt opgenomen, zonder evenwel verder daarover recht te spreken, beging het Provinciaal kerkbestuur niet. Het grondde zijn vonnis alleen op de uitgave van het Werk tegen BROUWER en REDDINGIUS. De tijd der schorsing werd bepaald op *twee jaar.*

Het Provinciaal kerkbestuur sprak bovendien, terwijl het klassikaal bestuur had geschorst *met behoud van tractement*, de schorsing uit *met verlies van tractement.* Nog dient vermeld te worden dat ook in dit

vonnis, van iets betreffende de „Evangelische Gezangen" volstrekt geen sprake is [1]).

Evenwel werd van het geschrift van DE KLOK nog gebruik gemaakt. Wel was den 10den Maart, toen DE COCK voor de Commissie uit het provinciaal kerkbestuur verscheen, door diezelfde commissie met hem gesproken over de uitgave van evengenoemd geschrift, en was het dus aan het Provinciaal kerkbestuur goed bekend, hoewel het in het den 1sten April daaropvolgende gevelde vonnis niet wordt vermeld. Doch wat moet de onbevooroordeelde onderzoekers der geschiedenis dier dagen zeggen van de uitnoodiging, uitgaande van datzelfde Provinciaal kerkbestuur van Groningen, den 20sten April 1834 door DE COCK ontvangen, luidende:

Groningen, den 21sten April 1834.

Het Provinciaal kerkbestuur van Groningen vindt zich in de onaangename noodzakelijkheid, Ds. DE COCK te Ulrum te moeten berigten, dat bij hetzelve een bezwaar tegen hem gebragt is van zoodanige strekking als bij *art.* 75 van kerkelijk opzicht en tucht is vermeld, ter zake van de handelingen die de goede orde in de Kerk zouden kunnen verstoren en met name wegens de door hem gedane uitgave van het werkje, getiteld: „De Evangelische gezangen „getoetst en gewogen en te ligt bevonden, door „JAKOBUS KLOK, verwer en koopman te Delfzijl," te Groningen bij J. H. BOLT 1834 uitgekomen.

Ds. DE COCK hiervan, in voldoening, zooveel

---

1) Het vonnis in zijn geheel te vinden op pag. 163—166 van het „leven van H. DE COCK." — Opmerkelijk is daarin, de wijze waarop men de bezwaren tegen den vorm der klassikale uitspraak, en tegen de overtreding van art. 14 van Opzicht en Tucht, wil brengen buiten het geding, en niet wil beoordeelen.

noodig mogt zijn, aan art. 22 van hetzelve Reglement, bij dezen schriftelijk kennis gevende, wordt Z.Eerw. tevens van wege eene daartoe door dit bestuur benoemde Commissie uitgenoodigd om zich, ten einde door haar te worden gehoord, voor de commissie te sisteren op Maandag den vijfden Mei 1834, des morgens te elf uren, ten huize van H. VAN DER LAAN, aan de groote markt te Groningen.

Ds. DE COCK wordt verzocht den goeden ontvangst dezes en de verzekering zijner komst op tijd en plaats omschreven, ten spoedigste aan den ondergeteekende schriftelijk te berigten.

De Secrt. van het Prov. Kerkbest. van Groningen.
(*w. g.*). M. CREMER, Jz.

Immers het geïncrimineerde geschrift was voor den 11^den^ Maart geschreven, en na de uitspraak van den 1sten April, was niets voorgevallen wat recht gaf tot een nieuw geding. Toch spande het Provinciaal kerkbestuur weder de vierschaar. Daar de COCK evenwel in dien tijd namens de gemeente van Ulrum een verzoekschrift aan Zijne Majesteit moest aanbieden, verkreeg hij gelegenheid niet den 5^den^, maar den 20sten Mei voor de commissie te verschijnen. Hier gekomen werd alleen over de gezangen gehandeld. DE COCK kon nu begrijpen, dat zijne afzetting aanstaande was, indien hij bleef volharden in het aanvallen, en niet meer gebruiken der gezangen. En hier verwondert het ons, dat hij hoewel zooveel op het spel stond, toen alle aanval in dit punt vereenigd werd, niet toegaf, evenals MOLENAAR en anderen zulks konden. Of is het te verdedigen wanneer wij DE COCK, alle gelegenheid om in zijne gemeente en in de Herv. Kerk de

Gereformeerde leer te kunnen handhaven, zien afsnijden, door een eenzijdig en zeer onwetenschappelijk bestrijden en verwerpen der gezangen [1]). Uit den brief van SCHOLTE den 6den Dec. 1833 aan DE COCK geschreven, zien wij dat deze in den bundel wel eenige gezangen vond die hij kon doen zingen, en daarom aanvankelijk zulks ook deed, terwijl hij zelfs wanneer er eene wet bestond die het gedurig gebruik der gezangen voorschreef, altijd, daar de keuze vrij was, een versje zou doen zingen, omdat hij in zijn gemoed niet overtuigd was van de vrijheid om „wegens het zingen van ge-

---

1) Wij kunnen niet nalaten hier het oordeel van Dr. N. BEETS over de gezangen te vermelden, zoo als wij dat in 1848 uitgedrukt vinden in het Maandschr. de Vereeniging bl. 453: „Gij weet dat ik op dien „bundel zoo laag niet nederzie als velen. Hij zou zeker rijker en vrucht„baarder kunnen zijn, maar den tijd in aanmerking nemende, waarin „hij is samengesteld, heeft men reden om God te danken, dat hij zoo „is als hij is. Op dit oogenblik zelfs heeft het gezangboek eene gewich„tige beteekenis in de gemeente. Het maakt aan allen openbaar, dat zij „die in de Hervormde Kerk in Nederland de ware Godheid van CHRIS„TUS, de voldoening, de persoonlijkheid van den Heiligen Geest en de „Goddelijke voorbeschikking loochenen, zich met hunne ampten, bedie„ningen en aanmatigingen binnen die Kerk mogen bewegen en breed „maken zoo veel zij willen, maar dat zij er met hunne leeringen buiten „staan; en niet alleen, als zij zoo gaarne zouden willen doen gelooven, „buiten de Kerk van het jaar 1618; maar ook buiten de Kerk van het „jaar 1805." Ook willen wij hier verwijzen naar een opstel van den heer NOORDTZIJ docent te Kampen, voorkomende in „de Vrije Kerk, Vereenig. van Christ. Geref. stemmen Vijfde Jaarg. Juni 1879 getiteld: „*Nog iets over Gezangen in de openbare Godsdienstoefening.*" H. DE COCK Sen. zoude voorwaar schrikken van de conclusies, waartoe tengevolge van oordeel en onderzoek de heer NOORDTZIJ moest komen. — Hij zegt immers, dat zelfs de *Dordsche Synode in beginsel niet tegen het zingen van liederen was*, welker inhoud, „eigenlijk uit de Heilige Schrift getogen," of daarop „gegrond" is, enz.

zangen de prediking van het Evangelie te moeten opofferen" [1]).

Wat SCHOLTE evenwel in 1833 schreef, niet te durven bestaan, deed DE COCK in Mei 1834. Halstarrig bleef hij weigeren gezangen te doen zingen, dit blijkt ook uit den brief, daags voor de provinciale vergadering zoude bijeenkomen (28 Mei) dezer vergadering gezonden [2]). Daarom kon nu zonder verder verhoor of onderzoek, den volgenden dag door het Provinciaal kerkbestuur het vonnis van afzetting tegen hem uitgesproken worden. Dit geschiedde dan ook den 29sten Mei. In dit vonnis van afzetting wordt geene der redenen, in de vorige schorsingdecreten opgenomen vermeld, en hier wordt alleen vermeld *dat* DE COCK *het werkje van* KLOK *in druk had gegeven en geweigerd te herroepen, alsmede dat hij de gezangen niet meer wilde gebruiken*, dit was de eenige reden die kon gelden voor de wet, en het decreet van afzetting kan uit het wettelijk oogpunt beschouwd niet onwettig worden genoemd [3]). Wel moet worden afgekeurd, de wijze waarop: éérst niet en later wel partij werd getrokken van deze wetsovertreding, en blijkt uit alles het opzet, om DE COCK uit de kerk te weren; evenwel kan ook niet worden ontkend dat zeer ten ontijde en tot schade der goede zaak door DE COCK en de zijnen, de kleingeestige gezangenstrijd onder de belangrijke levenskwesties van dien tijd is gebracht en ten top gevoerd.

De gang der geschiedenis is sedert dien tijd snel

---

1) „Leven van DE COCK" pag. 97.

2) Te vinden pag. 187—197 in het „leven van H. DE COCK."

3) Het vonnis van afzetting is te vinden: GIESELER „de bewegingen enz." pag. 56—62, alsmede in „het leven van H. DE COCK" pag. 197—200.

geweest. De Cock's levensbeschrijver meldt ons, dat tijdens deze zijne afzetting er „door *velen* op eene geheele afscheiding werd aangedrongen" (pag. 204); maar dát de Cock daartoe niet wilde overgaan alvorens het uiterste beproefd te hebben. Dit laatste middel bestond in het Beroep op de Synode. „Hij schreef tot „dat einde eene zeer uitgebreide memorie van verant- „woording. Één zijner vrienden zond hem nog een „andere. Beide zond hij op aan de Synode en gaf „ze later in druk. Nog werd door den Kerkeraad eene „afzonderlijke memorie opgezonden" [1]). Maar wat zoude, bij den staat der gemoederen bij de tegenpartij dit alles geven? De partij der leervrijheid, aan wier hoofd de toen nog jonge hoogleeraar te Groningen zich gesteld had, scheen te hebben besloten de stem der tegenpartij tot zwijgen te brengen. Ja zelfs strekte de uitvoering van dit besluit zich uit, tot het ontslaan van eenen hulponderwijzer.

Immers wij vinden: „zelfs de jongeling D. van der „Werp was kort, nadat het „openlijke protest" in druk „was verschenen, door den schoolopziener Prof. Hof- „stede de Groot, uit de school van Houwerzijl ge- „weerd, en dit zonder opgave van eene bepaalde „reden." (pag. 339). De Synode sprak dan ook het *schuldig* over de Cock uit. De maatregel van afzetting, vond zij evenwel, vooralsnog te hard.

Bij hoofdelijke stemming bleek, dat de Synode oordeelde: „dat het strafmiddel der afzetting van de dienst, „door het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen niet „onverwijld en ten allereerste op den predikant H. de

---

1) Te vinden „leven van H. de Cock" pag. 205— 232, en gedagteekend 28 Juni 1834.

„Cock had behooren toegepast te worden en alzoo de „uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van Gro„ningen tegen hem moest worden gereformeerd." Tegen dit laatste besluit werd evenwel door den President, den vice-President en den hoogleeraar Pareau protest aangeteekend. Zij vonden het niet goed dat de Synode zooals zij het noemden eenen halven maatregel nam, zwakheid toonde. Immers de Synode vernietigde het vonnis van afzetting en verleende „den heer Hendrik „de Cock den tijd van een half jaar, van heden af, „om aan het Provinciaal Kerkbestuur van *Groningen* „zijn berouw en leedwezen te doen blijken wegens het „bedrijf, waaraan, als moetende leiden tot verstoring „van de orde en eendracht in de Nederlandsch Her„vormde Kerk, hij schuldig is verklaard, ter zake van „de uitgave van het werkje, getiteld: *De Evangelische „Gezangen getoetst* enz., en het plaatsen eener aanprij„zende voorrede voor hetzelve; en om tevens bij hetzelve „Kerkbestuur plegtiglijk af te leggen en te onderteeakenen de belofte, dat hij zich van nu voortaan, zoo „in het openbaar, als in het bijzonder, stiptelijk zal „gedragen naar al de bestaande Kerkelijke Reglementen „en verordeningen, zullende, bij gebreke hiervan, na „verloop van genoemden tijd, het Provinciaal Kerkbe„stuur van *Groningen* geautoriseerd zijn, hem, namens „de algemeene Synode, van zijne dienst als Predikant in „de Nederlandsche Hervormde Kerk geheel af te zetten."

Het Provinciaal kerkbestuur van Groningen vond deze uitspraak alles behalve goed. Het dacht de Cock aan kant te hebben gezet, en nu zoude hij weder kunnen terugkomen. Had de Cock de wijsheid gehad, aan de eischen der Synode te voldoen, het Provinciaal en ook het Klassikaalbestuur had hem weder onge-

moeid in alle zijne rechten moeten doen wederkeeren. De partij voor leervrijheid was dan ook geenszins gerust. De mijn scheen verkeerd te zullen springen. Hare gevoelens worden wedergegeven, door wat GIESELER (pag. 56) vermeldt, waar hij zegt: „Mijne hoop," schreef een lid der Synode, „voor de herstelling der rust „in de Kerk, zoo verre die op menschen gevestigd is, „is nu gebouwd op de stijfhoofdigheid van DE COCK, „die, geloof ik, niet zal buigen." „Want herriep deze, dan zoude de zwakke en bevreesde partij, die in de Synode van 1834 reeds had gezegepraald, hem en de zijnen door allerlei nieuwe inschikkelijkheden geheel hebben zoeken te winnen en te behouden; de formulierbanden zouden zeker niet losser gemaakt, maar in tegendeel nauwer toegehaald worden." In dit gevaar schijnt het der evengenoemde partij goed gedacht te hebben, DE COCK zooveel mogelijk te prikkelen en te dwingen tot onbuigzaamheid. Dit immers mag men opmaken uit de brieven sedert dien tijd van wege het Provinciaal kerkbestuur hem toegezonden. DE COCK die geen man van reglementen was, ging juist bij dat bestuur te rade, om te vernemen hoe hij aan den eisch der Synode zoude kunnen voldaan. Zijne vijanden wilden hem juist in de war helpen en deden zulks. Waarom ging DE COCK ook bij hen juist om raad. De voornaamste stukken worden gegeven in het meergemeld „leven" van DE COCK. Aldaar komt ook een brief voor van den secretaris der Synode J. J. DERMOUT, bij wien DE COCK ten laatste inlichtingen had verzocht; ook deze brief is allerzonderlingst. Onder anderen zegt DERMOUT daarin, dat indien DE COCK al voldeed aan den eisch der Synodale uitspraak, toch het vonnis van schorsing nog van kracht zoude blijven. Deze brief is

een meesterstuk van de spitsvondige wijze waarop toen en nog jaren daarna in onze kerkelijke kringen het recht werd gesproken en geïnterpreteerd, en waarover ieder jurist zich niet weerhouden kan de schouders op te halen [1]). Terwijl dus de voorstanders der leervrijheid hoopten dat DE COCK niet zoude voldoen aan den

1) Dit model volge hier:

Zeyst, den 18den Aug. 1838.

WelEerwaarde, zeer geleerde Heer!

Ofschoon ik door de Synode niet gemachtigd ben, om over hare uitspraak te corresponderen, of daarvan officieel verklaring te geven, wil ik mij echter niet onttrekken aan het verzoek, mij door UEw. bij missive van den 5den dezer gedaan en uwe vragen, daarin vervat, zal ik naar mijne wetenschap tot uwe informatie beantwoorden.

Te dien einde zij het mij vergund UEw. in de *eerste* plaats te doen opmerken, dat in de uitspraak der Synode, bij appel in uwe zaak gedaan, geene de minste melding is van *schorsing in de dienst*, zelfs dat niet een der bestraffingsmiddelen uit het Regl. van Kerkelijk opzigt en tucht op UEw. is toegepast; zoodat, bij aldien er geen ander vonnis tot uw bezwaar bestond, uwe betrekking tot de gemeente van Ulrum in haar geheel zoude zijn tot den tijd toe, dat gij u ongenegen verklaardet, om aan de voorwaarde door de Synode gesteld, te voldoen. UEw. bemerkt hieruit, dat uwe vraag naar de toepassing van art. 58 op uw geval, bij de Synode behandeld, zonder reden is.

In de *tweede* plaats mag ik niet nalaten voor uwe aandacht te brengen, dat de vermelde uitspraak der Synode zich niet verder uitstrekt, dan tot het vonnis, van hetwelk tot haar geappelleerd is, te weten, *de ontzetting van de dienst*, doch, dat deze uitspraak geene de minste verandering heeft kunnen te weeg brengen in een vonnis, van hetwelk tot haar niet is geappelleerd, noch geappelleerd is kunnen worden, omdat de zaak ter tweede instantie was beslist. Het spreekt uit dien hoofde, en naar den aard zoowel van Kerkelijke als Burgerlijke regtspleging van zelve, dat alleen de regtbank, die het vonnis eener *tweejarige schorsing* tegen UEw. gewezen heeft, en dat in eene zaak, die niet voor de Synode heeft kunnen gebragt worden, UEw. van dat vonnis kan ontheffen.

Hiermede vertrouwende aan het verlangen van UEw. voldaan te hebben, noem ik mij na toewensching van den Geest der Wijsheid.

Uw. Eerw. Dw. Dienaar en Medebroeder,

J. J. DERMOUT.

eisch der Synode, verwondert het ons dat niemand der broederen die in hoofdzaak met DE COCK overeenstemmende, streden voor de rechten der oude gemeente, in deze ernstige dagen hem heeft willen dienen van hulp of raad. Alleen Ds. SCHOLTE zocht hem te Ulrum op. Voor SCHOLTE zelf werd dit noodlottig, zooals wij verder zullen zien. Alleen worde hier vermeld dat deze predikant zich vier dagen te Ulrum ophield, aldaar eenige malen voor de gemeente predikte, en belangrijke gesprekken, met DE COCK en zijne gemeenteleden voerde. Immers het denkbeeld van scheiding was begonnen aldaar ingang te vinden. Wij vinden daarvan vermeld: „SCHOLTE meer nauwkeurig bekend dan „DE COCK met de godsdienstige opwekking en verle„vendiging in andere landen, had tevens vele zaken „besproken, die bij eene eventueele afscheiding niet „van belang ontbloot waren. Ofschoon het denkbeeld „eener scheiding DE COCK in de laatste maanden steeds „meer voor den geest stond en hij zich haar als zeer „waarschijnlijk en niet ver verwijderd voorstelde, had „hij zich evenwel over de wijze waarop zij tot stand „moest gebracht worden minder bekommerd. Dit nu „was het inzonderheid, waaromtrent het spreken van „SCHOLTE, met DE COCK en den kerkeraad, tot inlichting „diende. Tijdens het verblijf van Ds. SCHOLTE werd „er echter niet tot de afscheiding besloten" (pag. 289).

Lang bleef deze evenwel niet uit. De ontevredenheid in de gemeente over de gebeurtenissen der laatste jaren, zag zich eenen weg aangewezen. Evenals vroeger het voorlezen van den reeds vermelden brief, zullen nu de woorden van SCHOLTE zeer zeker eene kracht geweest zijn, die niet moet worden miskend. Wat sluimerde in veler harten werd openbaar, men zocht

de vrijheid om de leer der vaderen getrouw te blijven niet alleen, maar ook te mogen hooren verkondigen, en het is niet onbegrijpelijk dat door het eenzijdig inzicht van DE COCK in den toestand der vaderlandsche kerk, en door den natuurlijk zeer beperkten blik der gemeenteleden, men die vrijheid alleen meende te kunnen vinden, in het losrukken van het synodaal verband, om daarna als vrije, autonome gemeente te kunnen blijven bestaan. De zes maanden van uitstel spoedden ten einde. De aandrang van den kerkeraad van Ulrum en van vele anderen, om tot afscheiding over te gaan, nam toe. Ook DE COCK meende dat de tijd om te handelen gekomen was, en dat hij zijne gemeente niet langer ten prooi mocht laten aan de willekeur der kerkbesturen (pag. 290); daarom riep hij den 13den October 1834 (maandag) den kerkeraad bijeen en deelde hem zijn besluit mede. Daar geheel de kerkeraad reeds vroeger dit begeerd had, verheugde hij zich in dit besluit van zijnen leeraar en teekende den 13den Oct. 1834, zijne acte van *afscheiding*. Deze acte was evenwel alleen de uitdrukking van het gevoelen van DE COCK en zijnen kerkeraad. Daarom werd den volgenden avond de gemeente in het huis van de Wed. HULSHOF bijeengeroepen, en na inleidend gebed en woord, deze acte voorgelezen, waarna haar gevraagd werd „of zij als gemeente voortaan in onderwerping „aan het bestuur der Hervormde kerk zou staan, dan „of zij met verwerping van dat bestuur, als eene „zelfstandige gemeente hare rechten zou handhaven; „of zij den haar ontroofden leeraar wenschte te behou„den, dan of zij haar dien roof zou laten welgevallen" [1]).

1) Wij vinden dat DE COCK deze vraag betreffende het ontrooven van

Hoewel bijna alle leden tegenwoordig waren, lezen wij dat slechts „de groote meerderheid" zich aan deze acte aansloot, en alzoo met hunne handteekeningen bekrachtigd, door deze de vereeniging met de Hervormde Kerk, zooals die sedert 1816 bestond, opzegde.

Volgens raming van H. DE COCK Jr. bestond alzoo, wanneer de kinderen medegerekend worden, het aantal dergenen die zich afscheidden om eene vrije gemeente te vormen, uit *tweehonderd zeven en veertig zielen.*

Dat dit eene groote meerderheid zoude zijn, komt ons wel wat sterk voor. Evenwel het was eene meerderheid, en wel daaronder de gansche kerkeraad, zoodat volgens het gebruik dier dagen, indien door zulk een aantal bijv. afzetting van DE COCK was gevraagd, niemand zoude geaarzeld hebben te zeggen, de *gemeente* wil DE COCK niet meer, de gemeente heeft gesproken. Daarom kan ook zeer zeker beweerd worden, dat de gemeente zich heeft willen losmaken van het verband waarin zij sedert 1816 stond. Dit is haar evenwel niet toegestaan. Zij mocht gaan, doch met achterlating van kerk, kerkelijk archief en alle kerkelijke goederen. De kerkelijke besturen namen die alle in beslag, en werden door de regeering in dat bezit gehandhaafd. Vele zijn de maatregelen van geweld en dwang, sedert op deze nu zoo gehate „separatisten" toegepast, en wat SCHOLTE en DE COCK misschien hadden gedacht te zullen bereiken geschiedde niet, daar aan de gemeente te Ulrum niet alleen alle goederen en voorrechten werden onthouden, maar zelfs de naam van gemeente,

---

den leeraar, niet had moeten toelaten. Immers hij zal toch niet gedacht hebben dat hij *de eenige* leeraar was, die te Ulrum aan de behoeften der gemeente zoude hebben kunnen voldoen. Of zoude ook zonder leeraar, de gemeente niet in de hand Gods geweest zij?

en de vrijheid om godsdienstige samenkomsten te houden haar geruimen tijd gewelddadig en onrechtvaardig werden ontzegd.

Nog eene schorsing van een leeraar, en de daaropvolgende afscheiding zijner gemeente van het Herv. Kerkbestuur zullen wij moeten nagaan. De naam van den predikant kwam, reeds voor in het bericht aangaande DE COCK. Van hem schrijft GIESELER: „HENDRIK PETER SCHOLTE is in vele opzichten het tegenovergestelde van DE COCK, daar hij even beschaafd en vlug is, als DE COCK plomp en grof. Maar SCHOLTE was kweekeling van DA COSTA en ontving van BILDERDIJK zelven een exemplaar zijner werken ten geschenke" (pag. 71).

Dit laatste door GIESELER vermeld, komt ons evenwel niet juist voor. Immers hieruit zoude allicht de lezer opmaken, dat SCHOLTE persoonlijk zeer veel omgang met BILDERDIJK heeft gehad. Dit is evenwel bepaald zoo niet. De heer BRUMMELKAMP vermeldt dat bij zijne komst aan het *Athenaeum* te Amsterdam in 1828, hij daar kennis maakte met SCHOLTE, die een jaar vroeger student was geworden, en met THORBECKE, een student der Herstelde Evang. Luthersche Kerk. Later begaven zij zich naar Leiden om hunne studiën te voltooien. SCHOLTE had reeds toen, tijdens de eerste kennismaking met BRUMMELKAMP, volgens diens zeggen, een vrij aanzienlijken voorraad boeken, en daaronder een zoo volledig mogelijk ingebonden exemplaar van BILDERDIJK'S werken. Hij was een ijverig onderzoeker van BILDERDIJK'S schriften en door hem werd BRUMMELKAMP insgelijks daarmede vertrouwd gemaakt; omgang met BILDERDIJK had hij evenwel niet. BRUMMELKAMP meent zelfs dat

het bezoek door hen BILDERDIJK gebracht, na hunnen terugkeer uit den tiendaagschen veldtocht, de eenige maal is geweest dat SCHOLTE, BILDERDIJK persoonlijk heeft gesproken [1]).

Behalve de invloed van BILDERDIJK, DA COSTA enz. die op SCHOLTE zeer groot is geweest, hebben nog op hem gewerkt de omgang met den vroeger vermelden LE FEBURÉ en het bezoeken zijner oefeningen, alsmede de kennismaking met den heer TWENT VAN ROZENBURG.

Deze eigenaar van den huize de Pauw bij Wassenaar, was in zijne jeugd een losbol geweest, en op zijn buitenlandsch verblijf te *Parijs* en *Genève* in aanraking gekomen met de zoogenaamde *Momiers*. Dit was van beslissenden invloed op hem geweest, waarna hij lid werd der afgescheiden gemeente te Genève. In den omgang van SCHOLTE en BRUMMELKAMP met dien heer, waarvan BRUMMELKAMP schrijft: „van tijd tot tijd brachten wij den dag bij hem door, gelijk hij ons ook wel te Leiden opzocht," kwam natuurlijk dikwijls de toestand der kerk in Genève ter sprake, en hierdoor is het te verklaren dat SCHOLTE reeds vroeg met het denkbeeld van vrije kerken vertrouwd werd. De toestanden aldaar, waarvan hij zich onder anderen op de hoogte hield door het weekblad: „Archives du Christianisme du dix-neuvieme Siècle, werden door hem bestudeerd en tot voorbeeld eener kerkvorming genomen. Hieruit zijn die woorden te verklaren, reeds in zijnen brief van den 9den Jan. 1834 aan DE COCK geschreven,

---

1) In het 2e deel der „Nalezingen" op BILDERDIJK's dichtwerk leest men echter een vierregelig vers: „In het Album van den Heer H. P. SCHOLTE, Th. Stud. voor zijn vertrek naar het leger."

te vinden, waar terwijl laatstgenoemde nog geenszins aan afscheiding of iets dergelijks dacht, SCHOLTE reeds schrijft: „Hoe staat uwe gemeente onder dit geval? Is „zij bereid om eenparig met kerkeraad en kerkvoogden „protest in te leveren tegen uwe afzetting en zich „onafhankelijk te verklaren van de Synodale Hervormde „Kerk, en als eene afzonderlijke Gemeente des noods „haren eigen herder en leeraar zooveel mogelijk te „bezoldigen, en alzoo een vrij toevlugtsoord te worden „voor alle bedrukte en gehaatte Sionskinderen in den „omtrek?" (pag. 121 H. DE COCK).

Hieruit is het ook te verklaren, dat toen de gedachte aan afscheiding in de gemeente van Ulrum begon te rijpen, bij SCHOLTE's bezoek in Oct. 1834 daar gebracht, de kerkeraad en andere gemeenteleden, hem, van wiens even aangehaalde woorden wij reeds vroeger aantoonden dat zij in de gemeente aldaar invloed hebben kunnen oefenen, en van wiens kennis der vrije gemeenten in het buitenland zij wisten, om inlichting vroegen. Immers wij citeerden reeds vroeger de woorden: „SCHOLTE meer nauwkeurig bekend dan „DE COCK met de godsdienstige opwekking en verle„vendiging in andere landen, had tevens vele zaken „besproken, die bij eene eventueele afscheiding niet „van belang ontbloot waren" [1]).

Evenwel was SCHOLTE voorzichtig, zooals ons reeds bleek uit wat hij DE COCK schreef over het gebruiken der gezangen, en waarschijnlijk zoude hij niet uit het kerkverband gegaan zijn, indien niet het even vermeld bezoek aan DE COCK tijdens diens schorsing gebracht, voor hem in dit opzicht noodlottig ware geworden.

---

1) Pag. 289 „Leven van H. DE COCK."

Immers had hij volgens zijne eigene woorden, toen hij „uit belangstelling in de zaak des Heeren" dit reisje naar Groningen ondernam, niet de minste gedachte, „dat daaruit voor zijn persoon eenige moeielijkheden zouden voortspruiten;" zelfs zegt hij: „had ik dit vermoed, welligt had de vrees mij teruggehouden" [1]).

Daar gekomen verzocht de Kerkeraad hem des Vrijdagavond's eene predikbeurt voor haar te vervullen. Daar de Kerkeraad niet geschorst was en SCHOLTE art. 11 van het reglement op de vacaturen niet kende, meende hij zulks te kunnen aannemen; toen hem evenwel gevraagd werd ook des Zondags voor de gemeente op te treden, zeide hij dat de Consulent hierin moest gekend worden, daar deze dien Zondag de vacaturebeurt moest vervullen. De afgevaardigden uit den Kerkeraad, vonden den Consulent niet bereid om zijne beurt af te staan, daar zooals deze zeide, hij Ds. SCHOLTE niet kende. SCHOLTE begaf zich daarop in persoon naar den consulent Ds. SMITH van *Leens* om met hem kennis te maken, en hem te verzoeken de zondagsbeurt hem af te staan. De consulent weigerde van zijn beurt afstand te doen, en wilde bovendien zelfs met bedreiging van de burgerlijke macht, SCHOLTE eveneens van het prediken op dien Vrijdagavond afhouden. Art. 11 van het reglement op de vacaturen werd evenwel aan SCHOLTE niet getoond. Het is dus duidelijk, dat waar de consulent voor dit zijn gedrag geen wettelijke gronden aanvoerde, SCHOLTE over dit onheusch onthaal niet te best gestemd, antwoordde van oordeel te wezen; „dat wanneer een geordende

---

1) Stukken betrekkelijk de afscheiding der Geref. gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen, door H. P. SCHOLTE, pag. 11.

„Kerkeraad hem als een geordend Predikant eene „predikbeurt aanbood, wanneer er geen ander Predi- „kant dienst deed, hij dit aanbod niet kon en mogt „afslaan, maar volgens Gods woord aanhouden tijdig „en ontijdig enz." [1]).

Hij predikte dan ook op dien Vrijdagavond, en doopte de uit de gemeente aanwezige kinderen. Des Zondags wilde de consulent hem niet laten optreden, waarop hij ten slotte op een stuk land van DE COCK, eene toespraak hield tot de onrustige en over het gedrag van den consulent verbitterde menigte. Uit de stukken blijkt dat het weigeren van den consulent, voortsproot uit een bevel door hem van het Provinciaal kerkbestuur van Groningen ontvangen. Overigens is er geen reden, aan DE COCK of SCHOLTE opruien der menigte toe te dichten. Zelfs zien wij, ook uit het gekleurde bericht bij GIESELER, over wat toen voorviel, dat door het krachtig optreden van SCHOLTE de de consulent voor mishandeling en misschien nog erger, bewaard werd. Er werd evenwel eene aanklacht van rustverstooring tegen SCHOLTE ingebracht, ook bij den wereldlijken rechter. Ook was een artikel van het reglement overtreden. En hoewel SCHOLTE betuigde, eerst later dat artikel te hebben leeren kennen, zoo scheen de gelegenheid te schoon, dan dat men die niet zoude aangegrepen hebben, om zich hierdoor van eenen zoo lastigen gereformeerde te ontdoen. Immers hij was een der *bilderdijkianen*. Hij was geen vriend van leervrijheid. Hij had in zijne prediking maar al te duidelijk zijne „Dordsche" gevoelens geopenbaard. Het was daarom best, hoe eer hoe beter zulk een

---

1) Idem pag. 12.

beroerder Israël's uit te werpen. Van hooger hand kreeg dan ook het classikaal bestuur van Heusden bevel, om SCHOLTE die zich onder zijn ressort bevond te schorsen.

Zoo alleen kan dit verklaard worden, dat een predikant, op wien overigens niets te zeggen viel, die getrouw was in zijn ambt, zonder voorafgaande waarschuwingen, onmiddellijk tengevolge der overtreding van art. 11 op het reglement der vacaturen *werd geschorst*, evenwel zonder verlies van tractement [1]). Van dien tijd af begon het stelselmatig schorsen, van alle die men slechts met eenigen schijn van recht, alzoo uit de Hervormde Kerk konde verwijderen. Men hoopte alzoo den aanval tegen hen die de Kerk tot een gemeenschappelijk huis voor alle meeningen, en voor iedere richting wilden maken, voor goed te ontzenuwen, en dan, indien slechts Éénigen aan het algemeen welzijn zouden opgeofferd zijn, dan zoude *de gouden eeuw* voor onze Kerk een aanvang nemen, waarin „oude geschillen en twisten onder de broeders vergeten, zelfs de namen der onderscheidene partijen verdwenen zouden zijn, en een geest van vereeniging, van broederlijke liefde, van *Christelijke verdraagzaamheid* zoude worden uitgestort." Men heeft zich evenwel bedrogen. Wel is SCHOLTE henen gegaan. Hij toch voorziende, wat het einde zoude zijn van dit begin, teekende den 1sten Nov. 1834 met zijne geheele [2]) gemeente eene acte

---

1) Art. 11. De Consulent vervult bij den Kerkeraad in allen opzigte de plaats van den *Pastor loci;* geene Kerkeraads-vergadering mag gehouden worden, dan in zijne tegenwoordigheid; en zal, zonder zijne toestemming, in eene vacante gemeente niemand iets mogen verrigten, dat tot het Herder- en Leeraarsambt behoort.

2) Slechts *zes* mannelijke en *twee* vrouwelijke ledematen hadden zich van de onderteekening onthouden.

van afscheiding van het Hervormd Kerkbestuur, waarbij men verklaarde zich voortaan te zullen richten naar de aloude kerkelijke liturgie, de formulieren van eenigheid en de Kerkeordening der Synode van Dordt, gehouden in den jare 1618 en 1619.

Maar de vrede werd hierdoor niet verkregen. Immers de strijd over de geldigheid der formulieren en over het *quia* of *quatenus* was reeds ontbrand. De „gedachten" van den hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT hebben dien strijd helpen aanwakkeren, en de Synode van 1834 ontving reeds verscheidene adressen waarin haar werd gevraagd wat de bedoeling en beteekenis was van het in 1816 opgesteld onderteekeningsformulier voor aankomende predikanten. Deze teekenen van hernieuwd leven in de gemeente, hebben ook in 1834 grooten invloed op de handelingen der toenmalige Synode geoefend, zoo zelfs dat velen haar beschuldigd hebben van *halfheid* in hare besluiten, van vreeze om door te tasten. Evenwel was de oorzaak alleen gelegen in het verschil dat zich in de Synode zelf openbaarde en waarvan GIESELER (pag. 85) ons meldt: „dat er *ééne partij* op de Synode geweest was, die eene verbintenis aan de Symbolische boeken wenschte uitgesproken te hebben, en *eene andere*, die zulk eene verbintenis op elke wijze had willen voorkomen."

Zoo zien wij dan op het einde van 1834, de Hervormde Kerk in groote onrust verkeeren. De behendige pogingen eener Partij om den historischen bodem te verlaten, en leervrijheid in te voeren, hadden tegenstand gevonden. De oogen der gemeente waren geopend. En een strijd was ontbrand, die nu nog voortduurt. Ook zagen wij twee der toenmalige strijders, met hunne gemeenten buiten het Hervormd Kerkge-

noodschap geraken, en zulks waarlijk niet alleen uit vrije beweging, maar voor een groot deel daartoe gedrongen. Voor hem, die rustig de toenmalige gebeurtenissen kan beschouwen, is er in die beide afscheidingen veel verkeerds op te merken. Bij DE COCK en SCHOLTE, vinden wij te weinig overleg met de overige aan de kerkleer getrouwe leeraars en gemeenten. Ook werd bij den eerste veel gebrek aan voorzichtigheid gevonden, en is tegen beiden veel aan te voeren, over hun kleingeestig opdrijven van het verzet tegen de Evangelische gezangen. — Bij SCHOLTE ook is de afscheiding, wat vluchtig geschied. Op beiden meenen wij dit te moeten aanmerken, dat zij na hunne schorsing of afzetting, hunne gemeenten met zich medetrokken in de afscheiding. Waren zij dan de eenige goede predikanten? Veel beter ware het onzes inziens geweest, ook waar de gemeenten met hen mede wilden uitgaan, dit af te raden en zooveel mogelijk te verhinderen. Ook moet het ons hier van het hart, dat en bij DE COCK en bij SCHOLTE, ook zonder verkrachting van hun geweten, de afzetting door hun eigen gedrag waarschijnlijk had kunnen voorkomen worden. Maar waar wij dus, deze beide afscheidingen volstrekt niet kunnen goedkeuren, daar moeten wij toch erkennen, dat ook aan den kant der tegenpartij groote schuld wordt gevonden. Dat er groote onwaarheid was in de kerkelijke toestanden, waarbij de Kerkbesturen den schijn aannamen, dat zij de oude belijdenis nog handhaafden, terwijl zij die inderdaad ondermijnden. Dat vooral in de kerkelijke procedures tegen DE COCK groot onrecht geschiedde, en dat alzoo niet geheel onbegrijpelijk is, dat dit alles te zamen genomen, deze beide mannen, omdat de overmacht der wederpartij

door hen onoverwinbaar geacht werd, buiten het toenmalig kerkelijk verband, eene basis zochten, waarop zij het recht der belijdenis konden handhaven en de leer der Gereformeerde Kerk ongeschonden belijden en bewaren. Zij beweerden:

„Dat de Formulieren in het Herv. Kerkgenootschap, voor leer en tucht zonder kracht waren.

Dat de Symbolische Schrift de grondslag van de Hervormde Kerk is.

Dat de Hervormde Gezindheid, getrouw aan dit kenmerk van haar bestaan, op grondwettige bescherming recht heeft."

Daarom scheidden zij zich volgens hunne woorden ook niet af van de oude Gereformeerde Kerk, maar van het toenmalig Kerkbestuur of volgens DE COCK van de Nederl. Herv. Kerk. Zij waren de hervormde gezindheid toegedaan, en meenden op dien grond ook in het bezit hunner kerkelijke goederen, en de uitoefening van hunnen eeredienst door de regeering gesteund te zullen worden. Dit is evenwel niet geschied, en een reeks van vervolgingen, en kleingeestige kwellingen moesten alle de zoodanigen geruimen tijd ondergaan. Deze gebeurtenissen te beschrijven zoude ons evenwel te ver voeren. Wij stelden ons dit niet tot taak. Alleenlijk willen wij besluiten met een schoon woord van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, dat ook het onze is, na het beschouwen der geschiedenis van HENDRIK DE COCK en HENDRIK PETER SCHOLTE met hunne gemeenten.

„Onder het bejammeren van de Afscheiding heb ik „steeds sympathie voor de Afgescheidenen gehad.

Sympathie, in den etymologischen zin van medelijden; sympathie, in de uitgebreide beteekenis van belangstelling en deelneming in hun werk en lot.

Medelijden om de grootheid van het onrecht.

Medelijden om het blijkbare onzer broederlijke betrekking: als één lid lijdt, zoo lijden alle leden mede.

Belangstelling, omdat zij getoond hebben iets, en veel zelfs, voor hun overtuiging over te hebben. Die overtuiging moge dwaling geweest zijn; zij hebben desniettemin het bewijs geleverd dat er in Nederland te midden van zooveel slapheid in de behartiging van hooger beginsel, van zooveel verslaving aan eigenbelang, bij sommigen echter nog bereidvaardigheid is om aan hetgeen men voor waarheid houdt, eenig offer te brengen." „In het voorbeeld van menig afgescheidene is het gebleken dat het niet geheel aan eene christelijke veerkracht ontbreekt, die zich verder uitstrekt dan tot redekaveling en schriftelijk protest" [1]).

---

1) Mr. Gr. v. Pr. Het regt der Herv. Gezindheid pag. 125 en 126.

BESLUIT.

Waar wij aan het einde van onze taak gekomen zijn, en nog eenigszins eenen terugblik willen werpen op het veld waarop wij ons bewogen hebben, daar is het duidelijk dat de inwendige toestand der Hervormde Kerk alles behalve gunstig was te noemen. De *oude* gemeente werd gedrukt door eene partij, die met schending van het Geloof der Kerk, door middel van de organisatie van 1816, alsmede door middel van behendige, evenwel niet zuivere, wetsinterpretatie en bovenal door de overeenstemming waarin zij verkeerde, met den oppervlakkigen, revolutionairen tijdgeest, zich niet alleen binnen de Oude Kerk zag gehandhaafd, maar daarover ten slotte de macht hoofdzakelijk in handen kreeg. Hierdoor kwamen overal onzuivere toestanden. Een indringer in vreemden erve, wil zich liefst voordoen als rechtmatig bezitter, en wordt alzoo onwaar. De in zijne rechten verkorte eigenaar, wil den indringer weren, waardoor wederom deze laatste vervalt tot onrechtmatig *geweld*. Zoo ging het ook in onze kerk. De partij der Leervrijheid, deed zich soms voor, als de echte afstammeling der Hervorming, als

de zuivere kinderen der Kerk dezer landen voor 1618 en 19; maar aan den anderen kant, gunde deze zelfde partij, aan de gereformeerden de vrijheid niet, hunne leer te prediken; de echte zonen van het huis der Hervormde Kerk, waren haar grootste vijanden. De *onwaarheid* der toenmalige kerkelijke toestanden wordt zelfs door afstammelingen dier oude partij van leervrijheid, erkend. Wij hebben daartoe slechts te verwijzen naar de aanteekening van Dr. C. E. van Koetsveld, op pag. 518 zijner uitgave van Nippold's „historische tafereelen", waar wij deze zinsnede releveeren: „*Maar even zeer betreuren wij de onwaarheid der kerkelijke toestanden, waarbij de kerk den schijn aannam, dat zij hare oude belijdenis nog handhaafde*".

En voor het uitoefenen van onrechtmatig geweld, pleit vooral de geschiedenis der beide afscheidingen, die wij zoo even onderzochten.

Indien wij evenwel het duidelijk uitspreken, dat in deze gevallen geweld werd gepleegd, en groot onrecht geschiedde, zoo kunnen wij toch die afscheidingen geenszins goedkeuren. Zooals wij reeds te voren opmerkten, hebben wij dit tegen de Cock en Scholte, dat zij geschorst en zooals de eerste afgezet zijnde, niet daarin berustten, die smaadheid droegen, maar zich toen uit de Kerk begaven, en *last not least*, hunne gemeenten met zich mede trokken in die *scheiding*. De motieven voor die scheiding komen ons dan ook niet voldoende voor. In beide Acten van afscheiding komen klachten voor over de kerkbesturen, als die menschelijke bepalingen stelden boven Gods woord. Hierin wordt aangeduid wat ook Mr. Groen van Prinsterer reeds in 1843, in „Aan de Hervormde Gemeente in Nederland" aantoonde, en later

aldus weder den belanghebbenden herinnerde, toen hij schreef:

„Reeds in 1843; reeds in 1837 en vroeger, toen men de Afgescheidenen uit de Kerk en uit een dreef, was de volgende jammerlijke tegenstelling juist. „Al hebben we niet één geloof, we hebben één kerkelijk reglement. Den Bijbel mag ik verwerpen, mits ik de kerkliederen bij reglement ingevoerd, zing. Aan CHRISTUS mag ik de hulde der aanbidding ontzeggen, zoo ik aan de Synode onderdanigheid bewijs. Die het geloof der Kerk van harte belijden en van de reglementen afwijken, zijn oproermakers; die de reglementen eerbiedigen en de Kerk vertrappen, zijn getrouwe leden, nauwgezette leeraars, en waardige hoogleeraren der Kerk" [1]).

Dat deze, door GROEN zoo duidelijk omschreven gedragslijn der kerkelijke besturen, door DE COCK en SCHOLTE wordt bedoeld, en gelaakt, is duidelijk. Maar hoe wordt dat gelaakt? Als iets dat alzoo behoort, immers neen. Daarom ook aanvankelijk verzet. Daarom werd ook door beiden gewezen op de Oneerlijkheid der leeraars, die in de Hervormde Kerk leerden, wat daar niet behoorde. Zoolang dit verzet werd gevoerd, bestond er volgens DE COCK en SCHOLTE „eene historische Kerk die, te midden van feitelijke miskenning en onrecht, haar aanzijn en rechten behoudt, iets meer dan een Kerkgenootschap, opgericht van Gouvernementswege in 1816." Maar nu verwondert het ons zoo snellen omkeer te vinden met name bij H. DE COCK, die in de acte van afscheiding zegt dat het „nu meer dan duidelijk is geworden, dat de Nederl. Herv. Kerk, niet de ware, maar de valsche Kerk is" en zulks,

---

1) Mr. GROEN VAN PRINSTERER, Confessioneel of Reglementair? pag. 11.

„volgens Gods Woord en art. 29 van onze belijdenis." Daarom verklaren DE COCK met de zijnen, geen gemeenschap meer te willen hebben met de Nederlandsche Hervormde Kerk, totdat deze terugkeert tot den waarachtigen dienst des Heeren." Dit verwondert niet alleen, maar bedroeft ons zeer. Immers volgens deze woorden, is de gansche kerk dezer landen en zulks niet in den zin van genootschap, maar van kerk afvallig. Dit oordeel is hard. Evenwel gesteld, dat dit zoo ware, dan was vóór het uittrekken der gemeente van Ulrum, toch nog een klein vonkje leven aanwezig. Waarom bleven die broederen niet, om voor en met de anderen te strijden, te bidden, te lijden. Of was de schuld en het oordeel dat op de kerk rustte, ook niet hun schuld en hun oordeel. Wij vinden in het verlaten van de kerk op dat oogenblik, wanneer de toestand was zooals de acte dien beschrijft, eene miskenning van het orgaan der kerk, eene miskenning van het lichaam van Christus. De solidariteit der gezamenlijke leden wordt miskend. Zij, leden, willen niet lijden, als de andere leden lijden. Maar neen, het is onmogelijk dat binnen een tijdsverloop van nog geen half jaar, eene kerk alle waarheid verliest, en wordt eene valsche kerk. Dit woord is alleen in moedeloosheid en onwil gesproken. DE COCK had lang gestreden tegen de verkeerde vooropstelling der reglementen, met miskenning van Gods Woord, omdat dit niet behoorde, allerminst in de Hervormde Kerk. Nu evenwel de strijd hem ging tegenstaan verandert hij plotseling, en erkent dat dit verzet, die strijd onzinnig was geweest. Immers het vooropstellen der reglementen was in de Hervormde Kerk volkomen gewettigd, het kon niet anders, want het was geen *Kerk*, zooals de Schrift

die wilde, zooals art 28 die bedoelde. *Eilieve*, waarom dan niet *voor de afzetting* tot die conclusie gekomen? Deze snijdende vraag is SCHOLTE althans ontkomen. In de acte van afscheiding zijner gemeente wordt door de onderteekenaars alleen verklaard, dat zij „*niet langer onder zulk een bestuur* [1]) *willen leven, en met hen, die er zich aan onderwerpen, in kerkelijke gemeenschap verkeeren.*" Deze verklaring is indien er termen voor bestaan, gewettigd. De gemeente van *Doveren* enz. begeeft zich niet uit de Hervormde Kerk, maar verzet zich krachtens het historisch geloof en recht dier kerk, tegen een dwalend bestuur.

Zulks te doen is niet alleen volkomen geoorloofd, maar plicht. Evenwel blijkt, dat dan die toestand slechts tijdelijk kan zijn, ten minste zulks moet door den vriend der waarheid *gewenscht worden.* En hier vinden wij weder eene tegenstrijdigheid, tusschen wat in de acte wordt gezegd, en door de daden wordt uitgedrukt. Immers ook SCHOLTE heeft zich later met DE COCK en die hen volgden, in ééne kerkgemeenschap begeven, die al dadelijk het uitsprak, dat de Herv. kerk was *de valsche kerk.* Door zijne aansluiting aan deze gemeenschap heeft SCHOLTE dus metterdaad zijne eerst gevolgde gedragslijn geheel veranderd. Het verheugt ons dat deze leeraar dit later zelf heeft ingezien. Zijn kerkbegrip was anders dan dat van DE COCK. Het heeft ook tusschen hen tot botsing geleid. SCHOLTE schrijft hierover in een opmerkelijk stukje, dat in *Amerika* geschreven, als *narede* is gevoegd bij de uitgave der stukken op hem betrekking hebbende. Hierin

---

1) Het Classikaal Bestuur van Heusden.

zegt hij: „Ter goeder trouw in mijne handelingen kon het gewisselijk niet van mij verwacht worden, dat ik na die afscheiding het Woord van God onderwerpen zou aan eenig kerkelijk leerstelsel, of de op nieuw in vrijheid geraakte gemeente zou willen binden aan de letter van eene Kerkorde, meer dan tweehonderd jaren oud. Ik was ten volle overtuigd, dat dit zelfs nooit de bedoeling der Dordsche vaderen geweest was, en ik wist met zekerheid, dat in de kerkregering die vaderen zelve niet onafhankelijk waren van de wereldlijke regering. Op de eerste Synodale vergadering werd het verschil van denkwijze en richting (reeds) duidelijk openbaar" [1]). De oorzaak der verwarring in de *kerk* wordt ook door hem terecht dieper opgevat, en niet alleen aan *eene kerkelijke organisatie* of aan *Reglementen* toegeschreven. Hij zegt: „Tegen de ernstige vermaning (Eph. 4: 30), is en wordt de Heilige Geest bedroefd, door omtrent Hem te verkeeren, als was Hij, even als de Heere JEZUS, weder ten Hemel gevaren." Daaraan schrijft hij de verwarring toe, en daaraan heeft ieder Christen schuld.

„De Protestantsche Christenen," zegt hij, „zijn altoos zeer gereed geweest, om de Apocalyptische namen *groote hoer*, *het groote Babylon*, op de Pauselijke kerk toe te passen, zonder te beseffen, dat Rome slechts eene der grootste wijken van dat *Babylon* is, en dat er door den invloed van een anderen geest dan die des Heeren, verscheidene Protestantsche wijken zijn aangebouwd."

Het verwondert ons niet dat die man, jaren daarna bij het terugzien op vroeger dagen, als een uitgewor-

---

1) Pag. 233 der „Officieele Stukken" deel I.

pene van hen, met wie hij aanvankelijk, en wel als het wetenschappelijk hoofd streed, kan schrijven: „Ik geloof, dat ik, wat mij betreft, beter zou gedaan hebben, met eenvoudig voort te gaan met prediken en doopen en gemeenschap houden met de geloovigen in de breking des broods en de gebeden, zonder mij in te laten met kerkelijke organisatie. Ik zou mijzelven en anderen velerlei onaangenaamheid gespaard hebben." En wij meenen, dat het niet alleen tot een gelooven had moeten komen, maar dat dit te doen, de eenige juiste weg voor SCHOLTE, ook in verband met zijn afscheidingsacte, zoude geweest zijn.

Evenwel dit zoude ons te ver voeren, alleen worde hier aangeduid dat op de vraag: wat is, en hoe bestaat de Kerk, SCHOLTE en DE COCK geen eensluidend antwoord gaven. SCHOLTE kon de Hervormde Kerk geen valsche Kerk noemen, DE COCK deed zulks. SCHOLTE zeide uit de Schrift te leeren: „*dat de Kerk bestaat* uit geloovigen, doch dat op aarde mogelijkheid bestond dat sommige menschen geloof konden belijden zonder het te bezitten, en dat dus de waarschijnlijkheid bestaat dat de hypocriten onder de geloovigen vermengd zullen zijn, dewijl God alleen de kenner der harten is." DE COCK, en de overige afgescheidenen, maakten evenwel onderscheid tusschen *leden* en *ledematen*, door de *eerstgenoemden* verstaande *bekeerde* en *wedergeborene* menschen, en door de laatstgenoemden *onbekeerde* [1]), doch de Kerkleer toestemmende personen. De eerstgenoemden waren *in de Kerk*, de laatstgenoemden *in den schoot der Kerk* [2]).

---

1) *Onbekeerd*, dus gelijkluidend met *niet wedergeboren*.

2) Zie Bijlage B. pag. 285 en 286 deel I. Officieele stukken.

Het verkeeren *in den schoot der Kerk*, was dus een gevolg van het *toestemmen der kerkleer*. Stemde men die niet toe dan verkeerde men niet meer in *den schoot der Kerk*, en behoorde men tot de valsche Kerk. Het al of niet zijn of blijven in *den schoot der Kerk*, was dus geheel afhankelijk van ieders menschen *wil* en *verstand*. Ja eigenlijk konde eerst van iemand, als hij tot jaren des onderscheids was gekomen, gezegd worden dat hij verkeerde in den schoot der Kerk. Immers te voren konde hij der kerkleer niet toestemmen. Wij voor ons gelooven dat niet het *toestemmen der kerkleer*, maar het *ontvangen van den doop* iemand brengt in de Kerk. Wordt niet volgens ons formulier, de doop het zegel en de bekrachtiging hiervan, dat God ons door zijnen Heiligen Geest tot lidmaten van zijnen eeniggeboren Zoon, en alzoo tot zijne kinderen aangenomen heeft? Het komt ons voor dat ook in dezen moet gezegd worden „Soli Deo Gloria." God neemt ons op en plant ons over in zijne Kerk, in het lichaam van CHRISTUS. En zulks door den Doop. Van daar dat tusschen *gedoopten* door ons geene scheiding mag gemaakt worden, als bijv. door DE COCK van *wedergeborenen* en *niet wedergeborenen*. Wel zullen niet alle gedoopten behouden worden, maar wie dat zijn, mogen en kunnen wij niet beoordeelen. In de gelijkenis van het onkruid onder de tarwe behoudt God zich de schifting en het oordeel voor, wij gelooven dat dit onze gedragslijn moet bepalen.

Evenwel wordt de Doop door ons niet zoo beschouwd dat ieder die dien doop heeft ontvangen, behouden is. Veeleer wordt ook volgens de Schrift geleerd dat door het ongeloof, de doop zonder zegen en kracht kan blijven. Evenwel dit is eene der voorwaarden die God

mede op heeft genomen in zijn heilsplan. Van Godswege, komt de aanbieding der genade, komt de schenking van den hulp des Heiligen Geestes; maar juist daardoor wordt in den mensch die dat sacrament ontvangen heeft, de mogelijkheid gewekt, om te gelooven of niet te gelooven. Komt nu het geloof bij het ontvangen van het Sacrament, dan is men behouden. Wil men niet gelooven, dan wordt de ontvangen genade verloren, en zal God ons afsnijden van den stam CHRISTUS, waarin Hij ons had geplant. Wanneer de doop uit dit oogpunt wordt beschouwd, het eenige volgens onze meening waar de Schrift recht toe geeft, dan ziet men dat het begrip van *Kerk* veel ruimer wordt. Wat is de Kerk? De verzameling der gedoopten. Ook de Roomsch-Catholieke. Ook de Grieksche Kerk. Die alle zijn zooveel leden van een en hetzelfde lichaam waarvan CHRISTUS het Hoofd is. Onmogelijk kan dus of de Catholieke Kerk, of de Hervormde Kerk, een valsche Kerk genaamd worden [1]). Deden onze vaderen zulks ten opzichte der Roomsch-Catholieke Kerk, zij deden verkeerd. Evenwel drijft dit inzicht niet tot nalaten van strijd tegen dwalingen. In de Kerk zijn veel dwalingen ingeslopen, en het is ieders plicht daartegen te waken. Zoo is de strijd der Hervormers tegen Rome volkomen gewettigd. Maar de afscheiding in 1834 gelijkt niets op dien strijd tegen Rome. De Ned. Herv. Kerk bezat dezelfde formulieren die ook DE COCK en SCHOLTE erkenden. Alleen was hun onrecht gedaan, maar zij waren niet in levensgevaar geweest om hun geloof, en hadden met voorzichtigheid handelende, zelfs in hunne gemeenten ongedeerd hebben

---

1) Kerk in dien zin, voor eene afdeeling der eene algemeene Kerk.

kunnen blijven leeren. Wij kunnen niet zien dat in 1834 de Heilige Geest werkzaam was in de afscheidingen door ons beschreven. De Hervorming evenwel was geen menschenwerk.

Nog op eene zaak willen wij wijzen. Wij vonden dat DE COCK kinderen doopte uit vreemde gemeenten, en het gedrag der ouders, die die kinderen bij de predikanten hunner plaats niet wilden doen doopen, goedkeurde. Door alles wat hij hierover schreef, en uit de wijze waarop eerst de raad van MOLENAAR, en daarna de opmerkingen van Ds. RUTGERS, werden behandeld en in den wind geslagen, blijkt dat ook in dit opzicht volgens DE COCK het *sacrament*, niet geheel buiten de meeningen om van hem die het bediende, moest beoordeeld en ontvangen worden.

Zoo antwoordde hij aan de Commissie uit het Classikaal bestuur, toen deze naar dit doopen onderzocht: „dat hij door de ouders was uitgenoodigd, om hunne kinderen te doopen, dewijl deze regtstreeks tegen de leer van Ds. DU CLOUX protesteerden en bepaaldelijk tegen dit gevoelen van dezen hunnen leeraar; *dat alle kinderen, met den H. Geest werden gedoopt;* en dat hij van oordeel was, dat de ware geloovigen zich ter doopbediening daar moeten vervoegen, waar zij het er voor houden, dat de leer der Ger. Kerk zuiver wordt gepredikt" [1]).

En nog duidelijker blijkt ons dit, waar in de acte van afscheiding wordt beweerd, dat volgens art. 29 der 37 artikelen [2]) de Herv. Kerk is de *valsche kerk*, in

---

1) Het leven van H. DE COCK, pag. 72.

2) Art. 29 handelende over „Het onderscheyt ende de merckteeckenen van de ware en valsche Kercke."

verband met wat in het begin dier acte wordt gezegd van „de verbastering van de bediening der Heilige sacramenten, naar de verordening van CHRISTUS in zijn Woord." Immers het sacrament wordt goed bediend, al wordt niets uit de formulieren onzer kerk, hoe voortreffelijk zij ook zijn, voorgelezen. En bij den Doop, en bij het Avondmaal, moet alléén gezien worden op het gebruik der *woorden waarmede* CHRISTUS *deze sacramenten instelde.* Worden die instellingswoorden gebezigd, dan is het sacrament voor Hem die het ontvangt ten volle van kracht, al gelooft hij die het bedient niets daarvan. Wanneer de ongeloovige leeraar de sacramenten bedient volgens de instellingswoorden, moet geen lid der gemeente aan de waarde dier sacramenten twijfelen. Immers het is niet de leeraar, maar God die in het sacrament tot ons komt. De sacramenten zijn de wegen waarlangs de H. Geest werkt tot opneming in de gemeente en tot mededeeling van geestelijke gaven. Daarom durven wij in dit opzicht het uitspreken dat de sacramenten niet *ex opere operantis*, maar onafhankelijk van den bedienaar, door de van Godswege daarmede verbonden genade, van kracht zijn. DE COCK ontkent dit. Hij ziet zeer zeker op het geloof van hem, die den Doop en het Avondmaal bedient.

Evenwel ook onze meening zal niet door een ieder worden gedeeld. Toch zal ook deze meening van DE COCK door wien ook, niet Theologisch juist kunnen worden genoemd. Wij merkten reeds vroeger op, dat DE COCK's theologische studiën, ons toeschenen niet grondig genoeg geweest te zijn. Dit blijkt vooral uit de wijze waarop hij de gezangen bestreed en deed bestrijden. Wij konden volstaan met eenige citaten

te geven uit het in 1835 door hem uitgegeven geschriftje, getiteld: „De zoogenaamde Evangelische Gezangen de oogappel der vervoerde enz." maar willen dit nalaten. Een ieder die het stuk even inziet, zal ten volle met mij instemmen, dat het geschrift zich zelven oordeelt; en ook behoeven wij niet verre te zoeken om hen te vinden die op de valsche beweringen en verkeerde voorstellingen daarin gegeven, een goed en afdoend woord kunnen of zelfs hebben gegeven; immers met het volste recht kunnen wij hiervoor verwijzen naar een kort, maar grondig bewerkt opstel, verschenen in het Juninommer dezes jaars, van het tijdschrift „De vrije Kerk," dat zooveel te opmerkelijker is, omdat het blijkt te zijn van de hand des heeren M. Noordtzij, van hem die aan de theologische school dier zelfde kerk door de afscheiding van de Cock ontstaan, een theologischen leerstoel bekleedt.

Waar wij bij onzen terugblik niets meer vinden, hetwelk wij hier nog verder in 't kort zouden kunnen of behoeven te memoreeren, zijn wij genaderd aan het einde van dit proefschrift.

Het antwoord op de vraag, of het opgewekt leven der gemeente, door deze gebeurtenissen in eene goede bedding is geleid? kan door ons alleen bij gissing gegeven worden. Immers uit de afscheiding is niet weinig goeds, voor ons die den strijd in de Kerk hebben blijven voeren voortgesproten. Evenwel aarzelen wij niet het uit te spreken, dat de *afscheiding* door ons betreurd wordt, omdat hierdoor veel goede krachten zich hebben onttrokken aan den strijd die in onze Kerk wordt gevoerd, en bovenal omdat in de Afgescheiden Kerk niet onduidelijk een geest spreekt van exclusivisme, die van zichzelven getuigt de *ware Kerk* te zijn en

dit zelfs nu nog dikwijls niet alleen uitspreekt, maar door het drijven van Propaganda ten koste onzer landskerk, in de praktijk handhaaft. Dit vijandig optreden meenen wij te moeten toeschrijven aan het eigen inzicht in de zwakheid harer positie. Want zwak zijn de gronden, waarop deze Kerk haar recht van ontstaan bouwt; en onze meening ook na dit onderzoek is, dat de afscheiding zich niet laat rechtvaardigen. Het zoo dikwijls misbruikte woord der kerkelijk oudheid *extra ecclesiam nulla salus*, heeft zijne groote waarheid, waar het bij het ontkennen van heil voor hen die de *ecclesia* verlaten, de *ecclesia* opvat in den zin der schriften, in anderen zin dan van Kerkgenootschap. De *ecclesia*, de heilige algemeene Kerk, vertoont zich volgens de schriften aan ons als een lichaam. Zij heeft vele afdeelingen, vertoont zich in verschillende vormen; maar alle afdeelingen behooren te zamen, en vormen een schoon geheel. Daarom kan men niet eene afdeeling, welke ook, schenden, zonder het geheel te treffen. Daarom heeft DE COCK, waar hij het uitsprak dat de afdeeling der *ecclesia* die zich onder den naam van Herv. Kerk vertoonde, een valsche kerk was, de *ecclesia* beleedigd. Dit was omdat hij zich, naar onze overtuiging geen goed denkbeeld gevormd had van *wat* de *ecclesia is* en van het *extra Ecclesiam nulla salus* geen gezonde opvatting had.

BIJLAGE.

Uit de „Noodzakelijke zelfverdediging" van Molenaar.

Niet lang, nadat ik voor den toenmaligen Minister van Eeredienst, Z. E. den Baron VAN PALLANDT VAN KEPPEL, op den 12^den^ Julij mij zelven voor den schrijver van het *Adres* verklaard had, wist een vriend mij te berigten, welk een vuur er tegen mij ontstoken was, welke ontwerpen door sommigen tegen mij gesmeed werden, en in welk licht men mijn *Adres* en mijne bedoeling bij den Koning had weten voor te stellen, zoodat ik, indien mijne tegenstanders hunne wenschen en bedoelingen bereiken konden, wel het allerergste te vreezen had. Deze vriend, die alles van nabij wist en weten kon, raadde mij daarom, in persoon of door eenen brief mij tot den Koning te wenden, ten einde Hoogstdenzelven in te lichten en te disabuseren aangaande mijne bedoelingen in het schrijven van mijn *Adres*, opdat daardoor welligt zou worden voorgekomen, hetgeen minder aangenaam voor mij had kunnen zijn. Dezen getrouwen raad en wenk volgende, heb ik den volgenden brief aan Z. M. onzen toenmaligen Koning, geenszins evenwel als een rekest, maar wel als eenen brief, gezonden:

Sire!

De ondergeteekende de vrijheid nemende de aandacht van Uwe Majesteit eenige oogenblikken te vergen, geeft eerbiediglijk te kennen, dat dezelve bij den Heer Staatsraad Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk geroepen zijnde, op deszelfs eerste aanvraag, of het vertoonde handschrift van het *Adres aan al mijne Hervormde Geloofsgenooten* door mij geschreven en gesteld ware, dadelijk dit toestemmend beantwoord heeft; maar daarna zijdelings vernomen hebbende, dat deze zaak bij Uwe Majesteit bekend ware, en Hoogstdeszelfs ongenoegen had opgewekt, onderwindt zich voor Uwe Majesteit te betuigen daarvan een innig smartgevoel te hebben, verklarende het geheel tegen zijn doel en wensch te zijn door zoodanig een *Adres* eenige scheuring of onrust in de Vaderlandsche Kerk te verwekken. Bekommerd over al de klagten, welke hij schriftelijk of mondelijk hoorde en ziende, dat, bij de openbare en bekende uitdrukking derzelve, daarop te weinig regard geslagen werd, en vreezende, dat dit eindelijk, onder de handen van woesthoofden, tot eene ongepaste scheuring zou kunnen uitloopen, verlangde de ondergeteekende iets bij te dragen, hetwelk, naar zijne vurige bede tot God, een middel worden mogt, om die onrust voor te komen en den vrede der Kerk te bevorderen, en heeft met deze reine en heilige bedoeling gezegd *Adres* geschreven en verzonden, *plaatsende daaronder zijne naam niet, opdat niet iemand tot de gedachte mogt komen, dat hij zich aan het hoofd eener afscheiding stellen wilde* [1], gevende alleen zijne opmerking in ernstige overweging, ten einde het kwaad der Kerke, dat uit onvoorzigtigheid kan voortspruiten, voor te komen, welke bedoelingen en wenschen uit het geheele *Adres* en inzonderheid uit bladz. 3, 4 en 22 ondubbelzinnig blijken, en waartegen bladz. 10 onderaan geenszins strijdt,

1) Het cursiveeren geschiedt hier door ons.

wanneer hetzelve slechts in het verband gelezen wordt. De ondergeteekende (zoo hij meent) bekend staande voor eenen man des vredes, de stelligste verklaring afleggende van zijne goede bedoelingen, en met leedwezen ziende, dat de aangewende middelen eene tegenovergestelde opvatting ondergingen, en dus niet doelmatig waren, hoopt met deze verklaring onverminderd in des Konings goedgunstigheid te deelen, verzekering gevende, dat door hem niets ondernomen zal worden, hetwelk den schijn hebben kan van de rust der Kerk te verstoren, en biddende, dat het den Allerhoogste behage Uwe Majesteit met de keur zijner zegeningen te overstorten, en de Hervormde Kerk te bewaren en te handhaven, als zijnde altijd geweest het voorwerp der liefde en zorge uwer brave vaderen en der hoogste oplettendheid Gods en onzes Zaligmakers.

Sire!

's Gravenhage.
23 Juli 1827.

Uw Gehoorzame Onderdaan,
D. MOLENAAR.

Hierop volge het besluit van Z. M. den Koning op bovengemelden brief mij toegezonden en door het Ministerie van Eeredienst destijds allerwege verspreid en publiek gemaakt. Hetzelve luidt aldus:

22 September, 1827.

N°. 110.

Wij WILLEM, bij de gratie Gods, Koning der *Nederlanden*, Prins van *Oranje-Nassau*, Groot-Hertog van *Luxemburg*, enz, enz, enz.

Gezien het rapport van onzen Staatsraad Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk, enz. van den 18 Mei. l. l. N°. 1, nopens den aard en de strekking van zeker naamloos geschrift, door den Boekhandelaar J. H. DEN OUDEN te *Amsterdam* uitgegeven, en ten titel voerende:

Adres aan al mijne Hervormde Geloofsgenooten.

Gezien het rapport van onzen Minister van Justitie van den 7 Julij, l. l. L^a. X^12, waaruit blijkt, dat de Hervormde Predikant D. MOLENAAR te *'s Gravenhage* schrijver is van het bedoelde stuk;

Gezien het rekest van evengemelden Predikant van den 23 Julij. l. l., daarbij te kennen gevende een innig smartgevoel te hebben, dat deze zaak ter onzer kennis was gekomen en ons ongenoegen had opgewekt, en verklarende het geheel tegen zijn doel en wensch te zijn, door zoodanig een *Adres* eenige scheuring of onrust in de Vaderlandsche Kerk te verwekken; voorts de stelligste verklaring afleggende van zijne goede bedoelingen, en daar hij met leedwezen ziet, dat de aangewende middelen eene tegenovergestelde opvatting ondergingen, en dus zeker niet doelmatig waren, de hoop betuigende met deze verklaring, onverminderd in onze goedgunstigheid te deelen, verzekering gevende, dat door hem niets ondernomen zal worden, hetwelk den schijn hebben kan van de rust der Kerk te verstoren;

Gehoord de adviezen van onzen Staatsraad Directeur-Generaal vernoemd, van de Commissie uit den raad van State voor de zaken der Hervormde Kerk en van onzen Minister van Justite.

Hebben goedgevonden en verstaan, disponerende op het rekest, ons door den Predikant D. MOLENAAR te *'s Gravenhage* ingediend, aan denzelven bij deze te kennen te geven, dat wij zijn naamloos geschrift, onder den titel van *Adres aan al mijne Hervormde Geloofsgenooten* met ongenoegen en afkeuring hebben gelezen, doch niettemin in aanmerking nemende de betuigingen omtrent zijne bedoeling, gezindheden en leedwezen, door denzelven bij zijn opgemeld rekest gedaan, voor het tegenwoordige deze voor ons zeer onaangename zaak daarbij zullen laten berusten, in het vertrouwen, dat de rekestrant zich zorgvuldig zal onthouden van alles, wat de rust in de Hervormde Kerk zoude kunnen

storen, en zich overeenkomstig de wetten en reglementen zal gedragen.

Afschriften dezer zullen worden gezonden aan onzen Staatsraad Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk, enz., aan onzen Minister van Justitie, aan de Commissie uit den Raad van State hier voren gemeld, en aan den rekestrant tot informatie en narigt.

Laken, den 22 Sept. 1827.

(geteekent) WILLEM.

Van wege den Koning,

(geteekend) J. G. DE MEIJ VAN STREEFKERK.

Accoord met deszelfs origineel.

De Griffier ter Staats-Secretaris,

(was get.) L. H. ELIAS SCHOVEL.

»Dusver," vervolgt MOLENAAR, »het geheel der zaak »gegeven hebbende, zoo mag ik dan nu ook op mijne »beurt aan het onpartijdig oordeel de uitspraak over laten »of het kenmerkende van mijnen brief aan den Koning »wel geweest is het hoofd in den schoot te leggen, of veeleer »Z. M. te disabuseren en mijzelven vrij te maken van »geregtelijke vervolgingen, die mijn allezins onaangenaam »hadden moeten zijn."

STELLINGEN.

I.

Het is historisch onjuist te beweren, dat het niet duidelijk is, wat in de kerkelijke reglementen der Ned. Herv. Kerk wordt verstaan, onder „*de leer*," „*de leer der Herv. Kerk.*"

II.

De bewering der *Chr. Ger. Synode* van Dordt (1879), „dat *de christ. geref. kerk* nooit afstand heeft gedaan „en nog niet doet van de rechten op de goederen der „voormalige gereformeerde kerk," is ongerijmd.

III.

De verzameling der gedoopten vormt de kerk.

IV.

De leer der „onmacht," miskent de kracht van den doop.

V.

In de doopsformule moet εἰς, niet vertaald worden *tot*, maar *in* (in c. accusativo).

VI.

Het geloof door PAULUS in Kol. 2: 12 genoemd: ἡ πίστις τῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ, is het geloof, dat ontstaat door en na den doop.

VII.

Het is onschriftuurlijk en strijdt tegen de Chr. Zedeleer, te leeren: „dat de genade is particulier."

VIII.

Het onlangs voorgestelde „reglement op de rechten der minderheden in de Ned. Herv. Kerk," wordt veroordeeld door het schriftuurlijk begrip van de *ecclesia*.

IX.

De tegenwoordige kerkelijke wetten en bepalingen der Ned. Herv. Kerk, miskennen de Zending.

X.

De praktische scheiding tusschen Kerk en Wereld, in de christenheid der middeneeuwen gemaakt, was in strijd met haar Kerkbegrip.

XI.

De bewering van Dr. E. Reuss, in zijne „Reden am Theologie Studirende", zweite aufl. 1879, voorkomende op pag. 172: Staat und Kirche stehen sich gegenuber, is slechts betrekkelijk waar.

XII.

Ten onrechte beweert Dr. J. N. Köhler, dat onder de Engelen der zeven gemeenten, Openb. I—III, personificatiën dier gemeenten moeten worden verstaan.

XIII.

De absolute waarheid, kan door den mensch in dit leven slechts ten deele begrepen worden.

INHOUD.

Bladz.

INLEIDING 1

ORGANISATIE VAN 1816. 24

HERLEVING DER GEMEENTE 51

DE AFSCHEIDINGEN VAN H. DE COCK EN VAN H. P. SCHOLTE. 86

BESLUIT. 148